

TEORIJA IN PRAKSA

REVIIA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA
1985, LET. XXII, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

3

IZ VSEBINE

In memoriam: Profesor Jože Goričar

France Vreg: Razpotja preobrazbe univerze

Ilija Mrmak: Izobraževanje v dolgoročnem razvoju Slovenije

Niko Toš: Razmišljanja ob rezultatih raziskave »Slovensko javno mnenje '84«

Anton Vratuša: Načela se preverjajo v praksi

Fuad Muhlić: O odnosu med državnim in partijskim federalizmom

Detlev Albers: H kritiki razumevanja socializma v Godesberškem programu (prevod)

TEORIJA IN PRAKSA

1985

3

revija za družbena vprašanja, let. XXII, str. 177—320, Ljubljana, marec 1985,
UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani:
revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Igor Bavčar, Anton Bebler, Vlado Benko, Adolf Bibič, Marjeta Čepič, France Černe, Alfred Golavšek, Primož Južnič, Stane Južnič, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Peter Klinar, Stane Kranjc, Ivan Lapajne, Sonja Lokar, Boris Majer, Boštjan Markič, Ciril Ribičič, Vlado Sruk, Ivan Svetlik, Franc Šali, Niko Toš, Marijan Tršar, Mirjana Ule, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Ivan Hvala, Maca Jogan, Bogdan Kavčič, Andrej Kirn, Bogomir Kovač, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Zdravko Mišnar, Breda Pavlič, Ciril Ribičič, Slavko Splichal

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

NAMESTNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Alenka Božič, Mojca Mihelič

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 600 din, za druge individualne naročnike 900 din, za delovne organizacije 1500 din, za tujino 2500 din; cena enojne številke v prosti prodaji 150 din in dvojne številke 250 din

ZIRO RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun: Ljubljanska banka — Gospodarska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

CGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

VSEBINA

Profesor Jože Goričar – In memoriam (Peter Klinar) 179

UVODNIK

FRANCE VREG: Razpotja preobrazbe univerze 184

ČLANKI, RAZPRAVE

ILIJA MRMAK: Izobraževanje v dolgoročnem razvoju Slovenije 192

SERGEJ FLERE: Izobraževanje v kriznih razmerah 208

MARKO KOS: Visoko zahtevna proizvodnja bodočnosti in izobraževalni sistem 220

IZ EMPIRIČNIH RAZISKAV

NIKO TOŠ: Kritična zavest – kot kriza zavesti? (nekaj naprejšnjih razmišljanj ob rezultatih raziskave »Slovensko javno mnenje '84«) 229

JUGOSLAVIJA IN DEŽELE V RAZVOJU

ANTON VRATUŠA: Načela se preverjajo v praksi 242

POLITIČNI SISTEM

FAUD MUHIČ: O odnosu med državnim in partijskim federalizmom 257

MILAN GASPARI: O uresničevanju skupnih interesov v jugoslovanski federaciji 264

MIHA RIBARIČ: Problemi in smeri razvoja pravnega sistema 269

URBANIZEM IN SAMOUPRAVLJANJE

Uvodni zapis 275

MARJAN TEPINA: Konflikti in protislovja pri urbanističnem urejanju okolja 277

TOMAŽ VUGA: Urbanizem, stroka in politika 279

JAN MARKOVIČ: Dinamika in statika v odnosu med človekom in bivalnim okoljem 282

LUČKA ROZIN-ŠAREC: Pravočasno vključevanje uporabnikov v proces izgradnje 285

SODOBNI SVET

FRANCO OTTOLENGHI: Primer Reder in nacionalno dostojanstvo 289

SLAVKO FRAS: Frischenschlager in Reder – različni temi 291

NAŠ PREVOD

DETLEV ALBERS: H kritiki razumevanja socializma v Godesberskem programu 295

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA

JANKO JERI: Desetletnica prvega zamejskega Slovenskega raziskovalnega inštituta 302

BOGOMIL FERFILA: Struktura združenega dela 305

PRIKAZI, RECENZIJ

STANE JUŽNIČ: Lingvistična antropologija (Boštjan Markič) 308

MILAN MATIČ: Mit i politika (Dubravka Stajić) 310

Neoružano suprotstavljanje agresiji (Ljubica Jelušič) 312

The Relevance of Social Science for Medicine (Nikola Krstić) 315

Iz domačih revij 318

Avtorski sinopsisi 319

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja,
let. XXII, št. 3, str. 177–320,
Ljubljana, marec 1985

CONTENTS

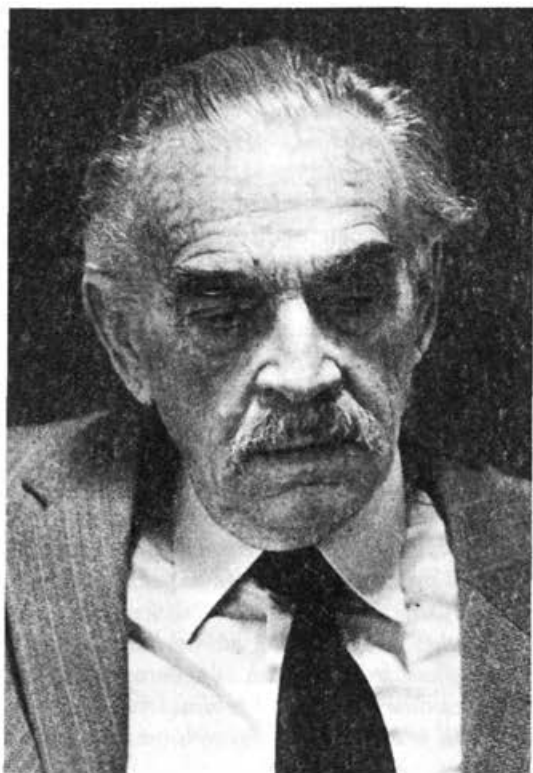
Profesor Jože Goričar (Peter Klinar)	179
EDITORIAL	
FRANCE VREG: Crossroads of the university metamorphosis	184
ARTICLES, DISCUSSIONS	
ILIJA MRMAK: Education in the Long-run Development of Slovenia	192
SERGEJ FLERE: Education in Times of Crisis	208
MARKO KOC: The Future Highly Demanding Production and the System of Education	220
FROM EMPIRICAL RESEARCH	
NIKO TOŠ: Critical Consciousness as a Crisis of Consciousness?	229
YUGOSLAVIA AND THE DEVELOPING COUNTRIES	
ANTON VRATUŠA: Principles Being Tested in Practice	242
POLITICAL SYSTEM	
FAUD MUHIĆ: The Relation between State and Party Federalism	257
MILAN GASPARI: On the Realization of Mutual interests in the Yugoslav Federation	264
MIHA RIBARIĆ: Problems and Trends in the Development of the Legal System	269
URBANISM AND SELFMANAGEMENT	
Introductory Note	275
MARJAN TEPINA: Conflicts and Contradictions in the Environmental Urban Planning	277
TOMAŽ VUGA: Urbanism, Profession, Politics	279
JAN MAKAROVIC: Dynamics and Statics in the Relation between Man and the Environment he Lives in	282
LUČKA ROZIN-ŠAREC: Future Residents Should be included into the Process of Construction in Time	285
THE WORLD OF TO-DAY	
FRANCO OTTOLENGHI: The Reder Case and national Dignity	289
SLAVKO FRAS: Frischenschlager and Reder – Two Different Themes	291
THE TRANSLATION	
DETLEV ALBERS: To the Critique of the Comprehension of Socialism in the Godesberg Program	295
PROFESSIONAL AND SCIENTIFIC MEETINGS	
JANKO JERI: The 10 th Anniversary of the First Slovene Research institute Abroad	302
BOGOMIL FERFILA: The Structure of Associated Labour	305
REVIEWS, NOTES	
STANE JUŽNICH: Linguistic Anthropology (Boštjan Marčič)	308
MILAN MATIČ: Myth and Political (Dubravka Stajčić)	310
Non-armed Resistance against Aggression (Ljubica Jelusić)	312
The Relevance of Social Science for Medicine (Nikola Krstić)	312
From Domestic Reviews	318
Authors' Synopses	319

СОДЕРЖАНИЕ

Профессор Йозе Горичар (Петар Клинар)	179
ПЕРЕДОВАЯ СТАРЬЯ	
ФРАНЦЕ ВРЕГ: Распутья преобразования университета	184
СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ	
ИЛИЯ МРМАК: Образование в долгосрочном развитии Словении	192
СЕРГЕЙ ФЛЕРЕ: Образование в обстоятельствах кризиса	208
МАРКО КОС: Высокие требования производства будущего и система образования	220
ИЗ ЭМПИРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ	
НИКО ТОШ: Критическое сознание – как кризис сознания?	229
ЮГОСЛАВИЯ И ПАЗВИВАЮЩИЕСЯ СТРАНЫ	
АНТОН ВРАТУША: Принципы проверяются на практике	242
ПОЛИТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА	
ФАУД МУХИЧ: О отношении государственного и партийного федерализма	257
МИЛАН ГАСПАРИ: О осуществлении общих интересов в Югославской федерации	264
МИХА РИБАРИЧ: Проблемы и направления развития правовой системы	269
УРБАНИЗМ И САМОУПРАВЛЕНИЕ	
Предварительная заметка	275
МАРЯН ТЕПИНА: Конфликты и противоречия в урбанистическом урегулировании среды	277
ТОМАЖ ВУГА: Урбанизм, профессия, политика	279
ЯН МАКАРОВИЧ: Динамика и статика в отношении между человеком и средой его пребывания	282
ЛУЧКА РОЗИН-ШАРЕЦ: Благвременное включение потребителей во процесс строительства	285
СОВРЕМЕННЫЙ МИР	
ФРАНКО ОТТОЛЕНГХИ: Случай Редер и национальное достоинство	289
СЛАВКО ФРАС: Фришеншлегер и Редер – темы разнообразия	291
НАШ ПЕРЕВОД	
ДЕТЧЕВ АЛБЕРС: К критике воспринимания социализма в Годесбершской программе	295
ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ И НАУЧНЫЕ ВСТРЕЧИ	
ЯНКО ЙЕРИ: Десятилетие первого словенского заграничного исследовательского института	302
БОГОМИЛ ФЕРФИЛА: Структура Объединенного труда	305
ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ	
СТАНЕ ЮЖНИЧ: Лингвистическая антропология (Боштjan Марчич)	308
МИЛАН МАТИЧ: Миф и политика (Дубравка Стайич)	310
Не-вооруженное противопоставление агрессии (Дюбича Йелушич)	312
Уместность общественных наук в медицине (Никола Крстич)	315
По страницам отечественных журналов	318
Авторские синопсисы	319

Profesor Jože Goričar

In memoriam

Iztekla se je dolga in delovno plodna življenjska pot pionirja slovenske marksistične sociologije, staroste slovenskih sociologov, akademika, profesorja Jožeta Goričarja, prvega častnega člana slovenskega sociološkega društva. Ta zapis posvečamo njegovemu spominu, njegovi osebnosti, njegovemu obsežnemu življenjskemu delovnemu opusu, njegovi vdanosti družboslovju, sociologiji, njegovi povezanosti z generacijami sociologov, njegovi pripadnosti našemu in naprednemu družbenemu prostoru, njegovim vezem s fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

Jožeta Goričarja je dolgoletna pravniška praksa, v kateri se je soočal z mnogoterimi družbenimi problemi, ki so ga prizadevali in mu budili željo po družboslovnem védenju, že v zrelih letih pripeljala do tega, da se je odločil za pot univerzitetnega učitelja. Iz njegovega pravniškega delovanja, ki opozarja na njegove človeške lastnosti, je treba omeniti vztrajno, strokovno uspešno in humanistično utemeljeno prizadevanje na mednarodni sceni v povojni okupirani Zahodni Nemčiji, za vrnitev mladega Pirečnika, ki ga je vojno nasilje odvzelo rodnim staršem in ga potisnilo h krušnim nemškim staršem, k svoji materi v Slovenijo.

Profesor Goričar se je zavzelo in odgovorno lotil svoje pedagoške dolžnosti. Na Pravni fakulteti je najprej predaval predmet Uvod v družbene vede, pozneje Temelji obče sociologije. Povojne generacije so prisluhnile njegovim vsebinsko bogatim, sistematičnim in poglobljenim, prepričljivim, retorično predavanjem prizadevanjem, izrečenim v lepi slovenski besedi. Kadar je predaval profesor Goričar, predavalnice niso bile prazne. Njegova predavanja so budila zanimanje za družbene pojave, za družbene spremembe, v seminarjih so se kresale misli, potekala je ustvarjalna diskusija med učiteljem in študenti, ne da bi ti občutili medsebojno socialno distanco. Učitelj se je tovariško zbližal s študenti, za posebej zainteresirane je pripravljaj predavanja iz družboslovnih teorij, spletała so se trajna prijateljstva. Iz kroga zavzetih študentov so nastajali mladi družboslovci, prve generacije sociologov in politologov. Goričarjevo pionirsko delo je rodilo sadove, ponosen je bil nanje in se jih veselil. Ko smo mu pred leti sporočili, da ga je Slovensko sociološko društvo počastilo s podelitvijo prvega naziva častnega člana, smo mu rekli, da nas je »okužil« s sociologijo in da je »kriv«, da smo postali sociologi. Ko se je zahvaljeval za priznanje, je dejal, da mu je v njegovem sociološkem delovanju v največje zadovoljstvo to, da so številni njegovi študenti stopili na pot sociološkega raziskovanja, da so se na ta način razvile na Slovenskem številne sociološke discipline in sociološka misel, ki je odmevala v jugoslovanski družbi in tujini.

Kadar smo imenovali Goričarja, smo mu zmeraj dejali profesor in ta beseda je združevala tiste najbolj avtentične lepe lastnosti tega pojma, ki so v znanju, odprtosti in tolerantnosti do novega, v pristnih komunikacijah, v razumevanju, v mentorskem nevsiljivem vzpodbujanju, v svetovanju, v razdajanju svojega znanja, v široki kulturi medčloveških odnosov in seveda, v zadovoljstvu s takšnim pedagoškim delovanjem. Redki so univerzitetni profesorji, ki so bili mentorji tako številnim jugoslovanskim doktorjem znanosti in magistrim, kot je bil profesor Goričar, in ki so bili mentorji na takšen način, kot je bil pokojni profesor.

Goričar ni opravljal svojega pedagoškega dela le na ljubljanski pravni fakulteti, predaval je prvim generacijam študentov sociologije na filozofski fakulteti, predaval na Visoki šoli za politične vede v Ljubljani in Beogradu, v drugih univerzitetnih središčih. Bil je zaželen predavatelj na seminarjih, javnih predavanjih, postajal je glasnik in aktivist mlade sociološke misli.

Njegovo znanje je temeljilo na poglobljenem teoretičnem raziskovalnem delu. Poglobljal se je v dela klasikov marksizma, prebiral sodobne sociološke pisce iz Zahoda in Vzhoda. Ko se je zavzemal za marksistično sociologijo kot posebno znanost, jo je opredelil kot kritično, teoretično in metodološko odprto znanost, ki jo je treba nenehno razvijati in pri tem upoštevati dialektiko med teorijo in prakso, med teorijo in empirijo, med splošnim in posebnim. Zavzemal se je za kritično vrednotenje sodobnih socioloških smeri, ob upoštevanju njihove družbene in razredne opredeljenosti. Menil je, da je do kritičnega ocenjevanja mogoče priti le, če se izhaja iz celostnega pogleda. Zanj je bil to marksizem in njegovi vrednotni

temelji, ki so, antropološko izraženo, težnje po osvoboditvi človeka in človeštva od vsakršne odtujitve. Tuje so mu bile dogmatske primesi marksizma in v svoji sklepni besedi, objavljeni v »Razpravah in zapisih«, je rekel, »da marksizma nočemo imeti za posvečeno shrambo večnih resnic... Marksizem štejem za odprto, nikdar dokončano revolucionarno misel in dejanje, ki lahko živi in se razvija edinole v najtesnejšem stiku z vsakokratno družbeno resničnostjo. Takšen odnos do marksizma je navsezadnje tudi v skladu s tem, kar je imel Marx sam za vodilo svojega dela, s kartezijanskim načelom: »De omnibus dubitandum.« Mar ne spodbuja tudi to načelo mišljenjsko mnogovrstnost in pestrost? Ne samo, da jo spodbuja, celo terja jo!«

Goričarjev sociološki učbenik doživlja nekaj nenavadnega. Razširjen je po vsej Jugoslaviji in izdaje si sledijo ena za drugo. Avtor ga je dopolnjeval, predeloval, vnašal vanj nova dognanja vsestranskega sociološkega proučevanja. Na ta način je uvajal nove teoretične pojme, imenoval jih je: posebne strukture in njihove sestavine. To je pripomoglo tudi k teoretično zasnovanemu empiričnemu raziskovanju, ki ga je spodbujal, v njem sodeloval ter kritično vrednotil rezultate teh začetnih empiričnih raziskovanj. V sociološka razglabljanja je uvajal pojme: družbeni sloji, družbena mobilnost, družbene skupine, družbene institucije, družbeni procesi in njihova tipologija ipd. Goričarjeva teoretična prizadevanja v okviru obče sociološke teorije so spodbudna za razvoj raznoterih posebnih sociologij. Odločilno je vplival na razvoj teoretičnega in metodološkega instrumentarija, ki je pogoj za raziskovanje konkretnih družbenih pojavov, brez katerih ni mogoče bogatiti obćih družbenih spoznanj.

Široko družboslovno kulturo je Goričar izpričal s svojimi sistematičnimi deli, ki zadevajo prikaze in vrednotenje socioloških teorij od osamosvajanja sociologije kot posebne znanosti in neposredno po njenem nastanku, do teoretičnih tokov v sociologiji XX. stoletja.

Goričarjeva novejša knjiga Razprave in zapisi kaže na širino njegovega raziskovalnega dela. Od temeljnih socioloških problemih ga posebej priteguje raziskovanje sodobne razredne strukture in družbene slojevitosti. Ko se loteva tega pojava v sodobni jugoslovanski družbi in išče izhode iz razrednih pojavov odtujenosti, jih najde v samoupravnem socializmu. V zvezi z njim razmišlja o možnostih in mejah samoupravljanja, ki jih postavljajo subjektivni dejavniki in objektivne širše in ožje družbene okoliščine. Vzemerjajo ga problemi odgovornosti v naši družbi, družbene razlike, pojavi birokracije in drugih elit, dezintegracijski procesi, piše o razvoju, o mladih, o univerzi, o demokraciji, o dogmatizmu, o ideologiji, o konfliktih in mnogih drugih aktualnih družbenih pojavih. Njegov zapis o žariščih družbenih konfliktov v jugoslovanski družbi iz začetka 70-tih let (ta žarišča povezuje s trikotno razporeditvijo nosilcev družbene moči, in sicer to: birokracija, tehnokracija, delavski razred) je ob sedanjih konfliktih med etatizmom, neoliberalističnim tržnim gospodarstvom in rudimentarnim samoupravljanjem izrazito aktualen. Kot vem, je zadnji Goričarjev objav-

ljeni polemični spis posvečen vlogi kritične inteligence v teh naših prelo-mnih trenutkih. Naj še rečem, da ta in drugi polemični spisi govorijo o kulturni ravni Goričarjeve polemike, ki jo v naši publicistiki sicer le redko srečujemo.

Goričar je odločilno prispeval k temu, da se je slovensko in jugoslovan-sko sociološko misel slišalo tudi v tujini. Utiral je pota mednarodnega sociološkega sodelovanja s številnimi predavanji v tujini, z nastopi na mednarodnih socioloških srečanjih, z objavljanjem znanstvenih razprav v tujini in spodbujanjem mednarodnih raziskav. Bil je član komiteja direktor-jev Evropskega centra za koordinacijo raziskovanja v družbenih vedah na Dunaju, član Evropskega inštituta za sociologijo prava, jugoslovanske nacionalne komisije za UNESCO. Mlajše sodelavce je usmerjal na študij v tujino in jim pomagal pri razvijanju mednarodnih strokovnih stikov. Ni presenetljivo, da je bil v prijateljskih stikih s številnimi uglednimi sociologi mednarodnega slovesa.

Jože Goričar ni bil kabinetni znanstvenik. Bil je v areni družbenega življenja, kar mu je nalagalo številne odgovorne dolžnosti v komisijah, delovnih telesih naše družbene prakse. Bil je odvetnik, pomočnik pravoso-dnega ministra, dekan pravne fakultete, direktor Inštituta za sociologijo, predstojnik katedre, vodja sociološkega oddelka Inštituta za družbene vede v Beogradu, urednik časopisa Sociologija, generalni tajnik Slovenske aka-demije znanosti in umetnosti. Pri opravljanju zadnje dolžnosti na sestanku jugoslovanskih akademij v Novem Sadu je nenadoma umrl.

Pokojni profesor je bil eden od ustanovnih članov Visoke šole za politične vede, predhodnice Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Z veliko zavzetostjo in strokovno širino je sodeloval pri vsebinski zasnovi nove ustanove in pri tem vnašal v vsebino študijskega procesa bogate izkušnje iz svojega poznavanja družboslovja. Veliko je prispeval k sedanjemu konceptu FSPN, ki združuje sorodne družboslovne discipline; te so dobile z ustanovitvijo FSPN svoj institucionalni razvojni okvir. Goričarju je vključitev v delo naše ustanove dala spodbudo, da je začel širiti in poglobljati koncept predmeta obče sociologije ter bil v nenehnem stiku z empiričnimi raziskovanji, ki so stekla na fakulteti. Prevzela ga je mladostna vnema, ki jo je občutil v fakultetnem okolju in generacijske razlike niso delovale dezintegracijsko. Opravil je vlogo matičarja v času, ko se je Visoka šola razvila v fakulteto in vključila v ljubljansko univerzo. Na Visoki šoli in fakulteti je profesor Goričar uspešno izpolnil svojo pedagoško in mentorsko vlogo, pripravil posebna študijska gradiva, sodeloval pri raziskovalnem delu in v zadnjem obdobju kot predavatelj na podiplomskem študiju. Zaradi tega je ob 20-letnici delovanja fakultete dobil zaslužen priznanje.

Jožeta Goričarja štejemo med ustanovitelje Slovenskega sociološkega društva. Bil je prvi predsednik Jugoslovanskega združenja za sociologijo. Kot aktivni član Upravnega odbora Slovenskega sociološkega društva je ustvarjalno prispeval k delu strokovnega društva, bil ugledni predstavnik

jugoslovanskega združenja v mednarodni sociološki asociaciji. Srečevali smo ga kot aktivnega udeleženca na socioloških strokovnih sestankih in pri njihovem vsebinskem snovanju.

Profesor Goričar, kot pravi Zdravko Mlinar, »je s svojo dejavnostjo prispeval h konstituiranju marksistične sociologije ter njeni uveljavitvi kot znanstvene discipline, kot novega področja empiričnega raziskovanja in univerzitetnega izobraževanja v Sloveniji in Jugoslaviji. Kot ustvarjalna osebnost je z vrsto izvirnih teoretičnih rešitev odločilno vplival na razvoj sociološke misli v pogojih samoupravne socialistične družbe«.

Profesor Goričar se je lepo poslovil od naše fakultete: pred leti s predavanjem na podiplomskem študiju in pred dnevi še z zadnjim napisanim strokovnim poročilom. Lepo se je poslovil tudi od sociologov in njihovega društva, ko je septembra preteklega leta na Ptuju zavzeto razmišljal in diskutiral o možnostih višje kvalitete življenja v sodobnih družbenih razmerah. Pionirska dela profesorja Goričarja ostajajo; ohranjamo ga v spominu kot družboslovca, humanista, našega spoštovanega profesorja in mentorja ter dragega prijatelja.

Peter Klinar

FRANCE VREG

Razpotja preobrazbe univerze

Čas, ki prihaja, prinaša revolucionarne spremembe pri obvladovanju prirode in družbe. Lomijo se meje starega »orbis terrarum«, odpirajo se pota v planetarno družbo. Silovita spreminjanja sodobnega sveta odstirajo nove možnosti človeštva, razkrivajo pa se tudi številna notranja protislovja in razpotja civilizacije. Sedanji čas lahko razume le tisti, ki doume globlji smisel znanstvenih, tehnoloških in kulturnih prodorov, hkrati s tem pa tudi antropološki smisel razvojnega spreminjanja družbe, usodna družbena protislovja, politične, ekonomske, pa tudi moralne krize, ki odsevajo na vseh področjih človekove dejavnosti. To je čas, ko moramo pogumno misliti in domisliti imperativne tehnološkega razvoja in se hkrati izogibati čerem scientističnih vizij, ko moramo odpirati nove demokratične, samoupravne alternative socializma in upravljanja družbe, ko moramo prebujati duha ustvarjalnosti v svetu dela in pri upravljanju družbe.

Razpotja družbe so tudi razpotja univerze. Razumeti notranjo zapletenost in protislovnost svetovne družbe v njenem krčevitem gibanju v prihodnost pomeni dojeti sodobne trende razvoja univerze in znanosti. Razumeti družbo v dialektiki zgodovinskega razvoja nam omogoča, da na znanost ne gledamo le kot na zbirko objektivnih zakonitosti, marveč kot »stvaritev človeškega uma«, ki korenini v človekovi kulturi in je plod zgodovinskega razvoja znanstvene misli; le tako jo doumemo kot način življenja in nenehnega iskanja resnice.

V obdobju pospešenega razvojnega spreminjanja se nam usodna razpotja preobrazbe univerze razkrivajo bolj kot kdaj prej. Predvsem je pred nami nekaj težavnih izzivov: Kako se na teoretični in aplikativno-razvojni ravni odzivati na silne znanstveno-tehnološke prodore v svetu? Kako načrtovati strategijo tehnološkega in družbenega razvoja srednje razvite dežele pri ustvarjanju novih materialnih in duhovnih vrednot? Kako se izogniti enostranskim tehnološkega determinizma, ki v razvoju tehnologije vidi edini družbeni cilj in najvišjo vrednoto, ki bo razrešila vse probleme človeštva, sedanje in prihodnjih civilizacij.

Tu so usodna narodna vprašanja: kako univerzo vzpostaviti kot središče ustvarjanja novega znanja, kot kulturno in znanstveno institucijo naroda? Kako univerzo ohranjati kot zgodovinsko kontinuiteto filozofske in znanstvene misli, kot nosilko zgodovinske dediščine slovenskega ljudstva

in njegovih revolucionarnih vrednot – kot spomin, razum in vest naroda. Zlasti v razvojnih in kriznih obdobjih samoupravne demokracije je moč samo z novimi, poglobljenimi vzgojnimi in socializacijskimi procesi sooblikovati mladega človeka, ki bo nosil v sebi duha ustvarjalnosti, zamisli družbe prihodnosti in etiko družbene odgovornosti.

Univerza sedanjega časa mora tudi močneje razvijati svojo navzočnost v družbenem razvoju. Trdneje jo moramo zasidrati v »svet dela« in jo vzpostaviti kot pospeševalko, družbenega spreminjanja. Tu se odpira vprašanje, kako univerzo z njenim znanstvenim potencialom obrniti k sami sebi, opraviti znanstveno rekonceptualizacijo njene funkcije in jo hkrati odpirati družbi, jo vzpostavljati kot njen »znanstveno-razvojni oddelek«. Kako razkleniti spone njenega tradicionalizma in zlomiti blokade družbenega pragmatizma, da bi univerza lahko postala bistveni element rasti, napredka in humanizacije celotne družbe.

Univerze v svetu se danes žele udejaniti kot odprti hram za vse, ki so željni novega znanja, za vse, ki spoznavajo usodnost zastarevanja znanja in zastarevanja samega sebe. Tudi pred nami je podoben izziv: kako generacije vseh starostnih obdobjev vračati v izobraževalne sisteme in jih vključevati v nove in zahtevnejše ravni trajnega izobraževanja. Kako v celotni družbi zakoreniniti zavest, da bodo lahko le ljudje z novim znanjem dejavniki družbenega spreminjanja. Na univerzi je, da sprosti raziskovalne in inovativne sile, da odpre v družbi pot svežim, inovacijskim tokovom, da doseže ploden pretok kadrov med deli združenega dela.

Omenjena vprašanja preobrazbe in razvojnega spreminjanja niso le izzivi slovenski družbi – morda še bolj usodno pretresajo celotno jugoslovansko družbo. V svetu so se te dileme kazale kot kriza izobraževalnega sistema. V posameznih deželah so se univerze na njim lastne načine, vendar s podobnimi reformnimi posegi izvijale iz tradicionalnih ali klasičnih modelov, iskale nove oblike povezanosti s spremenjenim okoljem in z izzivi časa. Ti reformni procesi v svetu niso končani; skoraj v vseh deželah se nadaljujejo. Vsem preobrazbenim procesom v svetu pa so nekatera izhodišča skupna: reafirmacija univerze kot produkcije novega znanja, vzpostavljanje nove funkcionalne povezanosti z delom, razvijanje vseh oblik podiplomskega, zlasti specialističnega znanja, uveljavljanje empatičnih oblik komuniciranja s študenti, krepitev permanentnosti izobraževanja, afirmacija študija iz dela in ob delu ter sodobnih oblik samoizobraževanja, razvijanje novih oblik izobraževanja s komunikacijsko tehnologijo prihodnosti.

Razvojne razlike med družbami pa so tolikšne, da ne gre nekritično sprejemati tujih izkušenj in prenašati tujih modelov k nam kot edino zveličavnih. To omenjam, ker se pri razhajanjih glede preobrazbe slovenskih univerz pogosto ponujajo modeli sistemov izobraževanja, ki sami odsevajo vso krizo in protislovnost svetovnih družb.

Ko stopamo v procese preobrazbe s precej negotovim, včasih tudi nedomišljenim korakom, se nam ponovno razgrinjajo dileme, ki smo jih

odprli ob snovanju reforme. Nedvomno so temeljna izhodišča reforme tista, ki so in bodo prinesla nove prodore znanosti in znanja v družbi, ki bodo omogočila dohitevanje tokove znanstveno-tehnološke revolucije v svetu in ki nas bodo močnejše ukoreninila v mednarodno menjavo dela. Ob uresničevanju reforme pa smo spoznali tisto, kar je zgodovinska zakonitost vseh novih družbenih idej: moč idej se šele lahko potrdi v družbeni praksi. Šele v zgodovinskem procesu uresničevanja spoznamo vso »zemeljskost« vizij. Tako tudi ob uresničevanju samoupravnega sistema razkrivamo neskladja med vizionarnim, normativnim in stvarnostjo. Podobno se dogaja s cilji preobrazbe izobraževalnega sistema (ki so bili v začetku obremenjeni še z ne dovolj premišljenimi normativnimi predpostavkami ali pa s pragmatizmom). Sedanji procesi uresničevanja preobrazbe potekajo hkrati z uresničevanjem ekonomske stabilizacije. Cilji reforme, zastavljeni v obdobju razvojnega optimizma, se danes soočajo s trdo stvarnostjo, z upočasnjanim razvojem znanosti in izobraževalnega sistema v kriznem obdobju stabilizacijskih prizadevanj. Tako se nekateri cilji preobrazbe odmikajo v dolgo-ročno obdobje.

Zaradi tega, pa tudi zaradi nekaterih razhajanj in časovnih stisk se je pojavila misel, naj bi reformo odložili za leto ali dve. Vendar, vprašati se moramo, ali bi odmikanje reformnih procesov omogočilo, da bi dosegli bistveno novo kvaliteto predloženih programov. In kar je bistveno: ali bi v kratkem enem letu dni lahko zagotovili večjo znanstveno-raziskovalno in pedagoško usposobljenost naših učiteljev? Pomembno pa je, da sprožimo procese kvalitativnega spreminjanja. Takoj pa lahko spodbudimo dotok novih sil, uveljavimo nove oblike pedagoškega procesa, iščemo nove povezave z okoljem. Odlaganje reforme pa bi odpiralo nove konfliktna razmere ter morebiti zaostri disciplinarna, panožna, regionalna in druga razhajanja. Zato je smiselno pritegniti tistim, ki nas pozivajo, naj cilje preobrazbe uresničujemo v trdoživem spopadu s stvarnostjo družbene prakse in naj pri tem ne odstopamo od ciljev razvojnega spreminjanja.

Preobrazba je vnesla ne samo izjemno kritična razišljanja o samem sebi, o univerzi, o znanstveno-raziskovalnem delu, marveč nas je tudi močnejše potisnila v areno družbenega dogajanja. V procesu preobrazbe so se krepile samoupravno organizirane raziskovalna, izobraževalna in kulturna dejavnost ter se osvobajale državno-administrativnih spon. Skupno z uporabniki smo morali domisliti novo strukturo vzgojno-izobraževalnih programov, načrtovati nove cilje raziskovalne politike in se izviti iz tradicionalizmov ter pragmatizmov. Preobrazba je odprla številne rane in travme izobraževalnega sistema. Pogosto se je dušil v okostenelih shemah in pedagoških dogmah šolskega uradništva, vendar smo našli globlje smisle preobrazbe. Razkrili pa so se tudi številni protislovni družbeni interesi, notranja disciplinarna in meddisciplinarna razhajanja, različna mnenja glede družbeno-prioritetnih programov, pa tudi glede usklajenega policentričnega razvoja v slovenskem prostoru.

Vprašanja so se zaostрила že ob prvem predlogu programskih zasnov,

morda pa še bolj ob razgrnitvi visokošolskih programov. Oživila so razhajanja, ki so vzniknila ob razpravi o dolgoročnem razvoju znanstveno-raziskovalnega dela. Prav razgrnitev programov pa je omogočila, da smo prvič tako vsestransko in celovito pregledali in kritično pretresli celotno razvejano podobo našega »univerzuma«. Razkrila se je toga disciplinarna in organizacijska heterogenost univerzitetne strukture (ki jo še pogloblja pisovska diferenciacija v izobraževalni skupnosti), nepovezanost disciplin, pomanjkanje interdisciplinarnih programov. Čeprav smo skušali doseči večjo integrativnost znotraj obeh univerz in med univerzama, je ni bilo mogoče vedno in povsem doseči. Le počasi dozoreva zavest o večji interdisciplinarnosti in tesnejši organizacijski povezanosti.

Očitno je postalo tudi, da moramo ponovno definirati mesto univerze v družbi, razkriti vse kompleksne povezave univerze z družbenimi uporabniki in svobodno menjavo dela uveljaviti kot skupno programsko odgovornost uporabnikov in izvajalcev v izobraževalnih skupnostih. V družbi dozoreva spoznanje, da izobraževanje ni stvar porabe, marveč člen v verigi družbene produkcije in reprodukcije, pogoj za dvig celotne populacije na višjo stopnjo spoznanj in znanja. Razkrile so se številne slabosti pri urensničevanju svobodne menjave dela; zlasti neposredne menjava dela ni zmogla najti prave neposrednosti interesa uporabnika.

Tudi samoupravno organiziranje visokega šolstva še ni postalo dejavnik večje integriranosti v skupnost članic univerz (skupno planiranje razvoja, informacijskega sistema, interdisciplinarnih programov, infrastrukture, kadrovske politike, urejanje socialnoekonomskih vprašanj študentov). V procesu preobrazbe je bilo veliko integracijskih prizadevanj in dosežene so bile nove oblike povezanosti v univerzo in med univerzama. Očitno pa je, da ne bo lahko preseči številnih parcialnih ali disciplinarnih interesov in ustvariti večje stopnje skupne povezanosti in skupnega nastopanja v družbi.

Vse bolj spoznavamo nujnost boljše povezave univerzitetnih delavcev in – kljub mnenjskemu pluralizmu – dosegamo konsenz o skupnih in družbenih interesih. K temu bi nedvomno pripomogla na novo opredeljena vloga pedagoško-znanstvenih svetov in obnovitev samoupravnega sporazuma o združitvi članic v univerzo. V procesu preobrazbe je bila tudi ponovno opredeljena vloga svetov, uveljavljena odgovornost treh delegacij svetov pri oblikovanju programov: okrepljena je bila vloga pedagoško-znanstvenih svetov, oddelkov, kateder, sosvetov in drugih teles.

Vse to nam je ponovno utrdilo spoznanje, da so glavni nosilci preobrazbe univerze predvsem delavci univerze. Univerzitetni učitelji bodo nosilci odgovornosti za vsebino in izvajanje novih programov! Lahko bi celo izrekli nekoliko heretično misel, da je tudi uspeh reforme odvisen predvsem od univerzitetnih delavcev. Kljub nekaterim omahovanjem, kritičnim pomislekom in ugovorom je med učitelji vendarle prevladala zavest o smiselnosti reforme, o nujnosti razvojnega spreminjanja. Zato lahko trdimo, da je univerza pokazala lastno odgovornost za preobrazbo znanstveno-izobraževalne dejavnosti, hkrati s tem pa je pobudnica preobrazbenih stremiljenj v

celotni družbi. Univerza se je s strokovnim, razvojno-raziskovalnim delom, zavedajoč se družbenopolitične in moralne odgovornosti, vključila v organska prizadevanja za družbeni razvoj. Če so nekateri delavci univerze – tudi tisti, ki so prevzeli odgovorne funkcije v družbi – kritični do univerze, pa tudi do družbe, to lahko razumemo le kot poglobljeno skrb in odgovornost za družbeni razvoj.

Krivično in nepravilno bi bilo valiti krivdo za časovne stiske, za nedorečenost nekaterih programov, za neusklajenosti in nekatera podvajanja programov izključno na univerzitetne delavce. Ti so v preteklih dveh, treh letih (ob vsestranski raziskovalni in pedagoški obremenjenosti) nesebično sodelovali v številnih, pogosto utrujajočih razpravah o problemih preobrazbe. Vzgojnoizobraževalni programi so doživeli na katedrah, oddelkih, institutih, fakultetah, višjih in visokih šolah obeh univerz poglobljeno strokovno obravnavo, ki je vsebinsko poglobila tudi ideje zakona o usmerjenem izobraževanju. V razpravi so delavci univerze kritično preverili dosežene znanstvene in pedagoške cilje ter vsebine programov. Že dosednji programi so bili grajeni na podlagi dolgoletnih izkušenj in svetovnih standardov. Kljub temu, da so bili stalno posodabljeni, so jih sedaj ponovno inovirali. Uveljavljene so bile integracije nekaterih programov, opuščeni so nekateri moduli ali smeri, vnešene so vsebinske spremembe, Izoblikovani so bili tudi tisti novi programi in smeri, ki jih terjajo čas, razvoj znanosti in družbene potrebe. Pojavila pa sta se tudi drobitev predmetov in povečanja števila majhnih predmetov. Prevelika je tudi ponudba skupnih izbirnih predmetov (namesto smeri).

Programi so resda večji po obsegu, so pa znanstveno bolj fundirani, pa tudi zahtevnejši. Lahko rečemo, da so strokovno uokvirjeni in da dajejo kvaliteten profil bodočega diplomanta. Razmerje med predavanji in vajami se je premaknilo v korist vaj in seminarjev, kar naj bi prispevalo k aktivni vlogi študenta. Očitke, da so nekateri programi prenatrpani, bo moč preveriti v procesu evaluacije ter kvantiteto preseči s kvaliteto in racionalizacijo izvajanja. Primerjav o »natrpanosti« pa ne gre delati v okviru poljubnih univerz v jugoslovanskem prostoru. Tudi v svetu je akumulacija novega znanja povzročila večjo zahtevnost programov. Za slovenski univerzi moramo uveljaviti svetovne standarde znanja, hkrati pa intenzivirati pedagoško delo s študenti in jih uvajati v raziskovalne projekte. Vse manj smemo »administrirati« in se vse bolj posvečati bistvu in resnični vsebini dela znanstvenega in pedagoškega delavca.

S preobrazbo bi morali posodobiti pedagoški proces in uveljaviti interakcijsko komuniciranje med učitelji in študenti kot edino plodno obliko medsebojnega sporazumevanja in procesa učenja. Lahko se samo zaskrbljeni sprašujemo, ali ne bodo večji obseg programov in povečane obveznosti študentov zavrle sodobnih oblik pedagoškega procesa. Ali bomo lahko vzpostavili študenta kot enakopravnega udeleženca in subjekta v tem zelo zapletenem komunikacijskem odnosu medsebojnega zaupanja, razumevanja, skupnega učnega in raziskovalnega prizadevanja ter usposabljanja za

delo? Hkrati pa je tudi nujno zagotoviti sodobne knjižnice in čitalnice, skripta in literaturo, pedagoško tehnologijo, laboratorije in možnosti za raziskovalno delo študentov. Vse to pa se zaradi stabilizacijskih težav odmika v prihodnost. Kljub temu pa moramo danes začeti uresničevati – čeprav upočasnjeno – omenjene procese in zanje ustvarjati tehnološko bazo. Nobena reforma v svetu ni uspevala, če tega ni postavila med svoje bistvene cilje.

Morebitna ekstenzivnost programov je posledica neustreznega sistema financiranja, to je kvantitativno usmerjenega instrumentarija standardov, normativov in meril. V Sloveniji so v visokošolskem izobraževanju najvišji normativi; ti so tudi povzročali številne deformacije pri snovanju programov višjih in visokih šol. V številnih primerih normativi in standardi upravičeno zbujejo zaskrbljenost učiteljev; to zadeva zlasti tiste discipline, ki so v slovenskem prostoru – čeprav so nacionalno in družbeno pomembne – vendarle še nepopolno razvite. Zato so se v dosedanjih razpravah odprle dileme, kako dolgoročno razvijati posamezne discipline, kako razvijati univerzum znanosti, da ne bi z nedomišljenimi selekcijskimi procesi zavrli dosedanjih prizadevanj razvoja znanosti in izobraževanja na Slovenskem. Očitno je, da so dileme majhnega naroda, samopotrjevanje in utrjevanje narodne istovetnosti, razhajanja o »nacionalkah« in o nacionalno in družbeno pomembnih znanostih, odmevale v usmerjevanju procesov preobrazbe. Še bolj pa so se v njih odražali nerazvitost družbenoekonomskih odnosov ter slaba materialna in kadrovska infrastruktura na univerzi. Zaradi omejenih možnosti bomo morali racionalizirati izvajanje programov, pa uveljaviti razumne selekcijske procese. Ti dejavniki bodo – kljub optimizmu nekaterih – v veliki meri še dolgo določali procese preobrazbe.

Cilj vseh reform v svetu – pa tudi naše – je razviti nove oblike podiplomskega in permanentnega izobraževanja, nove oblike izpopolnjevanja, ki bodo funkcionalno povezane s prizadevanji gospodarstva in s strategijo tehnološkega razvoja. Žal pa za kvalitativno preobrazbo tega študija še niso izpopolnjeni vsi pogoji. Predvsem bi morali razviti sistem stalnega bogatenja in posodabljanja znanja učiteljev (»sobotno« šesto leto, povezanost s središči znanja, razvitost raziskovalnih institutov, itd.). Omoogočiti bi morali tudi pretok strokovnjakov na univerzo in zagotoviti skupno planiranje specialističnih programov. Izpeljati bi morali zamisel o samoupravnih dogovorih z združenim delom, s katerim naj bi opredelili oblike podiplomskega izobraževanja in njegovo financiranje.

Za ves pedagoški proces, zlasti pa za podiplomski študij bi morali resnično uveljaviti visoke znanstveno-pedagoške standarde: poučevali bi lahko samo tisti učitelji, ki obvladujejo najnovejše znanje, ki so nosilci temeljnih raziskav in uveljavljeni v svetu in ki s svojo ustvarjalnostjo, raziskovalnimi izkušnjami in inovativnostjo pritegujejo mlade ljudi, razvijajo njihovo ustvarjalnost in jih usposabljaajo za zahteve sodobne tehnologije in družbenega upravljanja. Take ustvarjalne skupine so klice morfoge-

neze univerze in družbe, so nosilke novih idej, novega znanja in razvoja, so protagonisti odprtosti univerze in preseganja tradicionalizma, povprečnosti in udobnih zavetij morfostaze, ki se še ohranjajo na univerzi in v družbi.

Pri vsem tem pa ni nič manj pomembna pripravljenost družbe, da sprejme izzive univerze ter da skupaj z njo gradi raziskovalno-inovativni sistem od temeljnih raziskav do aplikativnih, od razvojnih raziskav do težavnega uresničevanja znanstvenih spoznanj v tehnološkem produktu, ki lahko tekmuje v svetovni menjavi dela. Nismo še zaznali vsestranske pripravljenosti družbe, da sprejme intenziven sistem izobraževanja pomembnejših delov strokovne, tehnološke in upravljalске strukture, da uveljavi dvig izobrazbene ravni širše populacije na višjo stopnjo, kar je pogoj za strukturno spreminjanje družbe.

Predvsem še ni uveljavljeno odločujoče načelo družbene preobrazbe: vrednotenje znanosti, izobraževanja in s tem znanja v družbi. Dokler znanje ne bo relevantna družbena vrednota, ki bo zagotavljala ustvarjalne, inovacijske posege v procese prestrukturiranja in odpravljala procese negativne kadrovske selekcije, ni moč pričakovati širše preobrazbe družbe. Številni vodilni delavci na univerzi in v družbi tudi ugotavljajo, da je delo na univerzi na splošno premalo vrednoteno. Take socialne razmere seveda neugodno vplivajo na razvoj univerze, pa tudi na prenos znanja v družbo. Še bolj neugodno vpliva na kadrovsko prenovu univerze, na dotok mladih kadrov ali strokovnjakov iz gospodarstva na univerzo.

Problem kadrovske prenove univerze je širši, bolj kompleksen in zapleten, kot so ga nekateri prikazovali v javni razpravi. Če je univerza po mnenju le-teh zaprta za mlade in se stara, za to »zaprtost« ne moremo kriviti fakultet ali oddelkov. Tipični tudi niso pojavi morebitne »zaprtosti« nosilcev disciplin ali zavračanja zaradi »ogroženosti« pred mladimi. Proces oblikovanja mladih znanstvenikov in pedagogov na univerzi je precej težji od procesa uveljavljanja mlajših kadrov v družbi. Mladi znanstveniki morajo vse svoje sile in ustvarjalnost osredotočiti na težavno pot študija, raziskav, raziskovalnih spoznanj, inovacij, odkritij. To je pot odrekanja, pot, na kateri morajo – kot pravimo – prispevati v zakladnico domače, predvsem pa svetovne znanosti. Pot prek magisterija do doktorata pogosto traja deset let.

Togi sistem normativov je prispeval k temu, da se lahko na univerzi zaposli samo tisto število pedagogov, ki jih določa vzgojnoizobraževalni program. Povečanje ene same dodatne ure predavateljske obveznosti bi namreč ogrozilo sedanjo eksistenco nekaj sto učiteljev, predvsem mlajših sodelavcev. Hkrati so stabilizacijski ukrepi zavrli in omejili zaposlovanje novih kadrov na univerzi.

Samo tisti, ki ne poznajo izjemne težavnosti procesov preproste reprodukcije kadrov na univerzi (da o razširjeni ne govorimo), lahko z bleščečim (pa tudi slepečim) odbleskom in odzvenom v javnosti delijo očitke vodstvenim kadrom na fakultetah in univerzi. Na obrnjeno kadrovsko piramido opozarjamo že dobri dve desetletji, žal pa še nismo spodbudili večjih

procesov razširjene kadrovske reprodukcije. Šele v zadnjem času so bili predlagani odločnejši ukrepi za dotok mlajših kadrov (predvsem asistentov – stažistov). Toda to je le eden izmed elementov kadrovske prenove univerze.

Ni mogoče opredeliti vseh razhajanj, s katerimi se soočamo v preobrazbenem procesu. Vendar, univerzitetna reforma je tu in cilje bomo uresničevali postopoma, dolgoročno. Tako tudi razumemo reformo: ne kot zaletavo kampanjo, kot preskok iz teme v svetlobo (tudi doslej ni bilo teme in tudi prihajajočo svetlobo šele slutimo). Preobrazbo univerze dojemamo kot evolucijsko razvojen proces, kot odprt in dinamičen proces, ki gradi na pozitivni dediščini zgodovinskega razvoja slovenske univerze.

Preobrazbena razhajanja so spodbudila številna razmišljanja o smislu, vlogi in ciljih znanosti in univerze v družbi. Silijo nas v kritično razmišljanje o doseženem in o dosegljivem. Opozarjajo nas, da moramo iz preobrazbenih tokov izločiti projektiranje, neargumentirano kritiko in samozadovoljno predlaganje edino »zveličavnih« potí. Odpreti moramo tokove resnično znanstvene kritike in preobrazbene procese dvigniti na raven teoretičnega razmišljanja in empiričnega raziskovanja.

Že sedanji reformni posegi kažejo, da so procesi preobrazbe premalo načrtni. Premalo smo zaostriili spopade s kratkoročnostjo, s pragmatizmom in konservatizmom; nismo še povsem dojeli vseh silnih sprememb in razvojnih tokov prihodnosti. Zato si veliko obetamo od raziskovalnega projekta o dolgoročnem razvoju visokega šolstva, ki naj bi dajal nam in družbi odgovore na vprašanja, kam in kako razvijati izobraževalni sistem, predvsem pa visoko šolstvo. Upamo lahko tudi, da bo spodbujal široka razmišljanja o nadaljnjih poteh preobrazbe in dajal odgovore na sedanja in prihodnja razhajanja.

Izobraževanje v dolgoročnem razvoju Slovenije

Ko načrtujemo dolgoročni razvoj družbe, vedno bolj spoznavamo, da brez načrtnega razvoja izobraževanja ne bomo mogli bistveno vplivati na kakovost in sestavo gospodarstva in doseči hitrejšega ter skladnejšega družbenega in individualnega človekovega razvoja. Ob poudarjanju pomena znanja, znanosti in ustvarjalnosti se krepi zavest, da je treba dolgoročno načrtovati tudi razvoj izobraževanja in zagotoviti takšne razmere ter možnosti, da bi izobraževanje kar najbolj prispevalo h gospodarskemu, socialnemu in kulturnemu razvoju družbe ter človeka in spodbujalo njihovo odzivnost na potrebe sodobnega razvoja.

V Analizi razvojnih možnosti SR Slovenije v obdobju 1986 do 1995/2000¹ je dan velik pomen ustvarjanju znanja in izobraževanju. Poudarjena je vloga znanja za izboljšanje delovne storilnosti in večje gospodarske dosežke, pa tudi njegova vloga pri vsestranskem človekovem samoresničevanju. Posebej je poudarjena zahteva, da moramo pri razvoju izobraževanja upoštevati vse njegove vidike in enakovredno obravnavati ne samo vse stopnje, temveč tudi vse vrste in oblike izobraževanja.

V Predlogu smernic za dolgoročni plan SR Slovenije,² ki obsegajo temeljne prednostne naloge razvoja, je izobraževanje opredeljeno kot eno izmed pomembnih pogojev za prestrukturiranje gospodarstva, razvoj družbe in človeka. Razčlenjene so temeljne naloge izobraževanja na posameznih ravneh, čeprav so naloge izobraževanja zlasti na srednji in visokošolski ravni opredeljene predvsem v skladu s prestrukturiranjem združenega dela in gospodarskega razvoja. S tem v zvezi je posebno poudarjen tudi pomen visokega izobraževanja, zlasti potreba po širjenju podiplomskega študija in izboljševanja kakovosti celotnega izobraževanja.

Ugotoviti pa moramo, da se v teh, pa tudi nekaterih drugih dokumentih, ki so osnova za izdelavo dolgoročnega plana družbenega razvoja SR Slovenije, izobraževanje odraslih obravnava le kot splošna sestavina vseh

¹ Priloga Poročevalca Skupščine SR Slovenije, Ljubljana, 16. 3. 1984.

² Priloga Poročevalca Skupščine SR Slovenije, Ljubljana, 17. 4. 1984.

drugih oblik in smeri izobraževanja. Naloge so natančneje določene po ravneh izobraževanja, o izobraževanju odraslih pa se nekaj več govori le pri »nešolskih izobraževalnih oblikah« in nekaterih oblikah izobraževanja v organizacijah združenega dela. Sicer pa je poudarjeno, naj bi te oblike obravnavali kot samostojne in enakovredne, v mnogih primerih pa tudi kot primernejše in bolj prilagojene potrebam ljudi ter družbe.

Menimo, da bi celotno izobraževanje moralo dobiti več prostora v dolgoročnem družbenem planu Slovenije, bolj natančno bi morali določiti njegove posebne naloge ter opredeliti zagotavljanje možnosti za njegov sistematičen in načrten razvoj. S tem ne želimo izločiti izobraževanja iz sistema, temveč le poudariti, da mora družba izobraževanje enakovredno obravnavati in enakovredno zagotavljati možnosti za njegov razvoj.

Da bi se izognili ponavljanjem splošnih in že vsem znanih ugotovitev o pomenu izobraževanja ter nujnosti po njegovem dolgoročnem načrtovanju, bomo poskušali s konkretno analizo nakazati potrebe po njegovem sistematičnem dolgoročnem načrtovanju in pomenu tega načrtovanja za načrtnejši, hitrejši in skladnejši razvoj.

Težave pri družbenem načrtovanju izobraževanja

Družbeno načrtovanje izobraževanja danes spremljajo znane težave in nasprotja. Močno so povezane s težavami pri načrtovanju gospodarskega in celotnega družbenega razvoja. V sedanjih razmerah lahko dolgoročni gospodarski razvoj predvidevamo le alternativno in tudi te alternative le pogojno. Veliko parametrov tega razvoja (obseg, struktura in dinamika naložb, nove smeri in tehnologije pri prestrukturiranju gospodarstva, konkurenčnost in možnost za izvoz, ekonomski in drugi pogoji gospodarjenja itd.) je odvisnih od številnih dejavnikov in njihove mesebojne odvisnosti. Zato je verjetnost posameznih alternativ negotova. Prav zato tudi različne projekcije, ki so jih izdelale različne skupine strokovnjakov v zvezi s planom našega dolgoročnega razvoja do leta 2000, predvidevajo različno rast družbenega proizvoda, različen obseg naložb, različne smeri prestrukturiranja gospodarstva, pa tudi različno gibanje zaposlovanja in potrebne strukture kadrov.

Vse to povzroča, da je tudi v izobraževanju težko (tudi s pomočjo dobro razčlenjene metodologije načrtovanja) določiti natančnejše smeri njegovega razvoja. Vendar pa to ne more biti razlog, da se pri načrtovanju izobraževanja te naloge ne lotimo sistematično, ker je jasno, da je prav sistematično načrtovanje edina pot, da premostimo težave.

Težave pri dolgoročnem pa tudi kratkoročnem načrtovanju izobraževanja so še večje, ker nimamo dovolj jasnih in enotno opredeljenih izhodišč tega planiranja. Še vedno se pojavljajo različna »znanstvena« izhodišča, ki povzročajo ne le različne teoretične konfrontacije, temveč tudi zamegljujejo pravo podobo smotrov in poti za njihovo uresničevanje.

To ovira delo planerjev oziroma subjektov planiranja na vseh ravneh. Čeprav se ne moremo spuščati v teoretične analize, moramo zaradi razumevanja planskih kazalnikov, ki jih bomo kasneje predstavili, nekoliko spregovoriti o nekaterih izhodiščih.³

Pri nas še vedno neupravičeno prevladuje tehnično-tehnološko izhodišče, ki stopnjo razvoja tehnike in tehnologije pojmuje kot edino osnovo za načrtovanje in razvoj izobraževanja, zato tudi razvojne stopnje izobrazbe vidi le v odvisnosti od tehnično-tehnološkega napredka. To izhodišče, ki je prevzeto od drugod in ki ga ti vedno bolj opuščajo, se pogosto utemeljuje oziroma izraža v dokaj poenostavljenih modelih tehnološkega napredka in od njega odvisne značilne kvalifikacije delovne sile. Čeprav ne zanikamo močnega vpliva tehnike in tehnologije na izobrazbo zaposlenih, menimo, da je uporaba takšnih in podobnih modelov pogosto bolj škodljiva kot koristna, zlasti če se ti modeli ne obravnavajo v sklopu širših procesov, ki pogosto bolj učinkujejo na razvoj izobraževanja. Tudi v predlogu smernic za dolgoročni plan SR Slovenije je močno čutiti takšen način načrtovanja izobraževanja. To izhodišče zanemarja razliko med znanostjo, ustvarjanjem in širjenjem znanja in poskuša pomen izobraževanja zmanjšati le na strokovno izobraževanje za uporabo tehnike in tehnologije, zanemarja pa njegove vsestranske človeške, socialne, pa tudi gospodarske učinke.

Čeprav je veliko širše in s številnimi raziskavami bolj utemeljeno, prav tako ni sprejemljivo tudi ekstremno ekonomsko izhodišče pri načrtovanju izobraževanja. Gospodarskega razvoja ne moremo opredeliti le z nekaterimi kazalniki, kot so npr. stopnja narodnega dohodka, stopnja razvoja delovne storilnosti, stopnja naložb v tehniko in tehnologijo ipd. Pri tem ne mislimo, da ti kazalniki ne vplivajo tudi na izobraževanje, vendar je zveza med njimi in izobraževanjem odvisna še od drugih zvez. Pri tem so nekateri od teh kazalnikov bolj posledica kot vzrok razvoja znanosti in izobraževanja ali nekaterih drugih, širših dejavnikov.

Pri načrtovanju izobraževanja moramo upoštevati tudi socialne dejavnike in težnje pri razvoju človeka. Razvoja produktivnih sil ne moremo pojmovati kot nevtralen oziroma avtonomen proces ne glede na socialne nosilce družbenega razvoja. Tudi ne moremo sprejeti voluntarizma in idealizacije, ki jih pogosto zastopajo različna »socialna« in »humanistična« izhodišča, ki težijo s pomočjo izobraževanja preseči socialne razlike ali pa vidijo izobraževanje le kot splošno človekovo učlovečenje, neodvisno od ekonomskih in socialnih dejavnikov. Pri načrtovanju moramo upoštevati subjektivne nosilce ekonomskih in socialnih sprememb. V smernicah dolgoročne projekcije družbenega razvoja so malo poudarjene konkretne oblike ekonomske in širše socialne reprodukcije, pa tudi konkretne socialne, kulturne, vzgojne idr. razsežnosti družbenega in človekovega razvoja. Ni dovolj upoštevano, da je plan razvoja družbe,

³ Več o tem kot tudi o kritiki posameznih metodoloških procedur, ki jih omenjamo, smo razpravljali v knjigi: »Planiranje izobraževanja v organizacijah združenega dela«, DZS, Ljubljana, 1982.

zlasti v sedanjih razmerah, projekcija, ki ni popolnoma znana in neogibna, pač pa je razvojne cilje možno doseči le, če se njegovi soustvarjalci organizirajo v skladu z ekonomskimi in socialnimi zakonitostmi in se z entuziazmom ter ustvarjalnostjo borijo, da bi jih ustvarili.

Pri načrtovanju, zlasti pri dolgoročnem načrtovanju razvoja izobraževanja, moramo upoštevati vse te dejavnike in njihove povezave, ki najbolj prispevajo k razvoju. Te zveze so zapletene, zato se moramo tudi načrtovanja lotiti bolj sistematično in organizirano. Še posebej moramo bolj upoštevati demografske dejavnike, ki v sedanjem času postajajo vse bolj pomembni za usklajen in dolgoročen razvoj družbe ter posameznika. Mislimo, da je to zlasti pomembno v okoliščinah, ko načrtujemo polno zaposlovanje in ko viri delovne sile postajajo vedno bolj omejeni. Vedno bolj kaže, da moramo skrbeti za generacijski razvoj, za najboljši razvoj vsake generacije in posameznika v njej. V skladu z ekonomskimi in socialnimi možnostmi moramo z veliko prizadevnostjo skrbeti za to, da bi v danih razmerah razvili vse zmogljivosti generacije in posameznika, da bi se tako naprej pripravili na izzive in nihanja, ki jih prinaša danes še nespoznana prihodnost. Tu ima veliko vlogo načrtovanje izobraževanja kot sestavine neprekinjenega procesa človekovega izpopolnjevanja in ustvarjanja.

Izhodišča in projekcije zaposlovanja ter razvoja izobrazbene strukture zaposlenih v združenem delu v SR Sloveniji do leta 2000 (po opravljenih raziskavah)

Ob pripravah dolgoročnega plana SR Slovenije so bile opravljene tri raziskovalne projekcije razvoja kadrov v SR Sloveniji.⁴ Vse so izhajale iz doseženega izobrazbenega razvoja kadrov v Sloveniji. Zanje pa so značilne različne metodologije in so se opirale na dokaj različne kazalnike pri napovedovanju izobrazbenega razvoja kadrovskih zmožnosti. Zato so tudi napovedi razvoja kadrovskih zmožnosti oziroma razvoja izobraževanja kadrov dokaj različne. Navajamo osnovne prognostične kazalnike razvoja izobrazbene strukture delavcev, zaposlenih v združenem delu v Sloveniji do leta 2000.⁵

a) Makroprojekcija dolgoročnega razvoja kadrov SR Slovenije do leta 2000 je izdelana po indeksno-korelacijski metodi projektiranja razvoja kadrov. Izhodišče te metode so indeksi pojavov v analiziranem obdobju. Izhaja iz kadrovske strukture na začetku planskega obdobja ter

⁴ Mislimo na naslednje projekcije: a) Makroprojekcija dolgoročnega razvoja kadrov SR Slovenije do leta 2000 (skup. avtorjev, uredila Stane Možina in Jože Florjančič), Moderna organizacija, Kranj, 1982; b) Povpraševanje po strokovnih delavcih v dolgoročnem razvoju Slovenije (skup. avtorjev: Janez Jerovšek, Aleš Vahčić in Vidojka Kozak), Pedagoški inštitut pri Univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ljubljana, maj 1983; c) Napoved velikosti in izobrazbene strukture kadrovskega potenciala SR Slovenije za prihodnjih 20 let (avtor Vojko Antončič), Inštitut za sociologijo pri Univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani, Ljubljana, 1982.

⁵ Glej prispevek Franca Debevca: Dolgoročne razvojne možnosti kadrov v SR Sloveniji do leta 2000 na posvetovanju »Univerza v združenem delu«, Ljubljana 15–16. marec 1984.

povezave med indeksom izobrazbene ravni in povprečnim družbenim proizvodom na zaposlenega, koeficienta vloženega družbenega proizvoda v vlaganja v osnovna sredstva; opira pa se tudi na vrsto drugih parametrov, ki prikazujejo postopne spremembe razvoja kadrov v razmerju do drugih ekonomskih pojavov. Projekcijo kadrov, dobljeno s pomočjo te metode, prikazujemo v tabeli 1.

Tabela 1: Projekcija dolgoročnega razvoja kadrov SR Slovenije do leta 2000 po Makroprojekciji dolgoročnega razvoja kadrov SR Slovenije do leta 2000 (skup. avtorjev: J. Brekić, J. Florjančič, S. Možina, J. Kodelja, F. Debevc)

stopnja strokovne izobrazbe	stanje 1978		projekcija					
	število	%	1990		1995		2000	
			število	%	število	%	število	%
I + II	332109	44,3	244060	25,8	192790	18,7	131970	11,7
III	211866	28,2	285700	30,2	335080	32,5	372240	33,0
IV + V	143741	19,1	280960	29,7	335070	32,5	398190	35,3
VI/1 + VI/2	31808	4,2	70950	7,5	82480	8,0	102650	9,1
VII/1 + VII/2	31299	4,2	59600	6,3	78360	7,6	112800	10,0
VIII			4730	0,5	7220	0,7	10150	0,9
SKUPAJ	750823	100,0	946000	100,0	1031000	100,0	1128000	100,0

b) Projekcija Povpraševanje po strokovnih delavcih v dolgoročnem razvoju Slovenije temelji na predpostavki o tesni povezanosti med delovno storilnostjo in izobrazbeno strukturo delavcev, tj., da rast družbenega proizvoda vpliva na spremembe pri sestavi zaposlenih delavcev. Upošteva tri različice rasti družbenega proizvoda, zaradi česar predvideva tudi tri izzide zaposlovanja in izobrazbene strukture delavcev (tabela 2):

Tabela 2: Projekcija rasti zaposlovanja in sprememb v izobrazbeni strukturi zaposlenih po raziskavi Povpraševanje po strokovnih delavcih v dolgoročnem razvoju Slovenije (Vidojka Kozak)

stopnja strokovnosti	Zaposleni delavci v združenem delu (v %) po letih											
	1985			1999			1995			2000		
	A	B	C	A	B	C	A	B	C	A	B	C
Delavci z visoko strokovnostjo	5,6	5,7	5,9	6,2	6,5	6,9	6,8	6,1	8,0	7,4	8,2	9,1
Delavci z višjo strokovnostjo	4,2	4,3	4,5	4,8	5,1	5,4	5,3	4,7	6,4	5,9	6,5	7,3

Delavci s srednjo strokovnostjo	21,6	21,9	22,3	22,8	23,4	24,2	23,8	22,7	25,5	24,6	26,1	26,7
Izučeni delavci	29,7	29,9	30,1	30,4	30,8	31,2	30,9	30,5	31,7	31,3	32,3	32,0
Priučeni delavci	22,5	22,3	22,1	21,6	21,1	20,6	20,7	21,8	18,9	19,8	18,6	17,4
Delavci brez priučitve	16,4	15,9	15,1	14,2	13,1	11,9	12,5	14,2	9,5	11,0	8,3	7,5
SKUPAJ	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Število v 000	843	835	814	906	894	853	965	948	886	1018	995	992

– izid »A« ponazarja višjo stopnjo rasti zaposlenih ter nižjo stopnjo rasti družbenega proizvoda;

– izid »B« temelji na srednji stopnji rasti zaposlenih ter višji stopnji rasti družbenega proizvoda;

– izid »C« upošteva nižjo stopnjo rasti zaposlenih in višjo stopnjo rasti družbenega proizvoda.

c) Projekcija Napoved velikosti in izobrazbene strukture kadrovskega potenciala ... poskuša ugotoviti velikost in izobrazbeno strukturo kadrovskih zmogljivosti v skladu s potrebami razvoja. Pri tem pod pojmom kadrovskih zmogljivosti avtor uvršča osebe, ki imajo ali iščejo zaposlitev, in osebe, ki so vpisane ali pa se nameravajo vpisati v srednjo, višjo ali visoko šolo. Raziskava ugotavlja težnje pri razvoju kadrovskih zmogljivosti, ki jih prikazujemo v tabeli 3. Pri tem opozarjamo, da so podatki težje primerljivi s podatki v prejšnjih tabelah, ki se nanašajo le na strukturo zaposlenih v združenem delu.

Tabela 3: Projekcija velikosti in izobrazbene strukture kadrovskih zmogljivosti po raziskavi Napoved velikosti izobrazbene strukture kadrovskega potenciala SR Slovenije za prihodnjih 20 let (Vojko Antončič)

Stopnja izobrazbe v kadrovskem potencialu	1985		1990		1995		2000	
	število	%	število	%	število	%	število	%
Osebe, ki imajo srednjo izobrazbo	467970	43,6	580700	49,9	720500	58,0	894100	67,8
Osebe, ki imajo višjo izobrazbo	38820	3,6	48775	4,2	60895	4,9	76200	5,8
Osebe, ki imajo visoko izobrazbo	42290	3,9	58040	4,6	66885	5,4	84200	6,4

Kot je razvidno iz tabel, se omenjene napovedi rasti zaposlenih v združenem delu in struktura njihove izobrazbe močno razhajajo. Npr.: po napovedi v tabeli 1 bi imeli v letu 2000 v združenem delu okoli 20% zaposlenih z višjo in visoko izobrazbo, po napovedi v tabeli 2 (najbolj pozitivna inačica) 16,4%, po napovedi v tabeli 3 pa 12,2%. Podobno je

tudi pri drugih stopnjah izobrazbe. Vse to kaže na nezanesljivost predvidevanj. Pri tem želimo poudariti, da problemi niso le metode, ki jih uporabljamo pri načrtovanju, ampak in predvsem enostranost izhodišč in nedoločenost parametrov, ki jih uporabljamo pri predvidevanju, zlasti pa zanemarjanje vplivov notranjih in zunanjih dejavnikov. Zato je predvidevanje pogosto podobno vedeževanju.

Projekcija zaposlovanja in razvoja izobrazbene strukture zaposlenih v združenem delu do leta 2000 (Zavod SRS za družbeno planiranje)

Pri pripravi dolgoročnega plana razvoja Slovenije je Zavod SRS za družbeno planiranje izdelal projekcijo razvoja zaposlovanja v združenem delu do leta 2000 in izboljševanja (formalno-šolske) izobrazbene strukture zaposlenih.⁶ Pri izdelavi projekcije je upošteval predvidevanja iz omenjenih raziskav, vendar je pri tem bolj izhajal iz analize že usklajenih parametrov družbenega razvoja Slovenije, pa tudi iz analize dosedanjih gibanj teženj v razvoju zaposlovanja in izboljševanja (formalno-šolske) izobrazbene strukture zaposlenih (tabela 4).

Tabela 4: Delavci v združenem delu po šolski izobrazbi do leta 2000 – projekcija Zavoda SRS za družbeno planiranje

Leto	Število zaposlenih*	Visoka izobrazba			srednja (štiriletna in VKV)	poklicna (triletna sred. šola)	NKV, PKV, nižja
		skupaj	visoka	višja			
1981	789697	74743	36892	37861	158431	225238	331275
1985**	809600	80960			177302		
1990***	857760	99500			200716		
2000	954700	136522	66829	69693	231992	285455	300731
struktura v %							
1981	100,0	9,5	4,7	4,8	20,1	28,5	41,9
1985**	100,0	10,0			21,9		
1990***	100,0	11,6			23,4		
2000	100,0	14,3	7,0	7,3	24,3	29,9	31,5

* Število zaposlenih v združenem delu za leto 1981 po statističnem letopisu SRS 1983; za leta 1985–2000 je usklajeno z oceno zaposlovanja Zavoda SRS za družbeno planiranje za dolgoročno obdobje.

** Ni izračunano za vse kategorije.

*** Strukture zaposlenih po stopnjah izobrazbe za leto 1990 je povzel tov. Franc Debevec, delavec Zavoda po projekciji dipl. oec. Vidojke Kozak iz že omenjene raziskave Pedagoškega inštituta. Druge projekcije izobrazbene strukture do leta 2000 pa so njegova napoved.

⁶ Iskreno se zahvaljujem delavcem Zavoda SRS za družbeno planiranje: tovarišema Dušanu Kidriču in Francu Debevcu ter tovarišicam Vidi Mohorčič-Špolar in Jerini Kodelja-Starin za pomoč pri zbiranju ter urejanju podatkov pri pripravi prispevka.

Ne bi se spuščali v širše razprave in pojasnila o projekciji. Opozorili bomo le na nekatere težnje:

1. Projekcija predvideva določene, čeprav ne velike spremembe pri izboljšanju izobrazbene strukture zaposlenih.

Čeprav so primerjave ravni izobrazbe v posameznih državah dokaj tvegane zaradi razlik v vzgojno-izobraževalnih sistemih, lahko rečemo, da se po tej projekciji izobrazbena struktura zaposlenih v Sloveniji v letu 2000 ne bo približala npr. sedanji izobrazbeni strukturi zaposlenih v ZR Nemčiji ali ZDA, še bolj pa bo zaostajala za njihovo izobrazbeno strukturo v letu 2000. Primerjava izobrazbene strukture je zlasti neugodna po panogah dejavnosti.⁷ Panoge, ki so v Predlogu smernic za izdelavo dolgoročnega družbenega plana Slovenije opredeljene kot prednostne, nimajo boljše izobrazbene strukture, kar pomeni, da se bomo srečali z velikimi težavami v njihovem razvoju. Njihova izobrazbena struktura bolj ustreza delovno ekstenzivnim kot delovno intenzivnim dejavnostim.

To seveda ne pomeni, da izobrazbeno strukturo zaposlenih pojmujejo le v funkciji razvoja tehnologije in delovne storilnosti, ker povezava med eno in drugo rastjo ni vedno neposredna in visoka. Nanjo bolj vpliva razvoj posameznih delov te strukture kot pa povprečna rast zaposlenih. Skrbeti bi morali zlasti, da bi imeli čimveč strokovnih delavcev, ki so nosilci ustvarjalne storilnosti in hkrati za izboljševanje izobrazbe delavcev, ki opravljajo dela z najbolj zahtevno tehnologijo, in delavcev, ki ustvarjajo notranjo in zunanjo ozračje proizvodnih in tehnično-tehnoloških sistemov, o čemer bomo več govorili kasneje.

2. Projekcija izraža težnjo po ohranjanju sedanjih gibanj v razvoju vzgojno-izobraževalnega sistema, pa tudi po zmanjševanju njegove zmogljivosti. Če primerjamo sedanjo izobrazbeno strukturo s tisto, ki bi jo dobili, če bi (do)sedanji vzgojno-izobraževalni sistem stihijsko vzgajal kadre, bi dobili podobne rezultate, kot jih napoveduje začrtana projekcija. Nekateri pozitivni odkloni bi bili pri izobrazbeni strukturi na najvišji in najnižji stopnji, negativni pa na srednji izobrazbeni ravni. Takšen sklep izhaja iz začrtane projekcije in (do)sedanjega razvoja vzgojno-izobraževalnega sistema.

V tabeli 5 so temeljni kazalniki o številu učencev, ki so končali šolo, in številu diplomantov v zadnjih petih letih, ki smo jih prevzeli iz statističnih letopisov in jih uporabili za analizo.⁸

⁷ Gradivo OECD – popisi prebivalcev po državah, Pariz 1969.

⁸ Pri analizi sem se opiral na celotno serijo podatkov za poveljno obdobje o učencih in študentih, ki so končali šolo. Zaradi prostora tu navajam le skrajšano tabelo.

Tabela 5: Temeljni kazalniki razvoja izobraževanja – dokončalo šolo

Leto	Osnovno izobraževanje	Srednje izobraževanje				Visoke šole			
		Skupaj	Poklicna šola	Tehn. in dr. str. šole	Šole za izobr. učnega osebja	Gimnazija	Skupaj	Višja stopnja	Visoka stopnja
1977/78	25777	20421	10667	5367	557	3830	5701	3386	2315
1978/79	24843	22047	11189	5596	974	4288	5958	3338	2620
1979/80	26273	22157	11162	5769	558	4668	5967	3512	2455
1980/81	26652	22517	11637	5975	491	4414	6494	3911	2583
1981/82	25642	23700	12444	6511	486	4259	6383	3910	2473
1982/83*							6324	3742	2582

* ni še popolnih podatkov

Za nazornejši prikaz smo izdelali poenostavljeno projekcijo sprememb izobrazbene strukture, ki bi nastala v načrtovanem obdobju, če bi sedanji vzgojno-izobraževalni sistem deloval stihjsko (tabela 6). Pri tem smo upoštevali projekcijo Zavoda SRS za družbeno planiranje o številu zaposlenih do leta 2000 in 2,25% koeficient osipa (prenehanj dela zaradi mortalitete, upokojitve in drugih vzrokov) med zaposlenim prebivalstvom, ki ga pri približnih izračunih uporabljajo v Zavodu.⁹ Predpostavili smo tudi, da se vsi tisti, ki končajo srednje izobraževanje (nad III. stopnjo zahtevnosti) zaposlijo v združenem delu. Zanimarili smo torej število

Tabela 6: Delavci v združenem delu po šolski izobrazbi – projekcija glede na (do)sedanjo zmogljivost šolskega sistema*

Leto	Skupaj	Visoka			Srednja	VKV	KV	PKV
		skupaj	visoka	višja				NKV Nižja
1981	789697	74753	36892	37861	134985	23446	22538	331275
1985	809600	92098	42937	49161	141615	26055	243297	306535
1990	857760	112444	47876	64568	149022	30002	275295	290997
1995**		129800	56069	73731	155720	34182	305458	
2000	954700	14028	61956	84072	161738	36973	329256	280705
struktura v %								
1981	100,0	9,5	4,7	4,8	17,1	3,0	28,5	41,9
1985	100,0	11,3	5,3	6,0	17,6	3,2	30,0	37,9
1990	100,0	13,1	5,6	7,5	17,4	3,5	32,1	33,9
1995	100,0**							
2000	100,0	15,3	6,5	8,8	16,9	3,9	34,5	29,4

* Število zaposlenih, prevzeto iz tabele 4; kot zmogljivost šolskega sistema vzeto število diplomantov v š. l. 1981/82. Koeficient izstopa iz dela 2,25%, skupaj za vsako leto.

** Ni izračunano za vse kategorije.

⁹ Za pomoč se zahvaljujem tov. Jerini Kodelja-Starin in Francu Debevcu.

delavcev, ki iščejo zaposlitev (to število ne vpliva bistveno na podatke, ker delavci ostajajo relativno malo časa zunaj dela, čeprav je njihovo število zadnja leta nekoliko večje), in tistih, ki ne iščejo zaposlitve v združenem delu (tudi to število ni tako veliko, da bi močno vplivalo na projekcijo). Projekcija lahko služi le za približno primerjavo.

Ker imamo sedaj preobrazbo vzgojno-izobraževalnega sistema, ki vpliva na zmogljivost izobrazbenih struktur, zlasti v srednjem izobraževanju, smo izdelali po istih načelih posebno projekcijo, v kateri smo uporabili razpoložljive podatke za izobrazbene zmogljivosti novega sistema (tabela 7).¹⁰

*Tabela 7: Delavci v združenem delu po šolski izobrazbi – projekcija za novi šolski sistem (po reformi srednjega usmerjenega izobraževanja)**

Leto	Skupaj	Visoka			srednja	VKV**	KV (triletna)	Manj kot triletna sred. š.
		skupaj	visoka	višja				
1981	789697	74753	36892	37861	134985	23446	225238	331275
1985	809600	92098	42937	49161	141615	26055	239211	310621
1990	857760	112444	47876	64568	149840	30002	252167	313607
1995***		129800	56069	73731	157987	34182	263714	
2000	954700	146028	61956	84072	163558	36973	273995	334146
struktura v %								
1981	100,0	9,5	4,7	4,8	17,1	3,0	28,5	41,9
1985	100,0	11,3	5,3	6,0	17,6	3,2	29,5	38,4
1990	100,0	13,1	5,6	7,5	17,5	3,5	29,4	36,5
1995	100,0***							
2000	100,0	15,3	6,5	8,8	17,1	3,9	28,7	35,0

* Število zaposlenih, prevzeto iz tabele 4; kot zmogljivost novega sistema srednjega usmerjenega izobraževanja vzeto število vpisanih v š. l. 1984/85 v tretji in četrti letnik, zmanjšano za 3%, kolikor je približni dosedanja osip v poklicnih triletnih in štiriletnih srednjih šolah na koncu šolskega leta. Koeficient izstopa iz dela 2,25%, za vsako leto.

** Še vedno nimamo nadaljevalnih programov srednjega usmerjenega izobraževanja, ki bi približno ustrezali prejšnjim programom VKV. Ker so z zakonom o usmerjenem izobraževanju ti programi predvideni, smo predpostavili, da se bodo izvajali v starem obsegu. Zato smo v razpredelnico vnesli podatke, ki se nanašajo na stari šolski sistem. V analizi smo podatke za VKV združili s podatki o srednji izobrazbi.

*** Ni izračunano.

Če primerjamo podatke v tabeli 6 in tabeli 7, lahko opazimo, da je v projekciji Zavoda SRS za družbeno planiranje manj delavcev z višjo in visoko izobrazbo, kot bi jih bilo pri stihijem delovanju vzgojno-izobraževalnega sistema. Zmanjševanje višje izobrazbe je upravičeno zaradi

¹⁰ Za V. stopnjo zahtevnosti (štiriletno šolanje) smo razpolagali le s podatki o vpisu v šolskem letu 1984/85, ker je to prva generacija, ki je prišla po novih programih do četrtega letnika. Nismo imeli podatka o učencih, ki so končali IV. stopnjo v š. l. 1983/84 (triletno šolanje), ker jih še ni dala statistika. Zato smo uporabili podatke vpisa v š. l. 1984/85 tudi za to kategorijo učencev. Podatki so naslednji: v V. stopnjo (četrti letnik) je v š. l. 1984/85 vpisanih 11.737 učencev; v tretji letnik – IV. stopnjo zahtevnosti pa 8525 učencev. Ene in druge podatke smo pri izračunu zmanjšali za 3%, kar ustreza osipu v starem vzgojno-izobraževalnem sistemu.

preraščanja nekaterih višjih šol v visoke in odpravljanja prve stopnje študija na nekaterih visokih šolah oziroma fakultetah in akademijah. Toda očitno je, da projekcija izhaja iz zmanjševanja zmogljivosti sedanjega visokega šolstva.

Nasprotno težnjo opazimo pri najnižjih stopnjah izobrazbe delavcev. Stihijsko delovanje vzgojno-izobraževalnega sistema bi povzročilo nižje število delavcev z najnižjo izobrazbo (PKV, NKV in nižja izobrazba), kot to predvideva projekcija Zavoda.

Število delavcev s srednjo izobrazbo (srednja štiriletna šola in VKV) je višje, kot bi bilo pri stihiskem delovanju starega, pa tudi novega vzgojno-izobraževalnega sistema na srednji stopnji. Razlike so v prvem primeru za 3,5%, v drugem pa za 3,3%.

Razlike so opazne tudi pri triletnem šolanju. Največje razlike pa so pri številu zaposlenih z manj kot triletno izobrazbo (v starem sistemu – NKV, PKV, nižja izobrazba). Če bi še naprej ostali pri teh strukturnih razmerjih, bi se število teh delavcev zelo počasi zmanjševalo, absolutno število teh delavcev med zaposlenimi pa bi naraščalo (tabela 7). To je rezultat sedanjega gibanja števila učencev v skrajšanih programih (v tem letu je bilo razpisanih 2600 mest v teh programih, kar je približno 10% vse generacije, ki se vpisuje v prvi letnik srednjega izobraževanja), pa tudi težnje po zadrževanju učencev na ravni III. stopnje zahtevnosti (dveletno šolanje), kar je razvidno tudi iz razlik v številu učencev, ki so se v tem šolskem letu (1984/85) vpisali v drugi oziroma tretji razred (2. razred – 24352, 3. razred – 20838). Veliko učencev se ne vpiše v tretji razred.

Zanimivo pa je, da v projekciji Zavoda (pa tudi v nekaterih drugih) ni posebej opredeljeno podiplomsko izobraževanje. Uvrščeno je v visoko (dodiplomsko) izobraževanje. Magistrski in doktorski študij je premalo in število zadnja leta stagnira oziroma nazaduje (v š. l. 1981/82 je diplomiralo vsega 149 magistrski in 82 doktorski študenti). To kaže na majhno skrb, ki ga družba daje razvijanju tega izobraževanja, čeprav v zadnjem času veliko govorimo o nujnosti po njegovem razvoju. Brez razvoja tega izobraževanja pa ne bomo odpravili vzrokov za težave, s katerimi se srečujemo v zadnjem času, niti zagotoviti načrtnega in hitrejšega družbeno-ekonomskega razvoja. Ali še naprej ne mislimo načrtno razvijati tega izobraževanja?

3. Zastavlja se vprašanje, če je in koliko je projekcija Zavoda SRS za družbeno planiranje takšna, kakršna je, uresničljiva? Odgovor na to vprašanje je zapleten. Poskušali bomo nakazati le nekatere temeljne ugotovitve in težave:

a) Zaradi sedanje razvitosti sistema visokega izobraževanja bi dosegli načrtano skupno število diplomantov v visokem šolstvu pod pogojem, da se občutno poveča število diplomantov druge stopnje oziroma da reforma višjega šolstva občutno ne zmanjša skupnega števila diplomantov v visokem šolstvu. To opozarja na potrebo po bistvenem izboljševanju kakovosti visokega šolstva, če nečemo zmanjšati ravni znanja, ki naj bi ga

zagotavljala diploma. Potrebovali bi veliko več diplomantov II. stopnje, to pa bo v sedanjih razmerah težko doseči, če v reformi visokega šolstva ne bo kakovostnih sprememb in se ne bo izboljšalo delo s študenti.

b) Število diplomantov v srednjem izobraževanju (pri sedanji politiki razvoja in dela v visokem šolstvu) bo komaj zadostovalo za visoko šolstvo. Celotna generacija, ki konča srednje izobraževanje, bi morala nadaljevati študij, da bi dosegli enako število študentov v prvem letniku, kot smo ga imeli zadnja leta. Pri sedanji prepustni moči visokega šolstva je razmerje med številom vpisanih in številom diplomantov neugodno (približno diplomira od vpisanih 50% rednih in 30% štud. ob delu). Na ravni srednjega izobraževanja bodo ostali le tisti, ki bodo neuspešni v visokem šolstvu. To je treba poudariti tudi zato, ker je prehod iz IV. stopnje v visoko šolstvo praktično onemogočen. Možne so tri rešitve: da pri zmanjšanem številu vpisanih študentov v prvi letnik dosežemo večje število diplomantov, kar zahteva veliko povečanje kakovosti dela v visokem šolstvu; da povečamo število študentov ob delu (čeprav so možnosti v sedanjem sistemu zelo majhne, pa tudi to število zadnja leta upada); da omogočimo prehod iz četrte stopnje v visoko šolstvo (to pa zahteva vsebinsko spremembo sedanjih programov IV. stopnje).

c) Očitno je, da s štiriletnim srednjim izobraževanjem ne bomo uresničili načrtane projekcije. Pogoj za to je, da zvišamo število učencev v programih štiriletnega srednjega izobraževanja in da omogočimo prehod iz IV. v V. stopnjo.

d) Težave so tudi pri triletnem izobraževanju. Da bi dosegli načrtano projekcijo, bi morali zvišati število učencev triletnih šol oziroma resno zmanjšati število učencev, ki ne dosežejo tretjega razreda oziroma IV. stopnje.

e) Ekonomsko in družbeno je nesprejemljivo ohraniti ali še povečati število delavcev z manj kot triletno šolo. Pripominjamo, da vse raziskave kažejo, da je prav dvig splošne izobrazbe delavcev bistveno pomemben za ekonomski in družbeni razvoj, ne le za delovno storilnost, ampak tudi za spreminjanje zunanjih in notranjih vplivov na produkcijski proces, (delovna storilnost, odgovornost pri delu, idr.) in ne nazadnje za razvoj samoupravljanja ter za izpopolnjevanje družbenih odnosov in kakovost življenja. Opozorili bi, da ima Slovenija v Jugoslaviji najslabšo izobrazbeno strukturo zaposlenih, je pa med najboljšimi po strukturi izobrazbe prebivalstva,¹¹ kar nedvomno prispeva k temu, da Slovenija v Jugoslaviji dosega najvišjo delovno storilnost.¹²

¹¹ Glej poročila Zveznega zavoda za statistiko, št. 209, 26. 6. 1983 in št. 233, 19. 7. 1983.

¹² Razlike med izobrazbeno strukturo zaposlenih v združenem delu in izobrazbeno strukturo prebivalstva so rezultat različne stopnje vključenosti aktivnega prebivalstva v združeno delo. Če je manjša stopnja zaposlenosti v združenem delu pri isti izobrazbeni stopnji prebivalstva, je večja možnost za izboljšanje izobrazbene strukture zaposlenih v združenem delu in nasprotno. Zaradi visoke stopnje zaposlenosti aktivnega prebivalstva v združenem delu v Sloveniji so v združeno delo vključene tudi strukture prebivalstva z nižjo ravni izobrazbe, kar slabša povprečno stopnjo izobrazbe zaposlenih. Pri istem številu visoko izobraženih kadrov dobimo tudi različne stopnje te strukture med zaposlenimi, če je zaposlenost večja ali manjša.

Očitno je, da se pojavljajo velika nesorazmerja med načrtanimi smotri in gibanji v vzgojno-izobraževalnem sistemu oziroma da je zasnova novega vzgojno-izobraževalnega sistema bolj prilagojena »stabilizacijskim« razmeram kot planskemu in dolgoročnemu izboljševanju izobrazbene strukture kadrov. Čeprav to lahko pripomore k trenutnemu »izboljševanju« ekonomskih razmer, nikakor tega ne bi smeli sprejeti kot osnovo dolgoročne vzgojno-izobraževalne politike. To lahko kaj hitro postane »bumerang« in še bolj oteži izhod iz sedanjih gospodarskih težav. Pri tem pa moramo upoštevati, da vzgojno-izobraževalni sistem ne prenese pogoštih sprememb in da se njegovi učinki kažejo v daljših obdobjih. Zato lahko neustrezna izobrazbena politika povzroči splošni družbeni zastoj. Izhod iz teh razmer vidimo le v dolgoročnem družbenem načrtovanju in zagotavljanju pogojev, ki bodo omogočali usmerjen in sistematičen razvoj izobraževanja.

Vloga in možnosti za izobraževanje ob delu pri izboljševanju izobrazbene strukture

Izobraževanje ob delu ni našlo ustreznega mesta v dolgoročnem družbenem planiranju izobraževanja. V splošnih družbenih projekcijah ga komaj omenjajo ali pa je pojmovano le kot nekaj, kar samo po sebi prispeva k razvoju izobraževanja na posameznih ravneh, ne da bi družba skrbela in zagotavljala razmere za njegov razvoj. Še vedno niso spoznane velike potrebe in možnosti za izobraževanje ob delu za izboljševanje izobrazbene strukture. Na zahteve po planskem usmerjanju, zlasti pa po izboljševanju možnosti za to izobraževanje, se še pogosto gleda z nejevoljo ali pa se na te zahteve odgovarja z deklaracijami oziroma z majhnimi in obrobniimi ukrepi. Nimamo pa vsestransko utemeljene in sprejete dolgoročne družbene politike za razvijanje tega izobraževanja.

Izobraževanje ob delu je že do sedaj pogosto »potihem« veliko prispevalo k izboljševanju izobrazbene strukture zaposlenih in prebivalstva, še bolj pa k razvijanju znanja in uspešnosti, kulture in kakovosti dela ter življenja. Zaradi neurejenega spremljanja rezultatov tega izobraževanja ne moremo podati izčrpnih kakovostnih kazalnikov, tudi ne za sistematične »šolske« oblike tega izobraževanja. Rezultati šolskih oblik izobraževanja ob delu so vključeni v skupnem številu »učencev«, ki so končali posamezne stopnje tega izobraževanja. Le nekatere oblike statistika prikazuje ločeno (tabela 8). Iz statističnih podatkov je razviden upad števila vpisanih zlasti v srednjem izobraževanju, čeprav je število diplomantov še vedno visoko in doseže povprečno od četrte do tretje vse učencev, ki so končali srednje izobraževanje (primerjaj podatke v tabeli 5 in tabeli 8).

*Tabela 8: Izobraževanje odraslih v šolah – končali šolo v zadnjih desetih letih**

Vrsta šole	Šolsko leto									
	72/73	73/74	74/75	75/76	76/77	77/78	78/79	79/80	80/81	81/82
Osnovna šola	1139	1607	1398	1845	1802	1824	1291	1066	979	631
Šole po zakonu o poklic. izobr.	—	—	89	63	496	262	987	1272	1362	361
Poklicne šole	593	955	913	894	1044	1463	1536	1432	1196	860
Delovodske šole	742	966	920	1051	1182	1031	1096	1172	971	723
Poslovodske šole	227	189	227	224	295	142	282	116	473	196
Mojstrske šole	92	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Tehniške in druge strokovne šole	783	1057	1206	1506	1151	1571	1493	1696	1532	1571
Vzgojiteljske šole	19	21	—	18	—	—	—	—	—	—
Gimnazije	24	33	28	37	10	18	10	11	16	4
Srednje politične	—	—	187	195	281	136	130	122	130	—
SKUPAJ	3619	4858	4968	5833	6261	6447	6825	6887	6659	4346

* Vir: Statistični letopisi SRS 1977, 1982, 1983.

Podatki za visoko šolstvo so bolj (čeprav ne dobro) urejeni in govorijo o velikem prispevku izobraževanja ob delu k zvišanju izobrazbene strukture na višji in visoki ravni (tabela 9).

Tabela 9: Študenti ob delu vpisani v prvi letnik in diplomanti študija ob delu v zadnjih letih in projekcija

Šolsko leto	Vpisani v prvi letnik	Diplomanti		Skupaj
		I. stop.	II. stop.	
1977/78	6202	1268	319	1587
1978/79	5728	1236	420	1656
1979/80	5294	1282	359	1641
1980/81	4716	1352	356	1708
1981/82	3813	1261	342	1603
1982/83*	3389	1185	423	1608
1983/84				
1984/85				
1985/86–1989/90**		1047	321	1368
1990/91–1994/95		1032	267	1299
1995/96–1999/00		1032	267	1299

* Prvi podatki

** Preliminarna projekcija Zavoda SRS za družbeno planiranje

V zadnjih letih je ob delu diplomirala okrog ena tretjina vpisanih. Toda število vpisanih v ta študij se zmanjšuje, število vpisanih rednih študentov pa narašča. Po projekciji razvoja študija ob delu, ki jo je izdelala tovarišica Mohorčič-Špolar iz Zavoda SRS za družbeno planiranje, se bo število diplomantov študija ob delu do leta 2000 še zmanjšalo

(gl. tabelo 9), če ne bo večjih sprememb pri družbenem vrednotenju tega izobraževanja, pri tem pa se bo zvišalo število diplomantov rednega študija. Vse to kaže na neugoden položaj študija ob delu in hkrati na neizrabljene možnosti, ki jih ima ta študij.

Ali lahko s študijem ob delu nadomestimo vrzeli in negativne težnje v analizirani družbeni projekciji razvoja izobrazbene strukture zaposlenih do leta 2000? Poskusimo podrobneje nakazati možnosti po ravneh izobrazbene strukture.

1. Pri visokem izobraževanju bi lahko presegli načrtovano izobrazbeno strukturo, zlasti v višjem izobraževanju. Spremembe v visokem šolstvu bodo otežile povečanje števila diplomantov druge stopnje. Veliko sedanjih diplomantov, ki so končali drugo stopnjo kot študenti ob delu, je že prej končalo prvo stopnjo, zato so se motivacijsko lažje usmerjali na študij ob delu na drugi stopnji. Da bi ohranili in zvišali sedanje število diplomantov druge stopnje, bi bilo treba izboljšati razmere za študij ob delu, položaj učiteljev in študentov ter del tega študija (zlasti za deficitarne stroke) razvijati kot študij iz dela v kombinaciji s študijem ob delu. Za izboljševanje kakovosti tega študija bi morali načrtno zagotavljati boljše razmere, kar bi zahtevalo manj sredstev kot širjenje rednega študija. Če bi izboljšali razmere študija ob delu, bi se lahko do leta 2000 približali sedanji ravni izobrazbene strukture v razvitih državah, čeprav bi jo težko presegli in se približali njihovem številu delavcev z visoko izobrazbo v letu 2000.

Zlasti bi morali izboljšati položaj podiplomskega študija, ki je bil do sedaj izključno študij ob delu. Družbene potrebe po tem študiju so velike. Njegov razvoj pa je odvisen od veliko dejavnikov. Zavedati se moramo, da lahko dosežemo večje spremembe na tem področju le z načrtnimi in dolgoročnimi prizadevanji.

2. Pri srednjem štiriletnem izobraževanju so možne večje spremembe le, če olajšamo prehod iz tretje in četrte stopnje v peto stopnjo zahtevnosti in zagotovimo boljše razmere za izobraževanje oziroma če dosežemo večjo motivacijo za učenje, ki je v sedanjih razmerah nizka. Tudi ta študij bi morali delno zasnovati kot študij ob delu. Še zlasti bi morali na tej ravni razviti specializacije.

Odpravljanje primanjkljaja, ki se bo vedno bolj kazal pri triletnem izobraževanju, je možno le s spremembami programov in z ustrežnejšimi rešitvami v organizaciji tega izobraževanja, zlasti še s tesnejšim povezovanjem izobraževalnih in proizvodnih organizacij. Povečati bi morali tudi število udeležencev v rednem izobraževanju in zmanjšati obseg izobraževanja na II. in III. stopnji, ki sedaj vključuje velik odstotek celotne generacije.

3. Veliko število delavcev na tretji in manj kot tretji stopnji bo postalo velik gospodarski in socialni problem, ki lahko zavre druge ukrepe za hitrejši družbeni razvoj. Z načrtno politiko pa bi lahko dosegli pomembne spremembe ne le pri formalni izobrazbi, ampak tudi pri dejanski

usposobljenosti delavcev in njihovi širši družbeni in kulturni razgledanosti. Organizacije za izobraževanje odraslih, zlasti v delovnih organizacijah, pa bi na tem področju z načrtno politiko dosegle velike uspehe. Zapletenost (materialnih, programskih, motivacijskih, pa tudi strokovno andragoških) problemov zahteva veliko skrb in strokovnost.

4. Dolgoročno planiranje družbenega razvoja bi moralo vključiti tudi sistematično širjenje raznih oblik »svobodnega« izobraževanja, ki postaja vedno pomembnejše za človekovo delo ter za njegovo družbeno, kulturno in osebnostno življenje. Ker smo v prispevku namenoma največ pozornosti posvetili analizi globalnih planov razvoja izobrazbene strukture zaposlenih, smo o teh oblikah malo govorili, čeprav so pogosto pomembnejše ter jih zato v družbenem načrtovanju ne smemo zanemarjati. Morajo biti sestavni del dolgoročnega plana družbe in vseh subjektov dolgoročnega družbenega načrtovanja, zlasti pa načrtovanja v organizacijah združenega dela, družbenopolitičnih skupnostih, družbenopolitičnih in drugih družbenih organizacijah in skupnostih.

Izobraževanje postaja danes vedno pomembnejša družbena dejavnost, je sestavni del splošnega družbenega načrtovanja, zaradi njegovih posebnosti pa ga moramo še posebej načrtovati v vseh njegovih pomembnih in zelo zapletenih oblikah. Zato si moramo prizadevati, da bi bilo vključeno v vse dolgoročne in srednjeročne plane razvoja. K temu lahko veliko prispevajo tudi delavci v izobraževanju, če strokovno in aktivno sodelujejo pri načrtovanju. O metodologiji načrtovanja pa bi morale potekati posebne strokovne razprave.

Izobraževanje v kriznih razmerah

Temeljna značilnost današnje jugoslovanske družbe je stanje, ki ga je pretežno število jugoslovanskih sociologov poimenovalo kot vsestransko, protahirano ter sistemsko krizo.¹ Ta kriza se je pojavila po dolgotrajnejšem razvojnem obdobju v jugoslovanski družbi, zato so bolj optimistični sociologi označili to krizo kot krizo razvoja. Ni pa nobenega dvoma, da zajema ta kriza ekonomsko stagnacijo, inflacijo, hipertrofijo pravnih aktov ter političnih odlokov – nizko stopnjo njihovega uveljavljanja – in pa krizo morale; seveda je za našo problematiko posebej pomembno, da gre tudi za krizo zaposlitve. S približno milijon nezaposlenih (pri tem niso upoštevani delavci na delu v tujini) je Jugoslavija država z eno najvišjih stopenj nezaposlenosti v Evropi.

I. Problemi institucionalizacije izobraževanja

Preden se je kriza povsem razločno pojavila, se je začelo z globokim preoblikovanjem izobraževanja, posebej srednjega, sedaj kot delovno (profesionalno) usmerjenega izobraževanja. Idejni temelji te reforme so dokumenti Desetega kongresa ZKJ iz leta 1974. Osnovni cilji reforme so: zmanjšanje socialnih razlik v izobraževanju ter takšna institucionalizacija izobraževanja, v katerem to ne bo več nosilec reprodukcije socialnih razlik; ukinitve dualizma oziroma trializma v srednji izobrazbi; trdnjše povezovanje izobraževanja z (združenim) delom ter funkcionalnejše instituiranje izobraževanja za delo; svobodna menjava dela kot način ekonomske povezave izobraževanja z drugimi ekonomskimi dejavnostmi; vključevanje načela permanentnosti v sistem izobraževanja.²

Ni dvoma, da so generalno gledano temeljni cilji reforme – zlasti če povezovanje z delom razumemo v dinamičnem smislu kot trdnjše povezovanje v samoupravnem razvoju – utemeljeni in da se vključujejo v našo vizijo socialističnega razvoja družbe. Nekatere konkretne rešitve, kot je npr. o dveh ciklikih srednjega izobraževanja, je moč nemalokrat najti tudi v teoretski misli o izobraževanju, kot jo razvijajo v strokovnih krogih, povezanih z UNESCO.³

Preden razčlenimo nekatere pripombe h konceptualizaciji in načinu realizacije te reforme, ki se je začela najprej v SR Hrvaški in SAP

¹ S tem se strinjajo sociologi različnih usmeritev: glej revijo *Sociologija*, 2–3/1983.

² Nekateri kritiki menijo, da reforma ni bila nikjer sistematično definirana v obliki teoretičnih izhodišč (J. Obradović: »Socialna struktura i obrazovna reforma«, rev. *Sociologija* 1–2/1984, G. Horvat: »Školska reforma«, rev. *Gledišta* 1–2/1984.*

³ Npr. F. Mahler v UNESCO-vi reviji *Prospects* 1981, p. 485.

Vojvodini in traja že celo desetletje, je pomembno opozoriti na nekaj stališč do valorizacije takšnih potez drugod po svetu. Tako npr. imenuje L. Legrand, upokojeni vodja raziskav v Francoskem inštitutu za raziskave izobraževanja, svojo analizo francoskih reform »poročilo o zgubljenih iluzijah«, kar velja za uvajanje novih oblik srednjega izobraževanja, ki so postale nova oblika »vrtca« za adolescente, ter tudi za oblike participacije v šolstvu, kjer je bil neuspeh, po njegovem mnenju, determiniran z dominantnim avtoritarnim duhom francoskega šolstva. Legrand zagovarja drugačno metodologijo izobraževalnih reform: najprej naj bi odredili temeljne cilje, o katerih naj bi potem javno razpravljali, nato naj bi izdelali modele in jih eksperimentalno preverili – ob mnogo aktivnejši udeležbi učiteljev.⁴ Še veliko bolj porazna je sodba strokovnjakov UNESCO o izobraževalnih reformah v deželah v razvoju: »Te (temeljne) inovacije se soočajo z nepričakovanimi problemi in dajejo pogosto nepričakovane rezultate, ki jih oddaljujejo od prvotnih ciljev.«⁵

Zato bi morali biti v pričakovanjih glede naše reforme povsem realni. Kot nobena reforma tudi naša ne more biti povsem uspešna. Še bolj pa je pomembno to, da se je reforma uresničevala v razmerah, ko so skoraj vsa področja družbenega življenja zajeli krizni procesi. Zato je treba dati nekatere kritične pripombe k realizaciji koncepta, delno pa tudi h konceptualizaciji:

1. Ni možno, da šola sama odpravi družbeno delitev dela (tudi takšna mnenja so bila) in da odpravi prenašanje družbenih razlik z eno generacijo na drugo. Te neenakosti imajo svoj izvor v objektivno obstoječi družbeni (tehnični, profesionalni) delitvi dela kot najširši obliki družbenega determinizma in v družini kot celici družbenega življenja in enoti strukture družbe, v kateri se vsajajo različne motivacije, aspiracije, vrednote, različne stopnje poznavanja (materne) jezika ter lingvistične subkulture (jezikovni kodi).

Zato družbene neenakosti v srednjih šolah ne splahnijo, temveč dobivajo nove oblike: otroci iz nemanualnih plasti ne dominirajo več v gimnazijah, temveč v prirodoslovnih, kulturoloških, pravnih in drugih smereh, podeželski otroci pa npr. v šolah poljedelskih usmeritev. Seveda ima šolski sistem le nekaj vpliva na te socialne razlike, vendar je relativno majhen. J. Obradović ob raziskavi tega problema pravi, da je to nova stratifikacijska delitev na »proizvodne in neproizvodne poklice«, ki nastaja z novim tipom šolstva.⁶

Tukaj se je reforma soočila z družbenimi silami, ki so veliko močnejše od nje same in izvirajo iz najglobljšega determinizma družbe, čeprav so na srednji stopnji kljub temu ugotavljeni manjši premiki v zaželeni smeri.

Vedno izrazitejše pa so razlike na visoki (in višji) stopnji. Teh ni mogoče ugotavljati na jugoslovanski ravni, ker takih podatkov ne zbirajo.

⁴ *Pour une politique démocratique de l'éducation*, Paris (PUF, 1977).

⁵ Havelock in Huberman: *Solving Educational Problems*, Paris (UNESCO, 1977).

⁶ *Isto*, str. 409.

Za SR Slovenijo pa smo dobili naslednje indekse zastopanosti izobrazbenih slojev (na temelju izobrazbe očeta) v visokem šolstvu.⁷

(redni študenti)

1. nedokončana in končana osemletka	0,43
2. KV in VK šole	2,01
3. srednja šola	1,89
4. višja šola	3,43
5. visoka izobrazba	3,39

Kadar primerjamo podatke o vplivu edukativne stratifikacije staršev na participacijo in uspeh stratumov v šoli, najdemo vedno ostrejšše diferencialne, kot pa npr. pri premoženjski in tudi profesionalni stratifikaciji staršev. Vseeno pa je diferencial okoli 1 nasproti 9 visok, posebno če upoštevamo, da sta nedokončana in končana osnovna šola strnjena v enem stratumu. Z restrikcijami vpisa na višje in visoke šole in s kriznimi razmerami nasploh je pričakovati, da se te razlike nikakor ne bodo zmanjšale, kvečjemu še povečale.

2. V drugo zvrst sodijo pripombe, ki se ne nanašajo toliko na generalni koncept reforme, marveč na nekatere vidike njene operacionalizacije; predvsem na preveliko število usmeritev in preveliko specilizacijo v srednji šoli, kar naj bi pripomoglo k »enotnosti izobraževanja in dela«. Gre za zahtevo, da se v šoli oblikuje kader, ki se mu ne bo treba dopolnilno izobraževati na delovnem mestu, v delovnih organizacijah, kar naj bi tudi olajšalo zaposlovanje.

Ceprav so v teoriji deljena mnenja o tem vprašanju, se lahko zanesljivo trdi, da je stroga specializacija v srednji šoli v bistvu napačna. Sodobni tempo tehnične delitve dela, zastarevanje znanj in pojav novih, sodobne spremembe v proizvodnih silah in v lastnostih dela brez dvoma govorijo, da je ekonomsko in družbeno mnogo pravilnejša drugačna usmeritev v srednjem izobraževanju: zelo široko splošno izobraževanje na srednji stopnji, s poučevanjem na delovnem mestu (v tovarni ali v drugi organizaciji) – med šolanjem ali po končanem šolanju. Tudi na visoki stopnji je treba najti mesta za splošno izobraževanje.

Vse to velja tem bolj, ker danes ne vemo, kakšna bo struktura našega gospodarstva (in njena razvojna raven) čez npr. 30 let, še manj pa to, kakšne bodo tedaj kadrovske potrebe. Naša vednost je tu skrajno posplošena in negotova. Ne samo zaradi tega, ker na jugoslovanski ravni ta problem sistematično ni proučen, temveč tudi zaradi tega, ker niti najboljše raziskave ne morejo tega zanesljivo napovedati. Upoštevati je treba, da je celotno jugoslovansko gospodarstvo, še posebej pa slovensko, v svetovnih razmerah majhno in da je mogoče njegove prednosti odkrivati v njegovi fleksibilnosti – kar pa v izobraževalnem pogledu pomeni splošno

⁷ Na podlagi podatkov iz publikacije *Rezultati raziskovanj*, Ljubljana (Zavod SR Slovenije za statistiko, 1983).

izobraževanje, na katero se dajo nadgraditi konsekutivno različne specializacije. To velja še posebej za srednjo stopnjo izobrazbe.

Lahko tudi trdimo, da oblikovanje hiperspecializiranega kadra postavlja tega v inferioren položaj do tehnologije, kakor tudi v političnem pogledu, saj je njegova usoda povezana z ozko specializacijo.

V tem smislu projekt »Slovenija 2000«, ki se verjetno opira na japonske izkušnje, priporoča »dva komplementarna in organizacijsko neodvisna sistema izobraževanja: splošni in strokovni. Prvi je redni šolski sistem, medtem ko se strokovni neposredno navezuje na delovne organizacije oziroma njihove grupacije. Te strokovno usposablja in preusposablja kadre za svoje potrebe. Zato bi bilo treba programe v sekundarnem izobraževanju zmanjšati s sedanjih 39 na 4–6 za prva tri leta, četrto leto pa premestiti v delovne organizacije.«⁸

Lahko se trdi, da je vprašanje, kje naj bo strokovno izobraževanje locirano, formalno-organizacijsko. Ne smemo pa pozabiti tega, da je zelo težavno tudi v ugodnejših razmerah usposobiti šole za poučevanje za vsa delovna mesta, še manj pa za prihodnja.

Omenjanje splošnega izobraževanja lahko izzveni kot fraza, za katero ne stoji nič, posebno če rečemo, da je klasična splošna izobrazba mrtva. Naravo in vsebino splošnih znanj je res težko opredeliti, saj sta podložni vsem kulturnim in tehničnim spremembam sodobnega sveta, v katerem je klasična filologija popolnoma izgubila nekdanji pomen. Vseeno pa se splošna izobrazba v sodobnem smislu da opredeliti. Med teoretiki izobraževanja prevladuje mnenje, da sem sodijo razen jezika in književnosti, temeljev matematike (posebno zaradi njenega pomena za logično mišljenje), osnov naravoslovja in družboslovja (marksizem) tudi kibernetika, verjetnostna teorija, temelji tehnologije; nekateri dodajajo tudi socialno psihologijo, sociologijo dela in drugo.

Dovolil si bom nekoliko pripomb k pouku marksizma, o katerem je bilo dosti besed med našimi umniki, pa tudi nekaj raziskovanj. Učinki tistega, kar se opredeljuje kot marksistično izobraževanje, pa kljub temu še niso kritično ovrednoteni in še vedno obstaja potreba po analizi brez predsodkov, ki bo do konca objektivna. Po našem mnenju – na osnovi primarne izkušnje – je treba bolj upoštevati dejstvo, da zajema marksizem več znanstvenih panog, ki so celovite in specifične, ter bi ga bilo treba predavati ob upoštevanju tega dejstva; to pa bi za vsako od teh panog terjalo, da jo predava strokovnjak zanjo. Ob tem je treba tudi upoštevati, da danes ni možno predavati z drugimi nazori in teorijami, kar je najlažje v okviru znanstvenih oziroma filozofskih panog. Torej:

– Posamezne dele marksističnega pouka označiti z vsebinskim imenom in upoštevati njihovo samosvojnost ter jih sistematično poučevati. Pri tem se je vsekakor treba izogniti apologetskim in normativističnim metodam, posebno pri prikazovanju naše institucionalne ureditve.

⁸ *IB revija*, dodatek, št. 6–7, str. XIV.

– Raziskati morebitne pojave negativnih ali kontraproduktivnih učinkov pri dosedanjem pouku marksizma s stališča razvoja svetovnega nazora in razvoja avtonomne osebnosti.

– Ponovno premisliti, ali učenci s petnajstimi leti lahko obvladujejo abstraktno marksistično teorijo.

3. Reforma ni dosegla cilja pri povezovanju dela in izobraževanja; vsaj v nekaterih pomembnih razsežnostih ne realizira te sintagme.

a) Reforma ni dosegla željenega cilja pri zaposlovanju, ker je medtem prišlo do ekonomske stagnacije in krize v zaposlovanju. Ta zmanjšana možnost zaposlovanja je po mnenju J. Županova⁹ pripeljala do specifične repatriarhalizacije družbe, ko postaja družina ponovno pglavitni dejavnik pri zadovoljevanju osnovnih življenjskih potreb mladih ljudi in ko so univerzalistični kriteriji – med katerimi je osnovni upoštevanje šolskih diplom – vse manj pomembni. Relevanca izobraževanja se premika v prestižni sektor ali kakor poje Lepa Brena: »Uči škole, da te moji vole«.

b) Zaradi nerazvitosti organizacij združenega dela v gmotnem, organizacijskem in kadrovskem pogledu ni dala proizvajalna praksa zaželenih rezultatov, kar je razvidno iz več raziskav.

4. Nadaljnji bistveni element reforme izobraževanja je njegova zasnova na načelu svobodne menjave dela in interesnega organiziranja. To je formula iz Marxovih spisov o Pariški komuni, kjer je Marx mislil na ekonomijo, ki se bistveno razlikuje od naše: v osnovi ni denarna ekonomija, v njej pa so interesi tudi mnogo manj diferencirani kot v našem primeru.

Ravno diferenciacija interesov, osredotočenih v majhnih TOZD-ih, je slaba točka v interesnem organiziranju izobraževanja. TOZD-i, s katerimi naj se izobraževanje sporazumeva, so v pogledu družbene zavesti dostiokrat v zaostanku za izobraževanjem, tako da se ti drugi morajo prilagajati prvim; ta povezava ne vodi niti v ekonomsko niti v kulturno napredovanje. Ta pripomba ima neredko samo teoretičen pomen, saj interesno organiziranje ne deluje, ni »zaživelo«. To je eno od področij, kjer se srečamo z radikalnim razhajanjem med normativnim in stvarnim, med teoretskim konceptom institucionalnega aranžmaja ter empiričnimi pogoji in tokovi. Z zadnjim ne mislimo samo na trenutne ekonomske težave. Ne glede nanje lahko ugotavljamo, da se ohranjajo »parafiskalizem«, ¹⁰ »fondovska« in »budžetska« razmerja, kar pomeni, da namesto neposrednih zvez prihaja do posredovanja politične provenience, kar poraja birokratska razmerja. M. Trklja meni, da je vzrok za to dejstvo, da se sredstva za izobraževanje ne obravnavajo kot sredstva za reprodukcijo, temveč za potrošnjo.¹¹ Verjetno so razlogi globlji, namreč da TOZD-i ne morejo biti subjekti, ki izražajo potrebe in interese celotne družbe in združenega dela,

⁹ *Marginalije o društveni krizi*, Zagreb (Globus, 1983).

¹⁰ M. Trklja v diskusiji v reviji *Gledišta* 1–2/1984.

¹¹ *Isto*

in da je to ena tistih situacij, o katerih govori J. Županov kot o izvorih krize, kjer ni povezave med legitimnimi in empirijskimi tokovi.¹²

Zato se razmišlja o racionalizaciji sistema samoupravnega financiranja in organiziranja izobraževanja, njegovega usklajevanja z operabilnimi rešitvami ter o krepitvi legitimnosti in odgovornosti tistih dejavnikov, ki imajo dejansko družbeno moč na tem območju. Pri tem mora biti pri družbenem organiziranju interesnih skupnosti jasneje izražen splošni družbeni interes.

5. Pomanjkljivost mnogih reform – pa tudi naše zadnje je bila premajhna motiviranost in stopnja vključenosti učiteljev, kar je le del podobe desubjektiviranja izobraževanja. Šole postajajo »centri«, ki so neredko izgubili svojo identiteto, svojo tradicijo (kjer so jo imele), učitelji pa imajo takšen položaj (gmotni položaj in ugled), da to vodi k negativni selekciji; neredko slišimo tudi za premajhno motiviranost in upadanje profesionalne morale. K temu je prispevala tudi uveljavitev načela svobodne menjave dela v obstoječih empirijskih pogojih, ko se morajo prosvetni delavci neredko boriti za dinar in pogostoma postavljati eno območje šolstva nasproti drugemu ter eno ustanovo drugi, kar je povzročilo tudi upadanje stabilnosti pedagoškega poklica.

Zato je treba osnovno smer v razvoju izobraževanja iskati v *subjektiviranju izobraževanja ter reafirmiranju njegovega skupnega družbenega položaja in ugleda*, tako da bi lahko postalo dejavnik družbenega in ekonomskega razvoja. Osnovni cilj izobraževanja v kakovostnem pogledu mora biti *dviganje njegovih notranjih, imanentnih kvalitet in kriterijev*, ki so v znanju in drugih oblikah ustvarjalnosti; s tem ne dvomimo v podružbljanje izobraževanja z nadaljnjim preseganjem njegove tradicionalne ozkosti in hermetičnosti. Verjetno pa ni mogoče sprejeti formule dr. Branka Horvata o oblikovanju komisije, sestavljene iz članov s splošno profesionalno afirmacijo, ki bi presojala profesionalne pogoje za realizacijo dejavnosti pedagoških ustanov (predvsem v visokem šolstvu),¹³ ampak mora biti osnovna smer njegovega nadaljnjega razvoja usmerjevanje razvoja izobraževanja v kakovostnem pogledu – pri čemer se je treba izogniti kredencialističnemu formalizmu (dajanju absolutnega pomena nazivom). Pri tem morajo biti glavna merila (še posebej pri visokem izobraževanju) svetovna merila in svetovni razvoj znanosti – skupaj z znanstveno kritiko. Tega dela ne more opraviti noben drug kot pedagoški in znanstveni delavci.

6. Pri permanentnem izobraževanju v združenem delu ni bilo pogojev za uveljavitev teh načel v praksi, tako da so normativne rešitve včasih porajale paradoksalne situacije, npr. pri izobraževanju »iz dela«.

7. Končno se ne moremo izogniti vprašanju, ki je vedno aktualno za proučevanje učinkov izobraževanja in ki je tudi med cilji reforme, čeprav

¹² J. Županov: *isto*.

¹³ B. Horvat v razpravi v reviji *Gledišta* 1–2/1984.

ne med osrednjimi. Gre namreč za to, da ima izobraževanje nekatere nekognitivne učinke, ki so običajno implicitni. To so splošni učinki na razvoj osebnosti. Nekateri menijo, da izobraževanje prispeva k razvoju fleksibilne, adaptabilne osebnosti, ki lahko razume druge, se lahko aktivno vključuje v nove družbene procese, ima široka obzorja in interese; tako osebnost označujejo kot modernistični tip osebnosti, ki se lahko navezuje na avtonomno, vsestransko osebnost, kakršno normativno hipostazira samoupravna družbna. Temu povsem nasprotno je mnenje, da izpostavljenost šolanju razvija submisivnost, avtoritarnost, disciplino, cinizem, torej lastnosti v smislu Th. Adorna.

Kakšni so učinki naše šole, ni dovolj znano, čeprav ni dvoma, da so se razmerja tudi v šoli demokratizirala. Vprašanje je le, ali je to vpliv tudi same šole ali samo širših družbenih razmerij.

Zastavlja se vprašanje, kolikšen je lahko – s stališča institucionalnega aranžmaja – pomen izobraževanja in kadrov različnih profilov za premostitev ekonomske krize in za nadaljnji družbeni razvoj. To vprašanje smo zastavili preveč poenostavljeno; treba bi ga bilo razdeliti na dve časovni razdobji. V trenutnem stanju ekonomske konjunktore, obremenjene z nezaposlenostjo, inflacijo, nizko ekonomsko rastjo, so spremembe v izobraževanju ter institucionalni aranžma izobraževanja zelo nepomembni in lahko zelo malo pomagajo, bolj učinkovita uporaba ljudskih resursov bi bila zelo dragocena. Poglavitno je torej določanje pogojev, da bo delo bolj stimulirano. To seveda ni enostano, tudi zaradi tega, ker je v našem gospodarskem stroju višek ljudskih resursov, skrita nezaposlenost v obliki nezadostne delovne angažiranosti.

S stališča daljne prihodnosti, ko bodo uresničeni osnovni stabilizacijski cilji in ko bomo prišli v razvitejšo tehnološko fazo, bo izobraženost ljudskih resursov mnogo pomembnejša (če bodo seveda za to tudi ustrezni organizacijski pogoji). V istem smislu je izraziti pomen splošnega izobraževanja. Prav tako je treba drugače, dolgoročneje razmišljati o tako imenovanih proizvodnih in neproizvodnih poklicih; danes se namreč šola kader, ki bo deloval tri ali štiri desetletja. Namreč, na izobraževanje se danes projecira zahteva družbe, da se otrese prevelike administracije. Administrativni gigantizem res obstaja, vendar iz tega ni mogoče sklepati, da bodo naše osnovne ekonomske panoge čez desetletja na območju proizvodjalnega dela v primarnem in sekundarnem sektorju.

II. Nasprotja kvantitativnega razvoja

O kvantitativnih razsežnostih jugoslovanskega izobraževanja je že pred mnogimi leti sociolog R. Supek dejal, da ima profil hidrocefalus (wasserkopf) bolnika: šibke noge, nemočno telo in bolno veliko glavo. Te njegove besede so celo bolj resnične danes kot pred petnajstimi leti, ko so

bile napisane. Glede »nog«: popis prebivalstva 1981. leta govori, da je še vedno vsak enajsti Jugoslovan nepismen (brez najmanj treh let osnovne šole). Nepismenost je večinoma – čeprav ne popolnoma – skoncentrirana med starejšimi generacijami, vendar se v nekaterih predelih države še delno reproducira. Glede »trupa«: število mladih s srednjo izobrazbo se počasi približuje splošni, čeprav je osip tako med osemletnim kot tudi srednjim izobraževanjem. Torej, »trup« je postal bolj močan, čeprav nas njegova učinkovitost ne more zadovoljiti. Seveda nismo zadovoljni z njim tudi v kakovostnem pogledu, vendar bi natančnejše raziskave potrdile, da je v kognitivnem pogledu še vedno pred npr. ameriško srednjo šolo, kjer sta bolj izražena *baby sitting* in socializacijska funkcija. Kvantitativnemu razvoju daje primarni pomen razvoj višjega in visokega izobraževanja. Absolventi srednjih šol nadaljujejo šolanje: 1967/68 – 52%, 1975/75 – 64%, 1981/82 – 70%. Čeprav nimamo natančnih pokazateljev, je znano, da je osipanje v Sloveniji nižje, neposredno nadaljevanje tudi, učinkovitost izobraževanja pa višja v primerjavi z Jugoslavijo (glej podatke iz tabele I).

Po mnenju nekaterih avtorjev¹⁴ so v razvoju posamičnih stopenj in njihovem razmerju disproporcije, ki niso samo notranje (izobraževalne), ampak imajo velik pomen za možnosti zaposlitve in širše družbene posledice. Disproporcija, o kateri se največ govori, se nanaša na hipertrofijo visokega izobraževanja. Število študentov se je povečalo s 16.978 (1,1 promile 1938. l.) na 55.000 (1951/52), 140.574 (1960/61), 261.203 (1970/71), 301.758 (16 promilov 1972/73); številka je v sedemdesetih letih še močno rastla in dosegla vrhunec 1979/80 (447.270 oz. 20 promilov), ko je bil tudi osebni standard najvišji. Potem je z restriktivnimi ukrepi zaradi ekonomske krize številka začela upadati, tako da je bilo 1981/82 386.356 študentov (17 promilov).¹⁵ Pri tem je bil višješolski in visokošolski študij zelo neučinkovit po svojih notranjih merilih. Režimi študija so v primerjavi z drugimi deželami zelo liberalni, kakršni pač morajo biti v ekstenzivnih pogojih študiranja.

Te sodbe o disproporcijah ne moremo sprejeti brez dodatnega pojasnila. Še posebej tedaj, ko se spomnimo sodb o humanističnem in demokratičnem pomenu izobraževanja kot prosvete. Treba je zato kritično analizirati, kako se ta ekspanzija izobraževanja – še posebej višjega in visokega – vključuje v družbenoekonomske procese.

Najprej želimo opozoriti na premajhno povezanost med izobraževanjem in učinkovitostjo ekonomske aktivnosti v naši državi:

¹⁴ B. Horvat: isto, M. Ranković: »Glavne nesrazmere i problemi našeg visokog školstva«, revija *Sociologija*, št. 2–3/1983.

¹⁵ Zastavlja se vprašanje definicije študentovskega statusa, ki v SFRJ ni povsod enak, kar vpliva na aberacijo slike.

Število strokovnjakov z
visoko izobrazbo med Proizvod na delavca¹⁷
zaposlenimi¹⁶

Jugoslavija	5,31	638
Bosna in Hercegovina	4,41	536
Črna gora	5,50	545
Hrvaška	5,54	669
Makedonija	5,75	481
Srbija (cela)	5,99	
ožje ob.		633
Kosovo		408
Vojvodina		737
Slovenija	3,80	787

Torej ima Slovenija z najnižjo participacijo visoko izobraženega kadra med zaposlenimi – in ta številka je relativno zelo nizka – družbeni proizvod *per capita*, ki je najvišji, v primerjavi z npr. Makedonijo, kjer je situacija nasprotna: število visoko izobraženega kadra je višje od povprečja, družbeni proizvod pa je znatno nižji. Očitno je, da umniki ne prispevajo – vsaj ne povsod – tistega, kar slišimo v hvalospelih o širjenju znanja, njegovemu upoštevanju ter njegovi vlogi v t. i. znanstveno tehnološki revoluciji.

Lahko predpostavimo, da različni dejavniki onemogočajo večji prispevek visoko izobraženega kadra:

1. delo na neustreznih delovnih mestih (dekvalifikacija ter beg tehničnega kadra v poslovne strukture),
2. višek visoko izobraženega kadra v razmerju do obstoječih tehnoloških pogojev,
3. neustrezna organizacija delovnega procesa,

4. Opozoril bi na kulturni dejavnik. Razvoj univerzitetnega izobraževanja, za katerega je značilna ekstenzivnost, je bil še posebej izrazit v okoljih, kjer ni bilo ustreznih možnosti za njihovo institucionalizacijo: knjižnice, tradicije srednjega izobraževanja, kader. Pod vplivom številnih družbenih dejavnikov, predvsem prepričanja, da je ob ekstenzivni gospodarski ekspanziji s pomočjo šolskih diplom za vse dovolj prostora oziroma mest na vrhu socioprofesionalne lestvice – pa še z blagoslovom lokalističnih (birokratskih) sil, se je širila mreža visokega šolstva, še posebej t. i. »poceni« fakultet, ki ne zahtevajo tehnične opreme. Prav v teh okoljih je število študentov danes največje; tako stanje traja že celo desetletje. (Toda število diplomantov je največje v Sloveniji.) Glej tabelo I.

¹⁶ IB revija, dodatek, št. 6–7/1981, str. VII (Projekt »Slovenija 2000«).

¹⁷ Statistični godišnjak 1983.

TABELA I: Število študentov* in diplomantov na 1000 prebivalcev

	študenti					diplomanti 1982
	1956/7	1961/2	1970/1	1978/9	1982/3	
SFRJ	4,0	8,5	13,7	20,0	17	2,5
Bosna in Hercegovina	2,3	6,1	11,5	15,0	14	1,7
Črna gora	5,6	12,4	14,9	14,5	12	1,3
Hrvaška	4,4	8,4	13,7	16,2	13	3,0
Makedonija	3,6	9,2	18,6	25,6	22	2,9
Slovenija	4,4	7,5	11,7	16,4	14	3,3
Srbija	4,5	9,4	13,8	24,3	20	2,5
ožje območje	5,2	10,3	14,6	23,5	20	2,8
Kosovo	1,6	9,2	12,3	30,9	24	2,0
Vojvodina	3,9	5,5	12,5	21,4	17	2,2

* Redni in izredni študenti fakultet, visokih šol, akademij in višjih šol

V tabeli I so zanimivi podatki: število študentov je v Jugoslaviji naglo rastlo še posebej v šestdesetih in sedemdesetih letih. Čeprav so mednarodne primerjave tvegane (zaradi razlik v definiciji študenta), je očitno, da je bil ta razvoj v posamičnih predelih države skokovit in da ni mogel biti organski del kulturnih in ekonomskih sprememb. Tako je Kosovo z najvišjo nepismenostjo v državi postalo območje z najvišjim relativnim številom študentov – v primerjavi s Slovenijo (kjer nepismenosti skoraj ni), ki je na dnu lestvice z relativnim številom študentov. S stališča proizvodnje visoko izobraženega kadra pa je drugače, saj je število diplomantov v Sloveniji proti koncu tega obdobja najvišje.

To pomeni, da je ustvarjena generacija mladih, ki verjame, da so ji nazivi na dosegu roke ali da jih celo ima, ki verjame da »ve«, v resnici pa je napol izobražena (če ne tudi manj). Ob naglem razvoju visokega izobraževanja vsi pogoji za njegovo delovanje (prostor, kader, oprema) pogosto niso bili zadovoljivi.

Na ta način se zastavlja vprašanje relativne enakovrednosti diplom, ki jih podeljujejo na različnih visokošolskih ustanovah, kar je morda tudi povezano s premajhno soodvisnostjo med participacijo visoko izobraženega kadra in višino družbenega proizvoda. Očitno je, da so pomembne razlike v kakovosti visokega izobraževanja, čeprav se temu formalno ne posveča dovolj pozornosti in so te diplome vsaj formalno enakovredne. Mnogi pa zastavljajo vprašanje o splošnem padcu ravni izobraževanja ob takšni ekspanziji kakor tudi dekvalifikaciji intelektualcev na delovnem mestu.

Vsiljuje se tudi sklep, da visoko šolstvo v naših razmerah začenja v sedemdesetih letih rabiti kot specifičen servis za *baby sitting* mladine, kot

način odtegovanja mladine od ceste – z zavajajočo sliko prihodnosti kot intelektualcev z ustreznimi delovnimi mesti. Tako je bilo v državi leta 1983 26.800 nezaposlenih z višjo in visoko izobrazbo, kar je 5% vseh tistih, ki iščejo delo. Gre za polletne produkcije diplomantov.

V tem trenutku se išče najustreznejša veličina višjega in visokega šolstva. To pa je težko dognati, ker smo pod nenehnim pritiskom nezaposlenosti kadra z vsemi stopnjami izobrazbe, ker ne vemo zanesljivo, kdaj se bo začela gospodarska konjunktura, ki bo to delovno silo absorbirala, ker ne vemo zanesljivo, kakšna bo gospodarska struktura v naslednjem obdobju; hkrati pa še naprej obstaja pritisk mladih po visokem izobraževanju, čeprav je opazna tudi težnja oziroma pojav zavesti, da je socialna promocija možna tudi po drugih kanalih, zakonitih in nezakonitih.

Zato ni rešitve, ki bi zadovoljila vse glede optimuma veličine visokega izobraževanja. Problem je dosti lažji pri srednji šoli, kjer se bližamo univerzalnosti, ki postaja kulturno civilizacijski standard in kjer je glavno vprašanje njena programska vsebina.

Posebej je treba navesti ukrep družbene skupnosti, ki se nanaša na srednje in visoko izobraževanje. To je radikalno zmanjševanje finančnih sredstev, namenjenih zanj. Najbolj natančen pokazatelj tega je dinamika participacije usmerjenega izobraževanja v družbenem proizvodu:

1978 – 2,20%¹⁸

1979 – 2,15%

1980 – 1,97%

1981 – 1,75%

1982 – 1,67%

Pri tem seveda ne smemo pozabiti, da je v tem obdobju prišlo do nadaljnje ekspanzije institucij ter usmeritev v visokem izobraževanju, da je rastle število mladine s srednjim in le rahlo padlo število mladine z višjim in visokim izobraževanjem. Seveda je družbeni proizvod v glavnem stagniral.

Zanimivo pa je, da je bil padec participacije za usmerjeno izobraževanje v družbenem proizvodu najmanjši v Sloveniji, kjer je bila učinkovitost najvišja. Seveda takšen padec finančnih sredstev ni mogel pozitivno vplivati na izobraževalne procese. Sicer se zlasti visokošolske organizacije usmerjajo na t. i. transfer in znanstveno delo kot izvor dohodka. Vrednost tega je seveda relativna, zlasti kadar vodi h komercializmu.

Kakor ekspanzija izobraževanja – še posebej, kadar opazujemo strukturo in kakovost izobraževanja – tako nosijo tudi institucionalne rešitve v izobraževanju pečat mnogih procesov v svetu in v naši dužbi; za našo družbo je posebno značilen voluntarizem. Nismo namenili dovolj pozornosti objektivnim pogojem, zakonitostim v družbenem razvoju, ki niso

¹⁸ »Aktuelna pitanja materijalnog položaja visokog obrazovanja«. Savez republičkih i pokrajinskih SIZ usmjerenog obrazovanja, Novi Sad, 1984.

samo ekonomske (čeprav imajo tudi ekonomske zakonitosti velik pliv na izobraževanje). Tudi v izobraževanju se je hotelo z »metodo dogovorov« (za katerimi se skrivajo neredko oblike družbenih monopolov) obvladati družbeni determinizem, ki pa se je s svojo silo potrjeval, ampak *ex post facto*, z mnogo večjimi družbenimi stroški.

Ta družbeni determinizem hipostazira, da v kvantitativnem razvoju izobraževanja obstaja zapovrstnost: ob splošni neprósvetljenosti in visoki nepismenosti univerza ne more biti osnovna rešitev za ekonomski in kulturni napredek. Takšno visoko šolstvo ustvarja napol izobražene ljudi, ki verjamejo, da so izobraženi, čeprav neredko nimajo niti splošne niti profesionalne kulture. Da je institucionalni aranžma imel v zadnji reformi tudi element voluntarizma, s precejšnjo mero vsiljene ideologizacije, ni dvoma. Ta voluntarizem se je kazal v premajhnem upoštevanju znanosti v koncipiranju in realizaciji reforme, v premajhni aplikaciji eksperimentov in ponekod v improvizaciji. Reforma se je nadaljevala s tradicionalnim razčlenjevanjem programov, z majhnimi možnostmi za prilagajanje in pobude učiteljev.

Nekaj kratkih sklepnih pripomb:

1. da je treba v izobraževanju bolj preučeno ravnati s kvantitativnimi in kvalitativnimi spremembami;

2. da tehnična delitev dela še vedno išče kadre z bistveno drugačnim deležem praktičnega znanja (delovne prakse); zato so še vedno potrebne srednje šole ne samo različnih profilov, temveč tudi različnih tipov, čeprav s stalno večjo količino splošnega izobraževanja. Pri tem do sedaj nikoli ni bilo ustrezne rešitve za srednjo izobrazbo polivalentnega kmeta;

3. da je v svobodni menjavi dela treba najti rešitve, v katerih ne bodo prevladovali delni interesi, temveč se bo laže prihajalo do sintetičnih rešitev, ustreznih razvoju družbe.

Ljubljana, september 1984

Visoko zahtevna proizvodnja bodočnosti in izobraževalni sistem

Prevladalo je enotno mišljenje, podprto s tujimi primeri, da je izhod iz sedanjih ekonomskih težav v visoko zahtevni, razvojno intenzivni proizvodnji z veliko vloženega znanja pri minimalni porabi materiala. Tako bomo dosegli deset do dvajsetkrat večjo ceno za enake količine jekla, bakra, aluminija itd., kot so vgrajene v današnje izdelke. Pri nadomeščanju današnjih izdelkov bo potrebna višja stopnja rasti, akumulacije in izvoznih uspehov kot s sedanjo nezahtevno in delovno intenzivno proizvodnjo. Ne samo obe Nemčiji, Japonska in Francija, temveč vrsta držav, ki se sedaj uvrščajo med razvite, dokazujejo, da je to edina pravilna pot, ki bi jo morali začrtati že pred petnajstimi leti.

Osnova za takšen razvoj so močno dimenzionirana raziskovalna in razvojna prizadevanja, znanje v vseh oblikah, stalni in vsestranski nadzor nad kakovostjo in visoka kakovost izdelkov ter smotrna, na računalništvo oprta organizacija. Ker je osnova za tako usmeritev znanje, je očitno, da bo vsa teža naloge padla najprej in izkjučno na izobraževanje.

Akumulirano znanje in reprodukcijska moč našega gospodarstva bosta tisti osnovi, ki nam bosta morali omogočiti izredno kratke roke za uvajanje novih proizvodov, čeprav zahtevajo dolgotrajen ter kadrovsko zahteven razvoj. Otresti se bomo morali naše počasnosti pri uvajanju novih izdelkov. Ko sedaj po dolgem času začnemo izdelovati nek proizvod, interesa za njim v svetu že ni več in se je preselil na novo področje. Inovacijski časi v svetu so se nasprotno izredno skrajšali. Najočitnejši primer so mali in osebni računalniki, ki se vsako leto v osnovi spremenijo. Te spremembe pri nas zmoremo spremljati komaj kot opazovalci, ker nimamo niti informacij, kaj šele da bi ustvarjalno poskušali poseči v ta razvoj.

Ustvarjalnost in izobrazba

Zavedati se moramo, da visoko razvite proizvodnje ne bo brez splošne ustvarjalnosti, brez splošnega zanosa pri iskanju boljših metod, postopkov, prijemov – od delavca do direktorja. To pomeni izredno angažiranje vseh delavcev. To ne bo mogoče brez vsakodneвне inventivnosti konstrukterjev in predlogov za izboljševanje dela vsakega delavca. Na žalost je to za nas nekaj novega, medtem ko je to povsod okrog nas običajno.¹ Zato bo ta prehod za nas tem težji.

¹ V znani tovarni Honda imajo letno pri 20.000 zaposlenih 1850 prijav patentov iz razvoja in 10.000 predlogov delavcev za izboljšave, od katerih je 70% sprejetih. Zato je danes Honda svetovni pojem, pred 27 leti pa je sploh še ni bilo.

Če pregledamo razširjenost ustvarjalnosti in ustvarjalnih pobud v vrsti držav, ki so prišle v zadnjih 30 letih na vodilne tehnološke položaje, moramo najprej ugotoviti, da sega prizadevanje v najširše sloje zaposlenih in da vsekakor ni omejeno na ozek sloj visoko izobraženih. V gospodarstvu se načrtno spodbuja iskanje novih idej v razvojno konstrukcijskem oddelku in tudi v vseh enotah do delovnih mest v proizvodnji, skladišču, odpremi, prevozu – za zvišanje kakovosti, skrajšanje časov, pocenitev postopkov, manjše onesnaževanje okolja itd. Ideje segajo od oblikovanja in razvoja proizvodov, kjer se nemudoma patentno zaščitijo², do tehnoloških in administrativnih predlogov za izboljšave, ki pomenijo sicer vsak zase zelo malo, nekaj sekund ali minut prihranka, vendar je njihov skupni učinek izredno velik, saj v znanih svetovnih podjetjih dosega do 15% letnega čistega prihranka. Uprave podjetij organizirajo posebne skupine in cela gibanja za iskanje prihranka in za odpravo napak. Nam je to popolnoma tuje in prve predloge okrog leta 1954 smo lahko miselno zavrnil. Znano je ameriško gibanje Zero-defect s ciljem: »nič napak« iz leta 1952, ki so ga prevzeli leta 1957 Japonci z ustanovitvijo skupnih delavcev, ki se sestajajo po rednem delovnem času (za nas nekaj nepojmljivega) in vztrajno iščejo boljše poti. To vztrajno desetletno delo je dalo čudeže: nekoč s prezirom označeno »japonsko blago« je postalo sinonim vrhunske kakovosti na vsem svetu, pred Švico in Nemčijo (poglejmo si japonski avto ali stereo aparat!). Število prijav patentov in blagovnih znamk je od leta 1968 do 1977 naraslo z 200.000 s faktorjem 1,75 na 350.000. Relativno bi to bilo za Jugoslavijo 70.000 patentov in blagovnih znamk, kar pomeni, da jih pri današnjih 1000 praktično nimamo. Drugič pa to pomeni, da bi morala biti ustvarjalnost več kot množična, če bi hoteli doseči takšen razvoj. Enake množične razmere so tudi v Vzhodni Nemčiji, kjer gradijo svoj napredek z množičnim iskanjem idej. Ni čudno, da sta obe državi eni tistih, ki imata že dvajset let največjo rast na svetu (Japonska med 10 in 11%, NDR med 6 in 7% letno). V obeh državah pojmujejo inventivno prizadevanje za patriotsko oz. politično dejanje – prispevek za dvig države na prvo mesto v svetu. Zanimivo je, da imajo transparenti, ki visijo v tovarnah, v obeh državah isto vsebino, izražajo namreč patriotske pozive delavcem. Poleg teh dveh najbolj izrazitih primerov bi lahko navedli primere iz katerekoli tehnološko visoko razvite države.

S tem smo empirično dokazali, da mora biti ustvarjalnost množična, in drugo tezo, da brez ustvarjalnosti ni možen visok tehnološki razvoj. S tem želimo opozoriti, da sama deklaracija, da je rešitev samo visoko razvita tehnologija, ne pomeni ničesar. Pomeni samo še eno deklaracijo več v

V železarni Sumitomo, ki je po pridobivanju jekla prva na svetu, daje vsak delavec letno po 5 predlogov za izboljšave. Jeklarski koncern Nippon Steel ima 2770 razvijalcev, ki so leta 1973 prijavili 1061 patentov. Največje jugoslovansko podjetje strojništva v Ljubljani bi moralo imeti po teh razmerjih pri svojih 4100 zaposlenih in 300 konstrukterjih letno 4000 do 6000 predlogov za izboljšave in 150 patentov. Vendar jih praktično nima. Dokler ne bo doseglo teh standardov, ne more v svetu pomeniti ničesar. Takšni otipljivi primeri najbolj dokazujejo, da je treba uvajati znanje v proizvodnjo.

² Njihove vrednosti gredo do desetine milijonov dolarjev.

vrsti nešteti, ki niso premaknile razvoja nikamor, temveč zaradi nemoči napolnile delavce z razočaranjem. Pot do tega je trnova in zelo zahtevna. Sami pozivi k prizadevnemu delu delavcev v sedanjih nemogočih organizacijskih razmerah so samo demagogija. Delavci sami v sedanjih razmerah ne morejo prispevati ničesar. Primerjava z japonskimi ali nemškimi delavci po izkušnjah tistih, ki so jih opazovali med delom, kaže, da je njihovo delo celo lažje in manj naporno, ali bolje rečeno, zagnano kot pri nas. Edina razlika je ta, in to bistvena, da niti ena sama minuta njihovega dela ni zaman. Pri njih nastanejo napake na izdelkih samo zaradi njihove nepazljivosti, pri nas pa iz 99 drugih razlogov, ki niso odvisni od delavca (slabo orodje, slaba jekla, ki lomijo orodja, nobenih navodil, ni priprav za vpenjanje in končno – kar je najbolj pogosto – čakajo na material po cele ure).

Da bomo spodbudili ustvarjalnost med delavci, bomo morali med njimi trdo organizacijsko delati. Ustanoviti bomo morali skupine »Ničelnih napak (NN)«, v katerih se bodo člani pred delom (pol ure pred začetkom rednega dela) dogovorili o načinu dela in ki bodo po koncu delovnega časa pol ure razpravljali o vseh napakah, zbrali razloge in predlagali izboljšave, hkrati pa pregledali, če so se predlogi prejšnjega dne in tedna obnesli in kakšen je napredek. Takšne skupine NN je treba ustanoviti povsod v vseh enotah. Enkrat tedensko se morajo sestati za dalj časa in napraviti plan za delovanje. Ta čas mora biti plačan kot nadure. Delo skupin mora nadrejeni razčleniti in najboljše delavce nagrajevati, in to skupinsko, z ogledom sejmov v tujini itd.

Sčasoma bomo morali te neformalne skupine spremeniti v formalne delovne skupine, ki bodo vključene v hierarhični proces. Te skupine bodo morale dobiti delovno avtonomijo, to je, da bodo prevzele upravljanje, nadzor in organizacijo delovnega procesa. Takšne delovne skupine morajo imeti malo članov, največ osem in se morajo povezovati na vsaki ravni s hierarhično odgovornostjo. Takšne skupine bodo šele samoupravne skupine, ki bodo na vsakem koraku s svojo iznajdljivostjo vplivale na kakovost in donosnost dela. Člani skupine bodo morali odgovarjati skupinsko za vsako podrobnost in o vsakem problemu bo moral dati vsakdo svoje mnenje. Delo bo tako postalo kolektivno. Takšen sistem participacije vseh bo zaživel šele tedaj, ko bo edino merilo v vrednostni lestvici napredovanja postalo delo in prispevek k izboljšanju dela. Odpraviti bo treba dosedanje vrednostno lestvico, ki dela tihega in prizadevnega delavca ne upošteva, pač pa retoriko in politično aktivnost, ki ni nikakor povezana s prizadevanjem za boljše delo in dvig kakovosti. Tako je avtomatično vsakemu jasno, kdo bo napredoval v predelavca ali mojstra – ali prvi ali drugi. Število inovativnih predlogov na to ne vpliva. Kvečjemu nasprotno – kot je razbrati iz raznih poročil o delovnih sporih.

Ko bomo uspeli vključiti vse delavce v takšne skupine in dosegli, da bodo dejansko sodelovali pri izboljšanju poslovanja, bomo pritegnili vse zaposlene, njihovo znanje, pamet in izkušnje.

Seveda vidimo že vnaprej veliko nevarnost, da bo ta sistem kmalu razvodenel. Zato bomo morali ta sistem organizacijsko zgraditi zelo premišljeno. Treba bo skrbeti, da bosta navdušenje in zagon delavcev stalno na enaki višini. To ne bo mogoče samo s parolami; delavci bodo morali čutiti, da je njihov prispevek odločilen, moral se bo njihov standard vsakoletno občutno popravljati³. Seveda bodo morale določene službe razvijati in vzdrževati sistem avtonomnih samoupravnih skupin. Pa tudi vse strokovne službe bodo morale sodelovati pri tem delu.⁴ To bo omogočilo trajno in dolgoročno motiviranost vseh za delovanje participacije.

Sodelovanje pri inovativnih skupinah zahteva čedalje večje znanje in izkušnje. Zato je nujno, da postavimo tretjo tezo: visoki tehnološki razvoj zahteva visoko znanje, vendar velja tudi obratno: brez visokega znanja ni možen visoki tehnološki razvoj.

Izobrazba in visoko tehnološka proizvodnja

Ker je znanje istovetno z izobrazbo, je razumljivo, da delavec z izobrazbo, ki je znatno nižja od izobrazbe drugih članov skupine, z njimi ne more sodelovati enako uspešno in tvorno. To je očitno usodno v vrhunski tehnologiji z računalniškim upravljanjem, ki je tako ali tako osnova vsake moderne tehnologije. Nizka izobrazba zato delavca odtuja od uspešne ustvarjalnosti v samoupravnih skupinah. Zato mora biti povprečna izobrazba delavcev, ki sodelujejo pri razvojno intenzivnih proizvodnjah, čim bolj izenačena in čim višja.

Težko bi spodbijali tezo, da morajo imeti okolja – s tem razumemo geografsko območje, ki napaja neko proizvodnjo z delovno silo – izenačeno izobrazbo – in sicer primerno za visoko tehnološko proizvodnjo. Zato okolja, ki imajo zelo neizenačeno izobrazbo, nimajo možnosti, da po sodobnih vidikih uspešnosti in maksimalne učinkovitosti s participacijo vseh delavcev upravljajo razvojno intenzivno visoko tehnološko proizvodnjo.⁵

Ni naključje, da so ustvarila moderno razvojno intenzivno proizvodnjo

³ Na Japonskem raste življenjski standard letno za 10% konstantno že dve desetletji, tako da je njihov čisti osebni dohodek že presegel avstrijskega, italijanskega in francoskega in da je že dohitel nemškega. To daje občutek uspešnosti in zadovoljstva vsakemu delavcu, zato njihov zagon ne pojea. Nasprotno – z modernimi organizacijskimi prijemi so ga še povečali.

⁴ Danes v DO komaj najdemo strokovnjaka, ki bi se bil pripravljen posvetiti analizi koristnega predloga nekega delavca, kaj šele da bi ga uvažal v izvajanje. Zato takšni predlogi motijo poslovanje DO – zaradi ljubelega miru vseh sodelujočih.

⁵ Možno so tudi moderne tovarne v zaostalih področjih (Hong-Kong in Singapur), ki so jih postavile transnacionalke in kjer delajo priučeni delavci, dokler ne bo iz naprav potegnjena celoten profit. A to ni maksimalna participacija vseh delavcev v upravljanju in izboljševanju. To je mehanično obratovanje, ki ne prenese izboljšav. – V naših razmerah si težko zamislimo razvojno intenzivno proizvodnjo z lastnim znanjem, če pomislimo, da smo imeli še pred nekaj leti dva in pol milijona nepismenih, in to med mladimi, a med zaposlenimi je imela večina (leta 1978 – 43%) osnovno šolo in še manj, a višjo in visoko izobrazbo komaj vsak deseti zaposleni, kar se sploh ne da primerjati z razmerami v visoko razvitih državah. Zato so zahteve za takojšen prehod v visoko tehnologijo iluzorne. Potrebni bo še ogromno organiziranih izobraževalnih prizadevanj, da bomo zagotovili razmere za takšen razvoj. Vendar se to lahko pri današnjem razvejanem izobraževalnem sistemu razmeroma hitro uresniči (Glej vir 12).

elektronike in strojništva okolja z razmeroma visoko oziroma najvišjo povprečno izobrazbo na svetu. To so države, ki so že pred mnogimi desetletji uvedle obvezno osem ali dvanajstletno šolsko obveznost in ki so zgradile kakovostni sistem izobraževalnih ustanov z najboljšimi univerzami na vrhu šolske piramide. V teh državah so bili za napredovanje odločilni edino znanje in delovni rezultati. Hitre politične kariere so v teh gospodarstvih nemogoče, ker se s tem v isti sapi razveljavi vloga znanja. Stopnja izobrazbe je osnovni pogoj za vsa vodilna mesta. Da nekdo ostane na univerzi, se mora vsako leto potrjevati s publikacijami v svetu in če ni ploden, odide sam od sebe – brez reelekcije.

Zato je celotna zasedba zaposlenih visoko profesionalizirana. Najvišja mesta so dostopna ljudem z najvišjimi delovnimi rezultati in najboljšimi fakultetami. V japonskem jeklarskem koncernu Nippon Steel Corp. ima vsak proizvodni delavec, ki se imenuje tehnik, najmanj srednjo šolo.⁶ V vrhunskem managementu japonskega gospodarstva je izjema, kdor nima univerzitetne izobrazbe. To velja za nižje vodilne delavce, da o raziskovalno razvojnem sektorju ne govorimo.⁷ Še bolj velja to za bančni sistem in državno administracijo.

V moderno vodenem razvojno intenzivnem gospodarstvu je zato osnovni pogoj za uspešno razvijanje tehnologije in donosnosti čim višja funkcionalna izobrazba vseh v proizvodnem in poslovnem procesu sodelujočih delavcev. Stopnja njihove identifikacije s cilji in koristmi delovne organizacije je tem večja, čim višja je njihova izobrazba. Stopnja njihove ustvarjalnosti se ujema z njihovim znanjem. Iz tega lahko sklepamo, da se rast družbenega proizvoda in uspešnost vključevanja države v svetovno konkurenco ujemata s stopnjo povprečne izobrazbe delavcev. Pri tem ne smemo zanemariti vidika kulturne in delovne etike, ki si ga delavske generacije privzgoje v šolskem sistemu (podobno kot patriotizem) in z zgledi okolja v desetletjih dela na svojem delovnem mestu.⁸

Izredno pomembno je, kako bomo ta spoznanja uvedli v življenje ter jih pričeli načrtno in zagnano uresničevati.

Kakšen izobraževalni sistem za razvojno intenzivno proizvodnjo

Osnovne parametre izobraževalnega sistema bomo določili v skladu z zahtevami in značilnostmi razvojno intenzivne tehnologije, ki se ji bo prilagajala proizvodnja. To je hkrati tudi prva ugotovitev: proizvodnja danes nič več ne išče tehnologij, ki bi jih v obstoječem proizvodnem sistemu čim bolje izrabila, temveč je vodilna tehnologija, a proizvodnja se

⁶ Zato so 1979. leta uresničili 17.000 projektov za izboljšave ter dosegli 1000 ton jeklenih izdelkov na delavca, kar je deset do dvajsetkrat več kot v jugoslovanskih jeklarnah.

⁷ 92% japonskih direktorjev in 78% nižjih vodilnih delavcev ima univerzitetno izobrazbo. Pri nas so ta razmerja med 20 do 50%.

⁸ Zgledi okolja na mlado generacijo so pri nas katastrofalni. Praktikanti s fakultete so na moja vprašanja o njihovih vtisih zlasti izražali začudenje zaradi vedenja na delovnih mestih (jutranji razgovor in kava, podaljšane malice, prelaganje nalog na ramena šibkejših, odhodi z dela itd.). Nekega heroizma pri delu nismo več sposobni vcepiti naši mladi generaciji.

ji mora prilagoditi. Večinoma so skoki tehnoloških inovacij tako veliki in nenadni, da se jim proizvodnja v svojem obstoječem sistemu opremljenosti ne more prilagoditi, temveč so potrebne popolnoma nove in specifične proizvodne naprave, nove tovarne za novo tehnologijo.

Inovacijske faze so danes čedalje krajše. V računalništvu pomeni že eno leto bistveno spremembo tehnologije. Tako je postala amortizacijska doba naprav že daljša od inovacijskih faz. Amortizacijska doba petih do sedmih let je zato faza spremembe tehnologije.⁹ Naprave morajo prinesiti dobiček, preden odslužijo.

Če imamo pred očmi tehnologijo postopkov v posameznih oddelkih podjetja, potem so te faze celo krajše: na primer prilagajanje obdelovalnih linij novo razvitim izdelkom, novi postopki za zaščito materiala itd. Temu ustrezno hitro zastareva znanje strokovnjakov, ki morajo te naprave konstruirati in upravljati. Zastareva prej, preden poteče srednji, višji ali visoki učni cikel.

Razvojno intenzivna tehnologija je zelo specifična in individualizirana, kar že ime samo pove: vsaka firma v razvoju, ki ga ščiti s patenti, poišče svoje rešitve ter jih na tržišču uveljavlja kot konkurenčno najsposobnejše. Minili so časi, ko so bile v neki strokovni knjigi prikazane rešitve naprave več ali manj podobne pri vseh firmah. Danes so si v principih in v lastnostih različne, glede na to pa tudi zastarijo prej, preden je knjiga napisana in dotiskana.

Medtem ko je pri izdelkih še možno spremljati po raznih informacijskih sredstvih proces spreminjanja, je to pri tehnoloških postopkih proizvodnje povsem nemogoče, ker so zaprti za zidovi tovarne in strogo varovani kot največja tajnost. To je know-how podjetja, ki ga ni mogoče niti videti niti zanj zvedeti. O njem ni mogoče ničesar slišati v šolah, – dokler ne zastari in pride v zgodovino.

Iz tega lahko izluščimo osnovne premise za izobraževalni sistem, ki naj bi dal mladini čim več možnosti za vključevanje v razvojni proces industrije. Izobraževanje mora biti čim bolj poglobljeno, zelo močan del morata imeti matematika in naravoslovje kot osnova moderne logistike tehnoloških procesov. Visoka splošna izobrazba mora dvigati raven znanja celotne populacije. Natrpanost z znanjem naj bo homogena in vsestranska. Na univerzah mora biti znanja na najnovejši ravni, predvsem pri teoretičnih predmetih. Število diplomiranih študentov mora doseči sovjetsko-japonsko-ameriške standarde. Največji poudarek univerzitetnega pouka mora biti na raziskovalno razvojnih principih ustvarjalnega dela. Razvojno konstrukcijske principe morajo študenti obvladati še pred diplomom. Vendar izobraževanje ne sme posegati v specialistično znanje, ker je to domena hitrega razvoja in spreminjanja.

Diplomanti univerz in srednjih tehniških šol niso že vnaprej določeni

⁹ Japonci imajo največjo stopnjo neobdavčene amortizacije (v obdobju 1970–77 15%) prav zaradi možnosti za hitro menjavo tehnologij, zato ima na začetku osemdesetih let industrija ZDA trikrat starejšo opremo kot Japonska. (T. Mende, IMI, Genève).

za specifično delovno področje v neki tovarni, temveč se bo to zaradi potreb industrije pokazalo šele po diplomih. Proizvodna podjetja morajo sama poskrbeti za specialistično znanje in upoštevati prihodnji razvoj in svojo specifično tehnologijo. Zato imajo velika podjetja z veliko aglomeracijo univerzitetnih kadrov, z močnimi razvojno konstrukcijskimi enotami veliko prednost. V industriji je lažje organizirati specialistične tečaje in najti vrhunske inštruktorje in predavatelje.

Japonska, Amerika, Francija in vrsta drugih držav dokazujejo, da je to pravilna pot za sodobno tehnologijo, za katero je značilen hiter inovacijski tempo: šolstvo mora vzgajati dobre delavce splošnega profila z zelo poglobljenim teoretičnim in razvojno konstrukcijskim znanjem. To bo za prihodnost potrebna fleksibilna delovna sila. Takšni delavci bodo mobilni, vseskozi prilagodljivi in dobri strokovnjaki, zmožni za hitro prilagoditev najnovejšim tehnologijam, ki se danes komaj snujejo.

Iz tega kadrovskega materiala bodo morale delovne organizacije oblikovati takšne strokovne profile, kakršne potrebujejo. Poleg tega bodo morale uvesti dodatno redno izpopolnjevanje v obliki informacijskih tečajev za tisto novo znanje, ki se pojavi v nekem razdobju in na katerem temelji poslovanje podjetja. Takšni tečaji bodo morali biti organizirani vsaki dve leti za vse tehnično in komercialno osebje.¹⁰ Prekvalifikacija bo morala postati reden način dodatnega izobraževanja. S tem raste specifična izkušnost, kar zagotavlja storilnost delovne sile in uspešnost celotnega industrijskega sistema.

V povezavi s temi značilnostmi razvojno intenzivnih tehnologij bodočnosti so razvidne tri napake, ki smo jih zagrešili ob reformiranju izobraževalnega sistema:

1. Usmerjeno izobraževanje je na svoji drugi stopnji s poklicno usmerjenostjo anahronistično zastavljeno za gospodarstvo pred dvajsetimi leti, ki je bilo standardizirano in utrjeno v vseh svojih vejah, z začrtanim in predvidljivim razvojem in obsegom in celo tržiščem. Sistem je usmerjen v poklice in je zato preveč razdrobljen in za naše razmere predrag, hkrati pa ne usposablja za posamezno industrijsko panogo s specifičnimi potrebami in specifičnimi deli v posameznih poklicih, kot jih terjajo nove tehnologije, ne daje širokega spektra znanja za hitro prilagajanje na dela in poklice, ki jih danes še ni in jih ni mogoče predvideti.

¹⁰ Nemška firma Siemens AG (280.000 zaposlenih) je zgradila sistem za spremljanje znanja vseh kadrov in z rednim izpopolnjevanjem, ki ga je vredno posnemati. Z rednimi Info-kurzi se dopolni v znanju prizadetih vsak nov izdelek, novo znanje, nova organizacija. Za management in za potencialne vodstvene kandidate prireja polletne tečaje, ker se na 5 let menjajo metode vodenja, planiranja in komuniciranja zaradi vse večjega vpliva računalništva. Tečaje prirejajo v kakšnem odmaknem kraju za tri do štiri tedne, pospešeno, celodnevno in brez zunanjih motenj.

¹¹ Še preden so učni programi napisani in odobreni, nastanejo spremembe v znanju. Če se hočemo temu izogniti, moramo preiti na splošno predvsem naravoslovno in matematično znanje, a to pomeni že odmak od začetne premise. Približno po tem scenariju se bo prilagodil sistem, ko bo pristojnim jasno, da izhodišča v današnjem času niso bila realna.

¹² Djuro Gatarić: Usmerjeno obrazovanje i ekonomska stabilizacija. Naše teme (1983), št. 4, str. 444–461.

¹³ Da je študentov ekonomije in prava preveč, smo ugotavljali že pred 12 leti, hkrati ko smo po analogiji visoko razvitih družb opozarjali, da je mnogo premalo študentov tehniških strok.

¹⁴ Naše izobraževalne ustanove so velike predvsem zaradi balasta študentov, ki ne končajo v roku ali celo nikoli. V roku jih konča samo 16%, torej so šestkrat preobremenjene.

2. Ker si izobraževalni sistem prizadeva, da v celoti preskrbi gospodarstvu potrebne kadre s sposobnostmi, kot se danes določijo¹¹, gospodarstvo ni več skrbelo za dodatno in nenehno izobraževanje svojih delavcev za svoje specifične potrebe.

3. Iluzorno je pričakovati, da lahko gospodarstvo danes predvidi svoje potrebe kadrov za obdobje čez pet do deset let, ko bodo ti učenci, ki danes vstopajo v učni cikel, končali šolanje in prišli na vrata industrije. To je tipično prosvetno sholastično, da ne rečemo birokratsko gledanje na tehnološki razvoj bodočnosti. Industrija se bo prilagajala razvoju, bodisi lastnim inovacijam bodisi tujim in bo izobrazila svoje kadre za takratne potrebe.

Prekvalifikacija postaja v sedanji dobi vse pogostejša. Je osnovni element pridobivanja delavcev za nove naprave; to izobraževanje v svetu vsa podjetja izvajajo načrtno in zelo skrbno. Temu ne namenimo nobene skrbi. Dolžnost družbe je, da vsakemu zaposlenemu za prezaposlitev jamči potrebno znanje. V švedskem sistemu je planiranih 5% narodnega dohodka za to vrsto izobraževanja, kar pomeni, da je njegova teža enaka osnovnemu izobraževanju. Če jamčimo zaposlitev, moramo poskrbeti tudi za prekvalifikacijo.

Težave, na katere naletimo pri načrtovanju kadrov, potrebnih nekje v bodočnosti, so simptomatične. V kalupe skušamo na silo stlačiti nepredvidljivi tehnološki razvoj, ko je povsod po svetu vse dogajanje burno, ko so prave eksplozije inovacij, ki zahtevajo nove tovarne in nove delavce, na drugi strani pa cele gospodarske panoge ostajajo brez dela in armade delavcev iščejo zaposlitev. To je Sizifovo delo. To pomeni zahtevo po strogo plansko vodenem gospodarstvu na etatistično centralističen princip. Princip planiranja delavcev bomo morali zasukati in izhajati iz samoupravnih in humanističnih osnov. Mladini, ki želi določeno izobrazbo, naj izobraževalni sistem njihovo željo izpolni. Tako bodo najbolj izkoriščene naravne inteligenčne zmogljivosti in nagnjenost posameznikov. Pri investiranju pa bo potrebno upoštevati tako oblikovane kadrovske zmogljivosti in skrbeti za čim ugodnejše izkoriščanje njihovih sposobnosti. Zakaj bi upoštevali pri investicijskih projektih samo surovine, danes so človeške zmožnosti in znanje mnogo odločilnejši dejavnik ekonomskega razvoja. Tako bo možno v celoti absorbirati razpoložljivo delovno silo. Pri tem bomo dosegli optimum, ker bodo tako »prostovoljno« oblikovani kadri mnogo kvalitetnejši in bolj profesionalizirani. Takšno planiranje bo temeljilo na mnogo bolj konstantnih in čvrstih elementih ter ne bo imelo nobenih neznank. Tako bodo upoštevane lokalne kadrovske razmere, preprečili bomo kopičenje ljudi v urbanih centrih in izkoriščali razpoložljivo nezaposleno delovno silo. Ali ne delamo že danes v principu isto, ko

gradimo proizvodne enote v nerazvitih krajih? Tako bo možno izrabiti sadove vsega tistega, kar je bilo zasejano v izobraževalnem procesu.

Vse delovne organizacije bodo morale zgraditi svoj sekundarni sistem dopolnilnega izobraževanja za dokvalifikacijo od najmanj do najvišje izobraženih, ki bo skladen s tehnološkim razvojem. Sleherni zaposleni si bo oblikoval svoj načrt dolgoročnega strokovnega razvoja, a strokovna služba ga bo uskladila z njegovim oddelkom in s cilji podjetja ter nato izdelala na snovi individualnih načrtov kakor tudi podjetniškega razvoja plan strokovnega izpopolnjevanja celotne organizacije, preskrbela prostore, predavatelja in učna sredstva in uskladila ustrezen vrstni red študijskih dopustov. Strokovna služba (ki se lahko imenuje sektor ali center za poklicno izpopolnjevanje zaposlenih) bo lahko sklenila pogodbe za storitve z inštituti ali univerzami in seveda z izobraževalnimi centri drugih, praviloma večjih združenih podjetij.

Učenje bo moralo postati doživljenjski proces. Vsi uspešni raziskovalci in konstrukterji se vse življenje učijo, sicer postanejo jalovi. Vsem občanom je treba izpolniti želje za učenjem. S tem se večja povprečni sklad znanja in ustvarjalnost vseh ljudi. S tem je povezana tudi izraba vse daljšega prostega časa. Zakaj ga ne bi nekateri izrabili za doživljenjski študij?

S tem nikakor nočemo zagovarjati stihije, ki je zavladala v izobraževanju^{12, 13}. Približno načrtovanje je možno, tako kot to delajo visoko razvite države: na osnovi grobih družbenih dolgoročnih načrtov se ugotavlja optimalna struktura razmerja kadrov – ne po poklicih, temveč po strokah, in to v gospodarstvu in negospodarstvu, iz česar slede kadrovske potrebe bodočnosti. To zadošča za spremljavo gibanja kadrov in za racionalno dimenzioniranje izobraževalnih ustanov¹⁴.

S tem smo sklenili verigo, ki povezuje znanje, izobraževanje, izobraževalni sistem in kadre z zahtevami razvojno intenzivne in inovacijsko zasnovane tehnologije bodočnosti, ki nas kot edina lahko popelje iz krize v splošni družbeni napredek. Neprestano dviganje povprečne splošne ravni izobrazbe vsega prebivalstva v vseh okoljih bo nudilo prepotrebno osnovo za široko ustvarjalno kulturo delovne etike zaposlenih. To je prvi pogoj za uspešno uveljavljanje vrhunskih strokovnjakov in njihovih inovacijskih prodorov. Oboje se lahko poveže v delovno navdušenje in preraste sedanje individualiziranje prizadevanj ter jih združi v patriotično zagnanost graditve lepše bodočnosti – nekaj, kar smo v potrošniški mrzlici v naši sedanjosti popolnoma izgubili, pa je kljub vsemu lahko podlaga kolektivnemu poletu, kot kažejo najprodornejše družbe v svetu.

NIKO TOŠ

Kritična zavest – kot kriza zavesti?

Nekaj naprejšnjih razmišljanj ob rezultatih raziskave »Slovensko javno mnenje 84«¹

Ali je sedanje skrajno kritično ocenjevanje razmer na gospodarskem, političnem, socialnem, kulturnem področju izraz krize zavesti ali izraz sposobnosti ljudi za bolj kritično racionalizacijo stvarnosti – in torej rezultat teženj po obvladovanju krize prakse? Kakšne spremembe nastajajo pri družbenem vrednotenju, v stališčih, interesih v času, ko pod vplivom posledic ekonomske krize in družbene devolucije popuščajo spone idejnih monopolov? Ali gre pri tem za trende polarizacije politične, ekonomske, kulturne zavesti, ali (in) za proces nastajanja tako imenovanega globalnega javnega mnenja, ki se kaže v tem, da pripadniki različnih družbenih skupin in kategorij izražajo veliko podobnost in celo identičnost stališč in opredelitev? Kakšen pomen ima proces združevanja in ločevanja »javnega mnenja« v ekonomskih, političnih in kulturnih razmerah, ki jih označuje velika stopnja neskladja med empiričnim stanjem in razvojnimi trendi na eni ter ideološkimi koncepti in normativnimi predpostavkami na drugi strani? Kakšen pomen bi v takšnih razmerah moglo imeti kritično raziskovanje širše družbene, zlasti pa politične zavesti, če rezultati raziskovanja ne bi mogli prodreti v zavest vodilnih skupin in se torej ne bi dejavno vključevali v prizadevanja za spreminjanje temeljev družbenega razvoja in revolucioniranje družbenih procesov? Poraja se vrsta splošnih in praktičnih vprašanj o bistvu »socialističnega javnega mnenja« in po primerjavi z rezultati prejšnjih se poraja vrsta vprašanj, o njegovi sestavi ter o ključnih dejavnikih njegovega oblikovanja in preoblikovanja. Ob rezultatih zadnje raziskave »javnega mnenja«, na katera v teh okvirih ne bomo odgovorili, temveč jih bomo z nekaj preseki skozi »empirično javno mnenje« poizkušali označiti, ilustrirati in deloma tudi pojasniti. Oprimo se torej na empirične podatke.

1) Raziskavo je tokrat že enajstič izvedel Raziskovalni inštitut FSPN, CJMMK, v septembru in oktobru 1984. Z reprezentativnim vzorcem je bilo izbranih 2435 občanov SRS od 15. leta starosti dalje. Raziskavo vodi raziskovalna skupina v sestavi: dr. Peter Klinar, Boštjan Markič, dr. Zdenko Roter, dr. Zdravko Mlinar, Niko Toš (nosilec), Cveto Trampuž. Finančna sredstva za raziskavo zagotavlja Raziskovalna skupnost Slovenije v okviru skupnega programa za področje družbenih ved, usmerjanje družbenega in ekonomskega razvoja SRS in SFRJ.

1. Kritična zaznava položaja in zavest o krizi

Kritičnost je postala splošna sestavina stališč in opredelitev ljudi v zvezi s ključnimi in aktualnimi političnimi, gospodarskimi in kulturnimi vprašanji, stanji in procesi. Prehod v osemdeseta leta označujejo množična frustracija, nerazumevanje in pretresenost ljudi zaradi sprememb, ki so nastale v njihovem življenju, v življenjskih razmerah družin in vse bolj pri delovanju kolektivov. Stališča ljudi se osvobajajo mnogih dogmatskih sestavin, sekularizacijski procesi so hkrati procesi trganja ideoloških spon. Izkušnje izsiljuje spoznavni dostop do gole dejanskosti: danes živim mnogo slabše kot včeraj, kot pred desetimi leti; ideja o vplivu množice delavcev na odločanje o bistvenih vprašanjih dela in življenja se zastruje v kritiko prakse odločanja, v spoznanje o nedemokratičnosti in prilasčanju odločanja. Na novo se odpirajo temeljni eksistenčni problemi, ki so se zdeli v preteklosti že razrešeni: kako preživeti, kako priti do stanovanja, ali je zaposlitev ogrožena? Ljudje vse bolj razpoznavajo krizo družbenih razmer, še posebej njena ekonomsko-socialna razsežja in si postavljajo vprašanja o krivdah in krivcih zanje.

Spoznanje o krizi ter (realistično-pesimistično) ocenjevanje možnosti izhoda iz nje razkrajata del človeških dejavnostnih potencialov. Meje med prometejskim aktivizmom in fatalizmom se zabrišejo, angažiranost mnogokje nadomešča apatija – in prav kritičnost kot izraz človekove nenehne potrebe po emancipaciji odpira nove možnosti za aktivizem. Tradicionalna je dogmatska razpoznavna krivde: za krizo smo krivi vsi; kritična, torej angažirana razpoznavna opredeli »nosilce« krize: politokracijo ter združbo med politiki in gospodarstveniki, ki odloča o vseh usodnih vprašanjih, ki v »epohi odmiranja države« super-etatizira, odtuji, prilasča temeljne možnosti delavca za odločanje o okoliščinah njegovega lastnega dela, občana za vplivanje na odločitve v družbeno (političnih) skupnostih, o možnosti volilca, da bi določal pogoje izbora in odgovornosti nosilcev javnih pooblastil itd., itd. Kritika hkrati in neposredno zadene vse ravni in sestavine socialne organizacije in institucij političnega sistema.

Na to, da je angažiranost še vedno latentna značilnost Slovenčeve politične zavesti in da se ob kritičnosti zbudi, kaže klic po povečanem vplivu delavcev v temeljnih organizacijah združenega dela na ključne odločitve, zahteva ljudi po uresničitvi zamisli o nagrajevanju po delu, zahteva po prenovi moralnih kriterijev (poštenost!) kadrovske politike, ki naj razvršča na vodilne položaje najbolj izobražene in strokovne ljudi in ki naj povečuje vpliv strokovnjakov pri odločanju o vseh pomembnih družbenih vprašanjih. Kritična zavest seveda ni v celoti razbremenjena napačnih predstav o možnostih in dometu države pri razreševanju družbenih protislovij. Govorimo o »etatizmu v zavesti«, ki pa se postopoma vendarle razblinja.

Tri četrtine, dve tretjini, polovica vseh (anketirancev) izreka svojo pripravljenost za neposreden prispevek k razreševanju kriznih razmer,

svojo pripravljenost za sodelovanje, svojo pripravljenost za neposreden materialni prispevek za konkreten gospodarski razvojni projekt. In prav kritičnost je temelj njihove prenavljajoče se angažiranosti in solidarizma.

2. Stabilizacijski program

Kazalci obveščenosti o »stabilizacijskem programu« lahko pokažejo, kakšne učinke proizvaja določen model javnega delovanja. Vseobsežnemu politično-informativnemu in »media-planskemu« delovanju navkljub sedem desetini (anketiranih) ljudi odgovarja, da s stabilizacijskim programom niso seznanjeni oziroma ne zmorejo navesti vsaj enega njegovega cilja. Vprašajmo se z novinarjem (pa tudi politiki bi se lahko vprašali), kje je torej nastopil kratek stik med verjetno najpomembnejšim dokumentom našega prihodnjega gospodarskega razvoja in občani? Najbrž je temeljna pomanjkljivost vseh naših tovrstnih dokumentov – in ne zgolj tega – »birokratščina«, ki človeka prej odganja kot pa spodbuja k premisleku in razumevanju. Ali morda usodo tega dokumenta v javnosti določa dejstvo, da je bil takoj po nastanku in pritrjujočem sprejemu deležen zavračanj, najrazličnejših razlag in le malo uresničitvev; da se v zvezi z njegovimi usmeritvami prihaja do polarizacije političnih in strokovnih pogledov? Ali je torej odzivnost na program povezana s polarizirano pogledov nanj? Stabilizacijski program kot črka na papirju, kot medijsko sporočilo, kot politični dokument se v zavesti ljudi ni odčrtal. Seveda tega dejstva samega zase ne kaže podcenjevati, saj bistveno sodeloča pogoje angažiranja za njegovo uresničitvev.

To pa seveda ne pomeni, da izkustvo ljudi, razumna presoja in kritično vrednotenje razmer na gospodarskem in družbenem področju ne vsebujejo napovedi o smiselnih ravnanjih za izhod iz krize. Povzemimo nekaj splošnih poudarkov iz rezultatov raziskave: utrditi vpliv strokovnjakov pri odločanju o gospodarskih vprašanjih; uvajati novo tehnologijo, mikro-računalnike in robote v industriji; utrditi materialni položaj znanosti, šolstva, zdravstva in kulture kot nujnih temeljev družbenega razvoja; prestrukturirati industrijo in ukinjati nerentabilna podjetja; uveljaviti tržne zakonitosti v menjavi; bolje nagrajevati delavce ter uresničiti načelo delitve po delu; odpraviti vsa žarišča inflacije in drugih oblik sprotnega razvrednotenja rezultatov ustvarjalnega dela; sprostiti proizvodne ustvarjalne zmogljivosti kolektivov in posameznikov; vizijo samoupravnih socialistične družbe sproti osvoboditi spoznanih dogem in blokad...

Ob tem kaže posebej opozoriti na sproščanje dogmatskih kritičnih pogledov na možnosti za osebno delo, zasebno obrt in druge dejavnosti. Tako se velika večina (anketirancev) zavzema za širjenje možnosti za zaposlovanja v zasebnih delavnicah, za odpravo omejitev zasebne posesti nad 10 ha obdelovalne zemlje – s težnjo, da lahko kmet oziroma kmečka družina dokupi toliko zemlje, kolikor je lahko obdeluje; za širjenje

možnosti za zasebno delo v gostinstvu, kmetijstvu, storitvenih ter proizvodnih obrtéh in servisih; za smotrno osredotočenje človekovih delovnih zmogljivosti na temeljna proizvodna področja v industriji in družbenih dejavnostih, v kmetijstvu in obrti itd. Na tem mestu smo navedli le »stabilizacijske zamisli«, ki so deležne visoke stopnje podpore ljudi in ki zadevajo področje gospodarske dejavnosti, ne pa tudi onih, ki zadevajo politično in socialno zgradbo družbe.

To, ali bo (stabilizacijski) program (reforme) zaživel, je seveda odvisno tudi od politične zgradbe družbe, od delovanja političnega sistema. Ključno vprašanje o pomenu države in politike pri urejanju ekonomskih odnosov oz. o vlogi tržišča v zavesti ljudi ni enoznačno razrešeno. Krepitev tržne ekonomije, ki pomeni osamosvajanje delovnih organizacij in gospodarstva kot celote v odnosu do političnega sistema, znotraj katerega deluje, torej povečevanje realne (družbene, ekonomske) moči gospodarstva, kar je nujni pogoj za samoupravljanje, ima široko zaslombo v zavesti ljudi. Hkrati oz. ob tem še vedno skoraj polovica vseh (anketirancev) s svojimi stališči krepi tej nasprotne težnje: po nadaljnjem povečevanju pooblastil državnih organov pri odpravljanju negativnih pojavov; po aktivnejši vlogi države pri določanju in razreševanju odnosov med delovnimi organizacijami; po aktivni vlogi političnih organizacij pri usmerjanju proizvodnje, produktivnosti, izvoza itd. Pri tem v raziskavi morda ni dovolj razjasnjeno, ali gre za presojo o pogojih gospodarjenja (kar je funkcija političnega sistema) ali pa za neposredno urejanje gospodarske dejavnosti, za odločanje o bistvenih vprašanjih razvoja, o investicijah itd. . . . (ko gre za prilaščanje temeljnih družbenoekonomskih funkcij samoupravne delovne organizacije). Politična zavest občanov na tej točki ni jasno izoblikovana in kritično izbrušena. Ali je to posledica dejstva, da državo prekrivamo s samoupravno ideološko kopreno, da izrazito etatističnim odločitvam dajemo videz samoupravnosti – in da pogosto tistim, ki se s takim odločanjem spopadajo, pripišemo lastnosti nasprotnikov samoupravljanja. Realizacija (stabilizacijskega) programa, ki odpira prehod v novo fazo razvoja, v nova kvantitativna, kvalitativna in vrednostna razsežja pa je mogoča na podlagi vse večjega osamosvajanja (povezovanja) temeljnih proizvodnih kolektivov, na podlagi dejanskega samoupravljanja.

3. O politiki in lastnih možnostih odločanja

Politično zgradbo družbe označujejo naslednja kritična in torej v stabilizacijske ukrepe prevedljiva spoznanja. Prva kritika: vodilne funkcije imajo vedno isti ljudje. Ljudje so razpoznali »večno pot« te političnošportne discipline, ki kljub temu, da se na startu zdi, kot da gre za množični pohod, zagotavlja, da na cilj pridejo vedno isti izbranci; če že ne gre za iste osebe, gre vsaj za istovetne značilnosti oseb. Druga kritika: vodilni ljudje za svoje delo ne odgovarjajo, ni jih mogoče kritizirati. Tretja

kritika: preveč je zakonov, vse je preveč urejeno s predpisi; supernormativizem daje podlago posebni, vase zaprti socialni praksi, posebnim interesom in kategoriji ljudi, ki norme proizvajajo. Nadaljnja kritika: neodločnost in neenotnost vodstev pri izvajanju stabilizacijskega programa, vsak vleče na svojo stran. Nadaljnja kritika: kršitev zakonov, dogovorov, sporazumov. Nezakonitost postaja splošna praksa, pravilo in »vrednota«. Nadaljnja kritika: birokratski postopki političnih in upravnih organov itd., itd.. Podatki iz raziskave kažejo, da občani nimajo vpliva na ključne odločitve itd.. Ali kritičen odnos do politične prakse morda kaže na postopno oblikovanje pozitivnega odnosa ljudi do politike kot možnosti za participacijo, kot nujnega vključevanja lastnih interesov v postopke odločanja, kot možnosti za demokratično razreševanje protislovij?

Posebej občutljiva in pomembna, z raziskavami že mnogokrat potrjena ugotovitev, ki sledi tudi iz vrste raziskav »javnega mnenja«, je, da se delavci počutijo, kot da so zunaj prostora »samoupravnega« odločanja. Zdi se, kot da gre za nerazrešljivo dilemo našega razvoja, ki se izraža v antinomiji med samoupravljanjem kot vrednoto ter konkretnimi razmerami pri upravljanju in njihovim vrednotenjem. Ta in druge raziskave jasno kažejo, da se je samoupravljanje vsidralo v politični zavesti delavcev in da je izraženo kot temeljna družbena vrednota. Kot stvarna družbena praksa, kot dejansko »obvladovanje tistih ekonomskih, političnih in demokratičnih oblik, s katerimi bi delavci samostojno in svobodno« – kot pravi Kardelj – in vse bolj samostojno in svobodno izražali in dejansko uveljavljali svoje interese, pa vse bolj izginja. Samoupravljanje kot vrednota je kriterij ocenjevanja prakse – in zato so ocene prakse skrajno negativne. Ljudje, delavci se zavedajo, da se v njihovem položaju pri odločanju ni nič spremenilo na bolje oz. da se spreminja na slabše. Delavci v veliki meri sploh ne zaznavajo svojega vpliva na planiranje razvoja, na nove investicije, na razpolaganje s prihodkom in dohodkom, na povezovanje z drugimi OZD, na ocenjevanje in osebne dohodke in le neznaten vpliv na delovno disciplino, organizacijo in dodeljevanje dela ter učinkovitost. Tem bolj neugodne so spremembe v ocenah v zadnjem času, ki kažejo, da se v strukturi moči na ravni delovnih organizacij – in predvsem v strukturi moči na globalni ravni sistema – vse bolj jasno kaže njeno ponovno osredotočenje (recentralizacija), pri čemer večji del družbene moči izgubi vsakršno zvezo s samoupravljanjem, dobršen del samoupravnih institucij pa vsakršno zvezo z dejansko družbeno močjo. Takšne družbene razmere, kot kaže raziskava, označujejo birokratska aroganca, neodgovornost vodilnih, zavračanje kodeksa politične etike oz. neuspešnost poizkusov njegove uveljavitve, prevladujoča nezakonitost in popolna prehodnost pravnega sistema itd. Ali je torej res, kot ugotavlja Županov, da je ustvarjena velika prazna institucionalna lupina, »samoupravna ideologija« pa je prevzela vlogo prikriti manko vsebin in dejanskih sprememb. In s tem je tudi sama ideologija namesto kritično-emancipatorske pridobila manipulativno vlogo.

Kaj torej pomeni vrednota »samoupravljanja«, klic po samoupravljanju, če nanj ni odziva v praksi?

4. Posebej o zvezi komunistov

Najprej najbolj spodbuden podatek: večina (anketirancev) vidi v kritiki delovanja zveze komunistov normalen pojav, ki lahko prispeva k hitrejšemu odpravljanju družbenih problemov in k družbenemu razvoju – in le neznaten del vseh sleherno kritiko (sektaško!) zavrača; ob tem nekaj bolj izstopa stališče, da kritiki pri nas tako nimajo nobenega vpliva na javnost in zato nikogar ne ogrožajo. Zdi se, da taka odmera stališč ljudi v preteklosti ne bi bila mogoča. Odprtost zveze komunistov za kritiko, resnična odprtost za kritiko, odpira možnost za prenovu družbene vloge zveze komunistov. Če kritika njenega delovanja ni mogoča, ni mogoče preverjanje rezultatov njenega delovanja, zaustavljen je proces objektivnega spoznavanja in revolucioniranja družbenih odnosov. In prav zato je pomemben podatek o pozitivnem odnosu do kritike zveze komunistov.

Kritičnost do zveze komunistov je izražena v odgovorih na vprašanje, »ali je politika, za katero se zavzema zveza komunistov, skladna z interesi večine ljudi, ali ne? Večina (anketirancev) se izreče za zadržano kritično oceno (»politika je delno skladna«), skrajno negativno oceno izreče desetina (»politika ni skladna«), dvakrat toliko pa jih izreče povsem pozitivno, konformno oceno (politika je povsem skladna). Bolj kot porazdelitev odgovorov (anketirancev) na vprašanje je v letnem preseku zanimiva slika, ki jo ponuja pregled odgovorov iz vseh prejšnjih raziskav (medletne primerjave), saj prav ta ponuja podlago za poizkus periodizacije spreminjanja politične zavesti pri nas. Prvo obdobje: Zavest o istovetnosti interesov kot podlagi trdnosti sistema se v prehodu iz 1968 v 1969 pod vplivom dogajanj na Čecoslovaškem celovito izrazi. To je obdobje potrebe po identifikaciji in izražanju soglasja. Zgodovinska izkušnja, da se v kritičnih trenutkih potrjuje enotnost, je po narodnoosvobodilnem boju ter po konflikatih ob resoluciji Informbiroja v času po vdoru sovjetskih sil in okupacije Čecoslovaške zopet, tretjič dobila svojo potrditev. Drugo obdobje: označuje obračun s t. i. pojavi nacionalizma in liberalizma ter idejno programatski prodor, izražen v spremembi ustave ter zakonu o združenem delu. Značilno za to obdobje je, da bistveno upade delež negativnih stališč do zveze komunistov, močno pa narašča delež pozitivnih (konformnih) stališč; svoj višek in kulminacijo doseže ta usmeritev v letu 1980, ko se (ob vse očitnejši stihiji v gospodarstvu) ob smrti predsednika Tita izrazi kot prevladujoča pozitivna ocena delovanja zveze komunistov, vendar le kot zaključni vzgib v politični zavesti, ki se hip potem razkroji v kritiki in negativni oceni. Tretje obdobje: čas po letu 1980 je obdobje kritičnega ozaveščanja. Velika večina izreka zadržano negativno stališče, močno se poveča delež skrajno negativnih stališč.

Vrednotenje delovaja zveze komunistov je v tesni zvezi z razmerami na gospodarskem področju, s padanjem realne življenjske rasti, z inflacijo, z upadanjem blaginje. To ustreza prevladujočemu gledanju na zvezo komunistov kot na neposredno nosilko in akterko oblasti na vseh ravneh sistema, tako v njegovem političnem, kakor tudi ekonomskem razsežju. Prevladujoče razumevanje njene družbene vloge še vedno vključuje: njeno neposredno navzočnost v zvezi s proizvodnjo, produktivnostjo, izvozom; določanje ciljev družbenega razvoja; neposredno odpravljanje napetosti in konfliktov v družbi itd. V primerjavi s stališči iz prejšnjih let sedaj mnogo bolj stopa v ospredje odgovornost zveze komunistov za zagotavljanje enakosti vse delovnih ljudi (rang 1), za zagotavljanje in razvijanje enakopravnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti (rang 2), za spopad z nesamoupravnimi silami in pojavi (rang 5) ter za uveljavljanje politike neuvrščenosti. Manj poudarka kot v prejšnjih raziskavah dobita nalogi: uveljavljanje interesov delavskega razreda ter razvijanje samoupravljanja in socialistične demokracije.

Vrednotenje zveze komunistov je tudi v tesni zvezi z ocenjevanjem delovanja njenih članov. Ocena, da je ob vrednotenju članov ZK v družbenem okolju močno v ospredju njihov moralni lik, dobi svojo empirično potrditev. Po mnenju ljudi (anketirancev) je za člane zveze komunistov bolj kot za nečlane značilno: da uveljavljajo svoje lastne, sebične interese; manj kot v povprečju jih označujejo poštenost in pravičnost ter delo in delavnost. Iste ocene jim pripisujejo hkrati s tem bistveno večjo stopnjo politične in samoupravne aktivnosti in nekaj več kritičnega nastopanja proti nepravilnostim, privilegijem, več požrtvovalnosti in tovarištva. Ocena torej ni enovita, saj je tudi sestava ocenjevanih razno: ene označuje na temeljnih moralnih vrednotah zasnovano angažirano družbeno delovanje, druge pa politična manipulacija sebi v prid; razhajanje v ocenah izhaja tudi iz razlik med ocenjevalci, ki bolj ali manj kritično izražajo vrednotenje okolja do samih sebe.

5. Enakost – razvoj

V družbenoekonomskih razmerah, ko kvalitativni kazalci razvoja usihajo in se to izraža v naglem padanju življenjskega standarda in zniževanju realnega osebnega dohodka, v vse manjši porabi dobrin ter v spremembah pri njihovem izboru, v težjem dostopu do zaposlitve ter v naraščanju negotovosti zaposlitve, v visoki stopnji inflacije itd., torej v razmerah, ki jih označujejo kvalitativne spremembe in »razvoj v nazaj«, je vrednotenje nujno negativno. Nenehna težnja po napredku kot izrazu pozitivnega in ne vedno dovolj kritičnega vrednotenja kvantitativnih in kvalitativnih sprememb v življenjskih in delovnih razmerah ljudi je namreč grobo zaustavljena. V takšnih razmerah se na poseben način izraža tudi odnos ljudi do prvinske vrednote socializma – enakosti. V »javnem

mnenju« in tudi v rezultatih letošnje meritve je močno izražena težnja po »enakosti vseh delovnih ljudi«.

Seveda pa obe vrednoti (enakost – razvoj) nista le rezultat, temveč tudi vidika medsebojnega primerjanja. Zdi se, da obstaja dilema: čim hitrejšje povečanje proizvodnje, torej hitrejši (kvantitativni) razvoj – vse več neenakosti med ljudmi oz. zagotavljanja čim več enakosti med ljudmi, četudi bi to pomenilo počasnejši razvoj. In dalje: kako ljudje ocenjujejo dohodkovno diferenciacijo, če le-ta služi spodbujanju gospodarskega razvoja, boljšega dela, nagrajevanja strokovnjakov in izumiteljev...? Primerjava odgovorov na ti dve in vrsto drugih vprašanj v času od leta 1969 pokaže, da je razmerje med enakostjo in razvojem v socialni zavesti ljudi sorazmerno utrjeno, da pa niha v obdobjih podobno, kot smo to pokazali pri vrednotenju zveze komunistov. Skrajna točka usmerjenosti k razvoju je bila izmerjena leta 1969, skrajna točka usmerjenosti k enakosti pa leta 1980. Socialna zavest o enakosti se je tedaj povzpela visoko do »deklarirane egalitarizma« in tako vrednotenje je bilo prevladujoče, saj ga je izražala polovica do dveh tretjin vseh (anketirancev). Obdobje 1980–1984 bi lahko označili kot obdobje bistrivitve socialne zavesti: prevladujoči egalitarizem se umiri in nadomesti s kritično razpoznavno nujnostjo, da je v spodbujanju razvoja vir neenakosti, jasnejša usmeritev ljudi k razvoju pa je dopolnjena s spoznanjem o nujnosti socialne skrbi za »neenake«.

Ne bi torej mogli pritrditi mnenju, da je težnja k »uravnilovki«, torej deklarativni egalitarizem, bistvena značilnost socialne zavesti Slovencev, saj se v času po letu 1980 vse bolj umika kritičnemu spoznanju, da le nagrajevanje boljšega dela (poleg drugega) lahko privede gospodarstvo iz krize in torej vsem zagotovi boljši socialni položaj.

6. Delo in zaposlovanje

Delo v razmerah, ko je vse bolj redka oz. težko dostopna dobrina, pridobi na ceni. Podatki iz vrste naših raziskav pokažejo, da so ljudje pri nas s svojim delom v glavnem zadovoljni in da je nezadovoljnih le majhna peščica. Seveda je med zaposlenimi manjše oz. mnogo manjše zadovoljstvo z osebnimi dohodki. Nekako polovica vseh zaposlenih sodi, da imajo le malo ali da sploh nimajo možnosti za izražanje svojih sposobnosti in idej pri svojem delu. Šestina zaposlenih anketirancev izraža občutek, da je njihova zaposlitev ogrožena, medtem ko se več kot polovica še vedno čuti trdno vključena v delo in nimajo občutka, da bi lahko izgubili zaposlitev.

Pri iskanju poti in sredstev za normalno vključevanje mladih po zaključenem šolanju v delo dobijo močno podporo naslednje zamisli: nadomeščanje neustrezno izobraženih delavcev na strokovnih mestih z mladimi strokovnjaki, zaostrovanje delovne discipline in odstranitev vseh, ki zaposlitev zlorablajo; omejevanje honorarnega in nadurnega dela; razširitev

možnosti za zaposlovanje delavcev pri zasebnih obrtnikih in gostilničarjih; obvezna upokožitev delavcev, ki izpolnjujejo pogoje; preprečevanje šušmarskega dela; omejitev zaposlovanja delavcev iz drugih republik itd.

7. Temeljne vrednote

Ključ za pojasnjevanje vrednostnega sveta Slovenca je pojem svobode. V času eksistencialne stiske, ko se zdi, da je najpomembnejše predvsem obvladovanje vsakodnevja in potešitev dnevnih potreb, ko problemi, s katerimi se človek ubada, izvirajo predvsem iz materialnega pomanjkanja, kot osrednji vrednoti izstopata mir in svoboda. Težnja po svobodi se izraža v vseh razsežjih in vsebinah človekovega bivanja. Izpovedovanje svobode kot temeljne vrednote izraža težnjo po emancipaciji, po sprostitvi vseh pritiskov, omejitev, ovir v vsakodnevni človekovi eksistenci; težnja po svobodi je izražena v klicu po samoupravljanju, v kritičnem vrednotenju uveljavljanja načela bratstva in enotnosti, v neizčrpni potrebi po ohranitvi nacionalne identitete... Zavzemanje za svobodo ima svoja zgodovinska in aktualna razsežja, ki izražajo čustvovanja posameznika v zvezi s položajem in perspektivo družbe, naroda v širšem mednarodnem, svetovnem kontekstu. V tem kontekstu je svoboda naroda, družbe še vedno vsak dan ogrožena dobrina. Da je prav ta vsebina skozi vrednoto »svoboda« pomembno izražena, kaže izjemno mesto, ki ga zavzema vrednota mir. Ljudje se za vrednoti svoboda in mir zavzemajo dosledno; zavedajo se, da ima to svojo ceno.

Iz rezultatov naše raziskave se to med drugim kaže, na primer, v široki podpori in razumevanju politike neuvrčenosti, torej v podpori aktivnemu prizadevanju za mir in enakopravnost med narodi – ne glede na to, ali je to velikim silam všeč ali ne. Izraža se tudi v visoki meri izpovedane obrambne pripravljenosti, pa tudi v kritičnem razpoznavanju in (negativnem) označevanju našega lastnega položaja, položaja Jugoslavije v svetu, ki je glede na razmere in stanje v preteklosti mnogo manj neposredno ogrožena, ki pa zgublja svojo vidno vlogo v mednarodni skupnosti.

Cena svobode se ne nazadnje izraža tudi v večinskem spoznanju o nujnosti solidarizma v notranjih, domačih in mednarodnih razsežjih itd. Svoboda vključuje težnjo po avtonomnosti in razvoju lastne družbe in poudarjanje te vrednote je v povezavi s kritičnim razpoznavanjem zastojev in neugodnih sprememb, ki jih doživljamo, kar se kaže v zmanjšani prednosti oziroma v povečanem zaostajanju za drugimi. Tako ljudje (anketiranci) v primerjavi z razmerami v drugih državah kažejo, opozarjajo na zastoje in izgube, še posebej v zvezi z: možnostmi človekovega napredovanja, z razvitostjo kulturnega življenja, v zvezi z odprtostjo in sprejemljivostjo za ideje, svobodo izpovedovanja vere ter odnosov med cerkvijo in državo in celo v zvezi z miroljubno politiko in ugledom države v svetu.

Pri dveh vidikih tega primerjalnega ocenjevanja pa so ocene sprememb skrajno negativne. To sta gospodarjenje ter razvoj znanosti in tehnologije. Po mnenjih ljudi v teh pogledih najmočneje zaostajamo.

Izbor Slovenčevih glavnih vrednot poleg miru in svobode vključuje še delo, poštenje, enakost, samoupravljanje, zakonitost, napredek, standard in družino. Najbolj izražene negativne vrednote so oblast, tradicija, lastnina in denar.

8. Namesto sklepa

Ali je torej skrajno kritično ocenjevaje razmer na gospodarskem, političnem, socialnem in kulturnem področju res izraz krize zavesti ali izraz sposobnosti ljudi za kritično racionalizacijo stvarnosti, torej izraz in rezultat objektivnega spoznanja o krizi ter izhoda iz nje? Ali ni prav izpovedovanje temeljnih vrednot, kakršne so: mir, svoboda, enakost, narodna identiteta, samoupravljanje, poštenost, neuvrščenost in druge, najpristnejši dokaz za to, da (politična, družbena) zavest ljudi ni v krizi. Ustalitev krize v ekonomski, politični, socialni in kulturni praksi pa dejansko lahko privede do krize zavesti.

Kot ilustracijo k tekstovnemu delu razmišljanj objavljamo nekaj tabelarnih preglednic z rezultati mnenjske raziskave v različnih časovnih obdobjih.

Če primerjate življenje pri nas danes z življenjem pred približno petimi leti, ali so po vaši sodbi razmere glede na našete stvari danes boljše, približno enake, ali slabše?

	leto	danes je bolje	pri- bližno enako	danes je slabše	ne vem, ne- odločen
a) koliko je treba delati	1978	62,8	22,0	14,3	0,9
	1980	57,1	23,4	16,5	3,0
	1982	27,5	38,8	28,5	5,2
	1984	32,9	31,4	33,0	2,6
b) kako živijo ljudje	1978	85,2	12,1	2,2	0,5
	1980	73,3	18,0	7,2	1,5
	1982	40,2	28,1	29,1	2,7
	1984	12,7	16,6	69,1	1,6
c) demokratičnost odločanja	1978	72,3	23,2	2,7	1,9
	1980	61,4	20,1	4,9	13,5
	1982	36,8	36,8	9,3	17,2
	1984	14,1	43,9	24,9	17,1
d) samoupravljanje	1978	80,1	16,5	1,7	1,6
	1980	71,0	14,9	4,0	9,9

	leto	danes je bolje	pri- bližno enako	danes je slabše	ne vem, ne- odločen
e) spoštovanje dela in delavca	1982	38,1	36,9	9,3	15,6
	1984	14,8	43,6	26,2	15,5
	1978	58,6	31,8	8,1	1,5
	1980	50,9	27,8	13,1	8,1
	1982	34,7	34,2	22,5	8,5
f) možnost dobiti stanovanje	1984	19,8	37,5	34,9	7,9
	1978	51,3	29,2	17,4	2,1
	1980	39,4	19,4	28,9	12,3
	1982	17,6	11,6	57,0	13,7
	1984	9,6	9,4	70,4	10,5
g) možnost dobiti zaposlitev	1978	54,8	27,6	15,9	1,7
	1980	47,3	18,3	27,7	6,7
	1982	11,8	12,1	68,4	7,8
	1984	4,3	8,7	81,9	5,2
	1978	58,5	33,1	5,5	2,9
h) zakonitost	1980	55,3	23,6	6,5	14,5
	1982	20,4	42,9	14,0	22,6
	1984	9,8	47,5	22,7	19,2
	1978	86,7	10,4	1,9	1,0
	1980	83,9	7,8	3,4	4,8
i) možnost izobraževanja, kvalifikacije	1982	57,2	23,5	12,7	6,5
	1984	36,5	35,1	21,9	6,6
	1978	69,9	27,9	5,7	1,5
	1980	63,9	21,5	8,9	5,6
	1982	47,0	32,8	12,2	9,0
j) kulturno življenje	1984	30,3	40,6	20,7	8,5
	1978	59,4	30,0	8,7	1,8
	1980	54,1	27,1	11,7	7,1
	1982	30,7	31,2	29,2	8,9
	1984	7,6	13,6	73,8	5,0
k) možnost imeti, preživljati otroke					

Ali je vaš sedANJI materialni položaj (standard) in položaj vaše družine boljši, približno enak, ali slabši od vašega materialnega položaja pred petimi leti?

	1971	1982	1984
1 – boljši kot pred petimi leti	64,1	41,1	17,9
2 – približno enak	15,6	25,9	32,6
3 – slabši kot pred petimi leti	18,5	30,0	47,6
4 – ne vem, neodločen	1,8	3,0	1,9

In kaj sodite, kakšen bo vaš materialni položaj (standard) in položaj vaše družine čez pet let? Boljši kot sedaj, približno enak ali slabši?

	1971	1982	1984
1 – boljši kot sedaj	47,4	19,5	8,8
2 – približno enak	9,2	17,7	20,9
3 – slabši kot sedaj	7,6	22,0	46,3
4 – ne vem, neodločen	35,8	40,8	24,0

Kmetijska proizvodnja se je v zadnjem času vse bolj mehanizirala, kmečka posestva pa so še vedno majhna in razdrobljena. Kaj bi bilo po vašem mnenju v zvezi s tem potrebno storiti? (en odgovor)

	1969	1972	1980	1982	1984
1 – čim več zemlje naj preide iz rok posameznikov v družbeno lastnino	4,2	2,5	4,4	3,6	2,4
2 – zasebna posest naj ostane omejena na 10 ha obdelovalne zemlje, bolj pa je treba razvijati različne oblike kooperacije med kmeti in zadrugami, kombinati, ipd.	37,2	32,0	44,8	26,7	26,0
3 – odpraviti omejitev zasebne posesti na 10 ha obdel. zemlje (agromaksimum) in dovoliti kmetu, da dokupi toliko zemlje, kolikor jo lahko obdeluje	51,0	60,9	43,5	60,7	63,3
4 – kaj drugega, ne vem, neodločen	7,3	4,5	6,8	8,9	8,3

Prosimo vas, da ocenite pojave, ki vam jih bom navedel: ali so za naše sedanje politične razmere značilni in torej pogosto prisotni, ali niso značilni in so redki?

	so značilni	niso značilni	ne vem, neodločen
birokratski postopki političnih in upravnih organov	55,6	11,5	32,9

delavci imajo prednost pri kadrovanju v DPO in organe samoupravljanja	25,8	46,1	28,1
vedno isti ljudje imajo vodilne funkcije	72,0	15,7	12,4
pri političnem odločanju se uveljavlja demokratski dialog in različnost mnenj	29,7	30,8	39,5
kršitev zakonov, dogovorov in sporazumov	57,8	17,2	24,9
politična brezbržnost ljudi, ljudem je vseeno	46,3	32,8	20,9
preveč je zakonov, vse je preveč urejeno s predpisi	73,1	11,4	15,5
vodilni za svoje delo ne odgovarjajo, ni jih mogoče kritizirati	68,6	14,1	17,2
neodločnost in neenotnost pri izvajanju stabilizacije, vsak vleče na svojo stran	69,3	11,3	19,5

Ali je politika, za katero se zavzema zveza komunistov pri nas, skladna z interesi večine ljudi, ali ne?

	1968	1969	1970	1972	1973	1976	1978	1980	1982	1983	1984
1 – povsem je skladna	18,7	31,3	29,3	26,7	26,2	38,0	43,9	49,3	22,9	19,2	22,4
2 – deloma je skladna	35,5	35,3	36,9	38,1	33,0	26,0	22,5	22,7	37,7	47,8	46,1
3 – ni skladna	9,7	4,8	6,3	4,9	5,0	2,9	2,2	2,2	6,5	12,4	10,4
4 – ne vem, neodločen	36,2	28,7	27,6	31,0	35,8	33,1	31,3	25,8	32,9	20,6	21,1

Kakšna zunanja politika po vaši sodbi v sedanjih razmerah najbolj ustreza interesom Jugoslavije? (en odgovor)

	1968	1969	1970	1972	1973	1976	1978	1980	1982	1983	1984
1 – prizadevati si moramo za mir in enakopravnost med narodi, ne glede na to, ali je to velikim silam všeč, ali ne	38,5	45,3	58,0	54,6	47,1	56,6	65,0	80,8	66,1	67,1	60,3
2 – biti moramo za mir in enakopravnost, vendar tako, da se velikim silam ne zamerimo	30,9	30,0	19,0	19,5	21,1	25,2	12,2	12,2	13,2	13,1	13,8
3 – skrbimo naj le za svoje probleme, svetovne probleme pa naj si vsak ureja tako, kot more in želi	18,3	14,8	11,8	14,7	15,6	8,0	5,8	5,2	7,9	7,0	13,5
4 – prej ali slej se bomo morali odločiti za en ali drugi blok		1,1	1,3	1,0	2,2	1,2	1,0	0,7	0,3	0,4	0,8
5 – ne vem, neodločen		11,2	8,4	10,3	8,9	1,5	9,2	16,3	1,5	12,4	12,0

ANTON VRATUŠA

Načela se preverjajo v praksi

V narodnem gospodarstvu dežel v razvoju* in tudi sicer v sodobnem svetu ima družbeni sektor¹ pomembno vlogo. Nastal je kot posledica družbeno-zgodovinskih procesov na nacionalni in svetovni ravni – predvsem na podlagi nacionalizacije proizvodnih sredstev, naravnih bogastev, voda, bančnih in drugih organizacij v kapitalistični lastnini, delnic, ki jih je odkupila država ali pa s konfiskacijo sovražnikove lastnine. V na novo osvobojenih deželah omogoča vzpostavljanje družbenega sektorja večjo koncentracijo razpoložljivega narodnega dohodka in smotrnejšo uporabo naravnih virov ter proizvodnih sredstev za postavljanje temeljev narodnega gospodarstva oziroma za njegov organiziran in hitrejši razvoj. To še posebej velja za države, ki so krenile po poti socialističnega razvoja. Tam je družbeni sektor med glavnimi vzvodi in dejavniki uresničevanja strategije samostojnega razvoja in nacionalne neodvisnosti.

Naravno je torej, da so neuvrščene in druge države v razvoju od vsega začetka namenile posebno pozornost razvoju družbenega sektorja in pospeševanju svojega medsebojnega sodelovanja na tem področju. Odkar so na III. konferenci šefov držav ali vlad neuvrščenih držav v Lusaki leta 1970 izdelali znani koncept kolektivnega naslanjanja na lastne sile, je ta naravnost dobila tudi pomembno materialno podlago.

Medtem je prišlo tudi v Organizaciji Združenih narodov do raznih pobud za organizirano obdelovanje problematike v zvezi z družbenim sektorjem. K temu je prispevalo še dejstvo, da je med drugo svetovno vojno in po njej tudi v razvitih državah pomembno narasel družbeni sektor, kar je v povojnem obdobju prispevalo k splošni krepitvi vloge države tudi v gospodarstvu kapitalističnih držav – predvsem v Evropi.

V razvitem svetu, posebno na Zahodu, so se v zvezi z vsemi temi gibanji razvile številne strokovne in znanstvene institucije za raziskovanje problematike naraščajočega družbenega sektorja, predvsem v deželah v razvoju. Pri tem je prihajala vse bolj do izraza težnja po presajanju lastnih modelov v dežele v razvoju. Izkušnje pa učijo, da mehanično, nekritično prenašanje tujih vzorcev ne more dati pravih rezultatov, še manj pa

* Ob desetletnici Mednarodnega centra za podjetja v družbeni lasti v deželah v razvoju (Ljubljana).

¹ Pojem »družbeni sektor« se uporablja v tem tekstu v najširšem pomenu besede; pokriva torej tako izraze »javni«, »državni«, »nekapitalistični«, pa tudi »družbeni« v samoupravljanju.

vsiljevanje sistema, ki je nastal v drugačnih družbenozgodovinskih okoliščinah. Glede na to je naravno, da je vzpostavljanje in razvoj lastnih institucij te vrste za neuvrščene in druge dežele v razvoju prednostna naloga – tako na nacionalni ravni, kakor tudi v okviru mednarodnega sodelovanja. Jugoslavija se je – pač glede na svoje možnosti – že zgodaj aktivno vključila v ta prizadevanja. Tako je leta 1974 prišlo tudi do ustanovitve Mednarodnega centra za podjetja v družbeni lasti v deželah v razvoju, ki ima sedež v Ljubljani.²

1. Namen, pomen in delokrog

Ideja o ustanovitvi institucije za pospeševanje upravljanja s podjetji v družbeni lasti v deželah v razvoju je dozorevala kot sestavni del razmišljanj o tem, kako postaviti strokovno in znanstveno sodelovanje med neuvrščenimi in drugimi deželami v razvoju na organizirane in trdnejše temelje, postavljene na lastni nacionalni in skupni razvojni strategiji. Ta ideja je bila navzoča tudi v pripravah na konferenco šefov držav ali vlad neuvrščenih držav v Lusaki – toda bolj v spontani obliki in v glavah posameznikov kot pa organizirano. Krepila se je kot sestavni del spoznanja, da morajo imeti zahteve, ki jih neuvrščene dežele naslavljajo na druge države v svetu, svojo osnovo v mobilizaciji lastnih materialnih in ljudskih virov. Do formulacije konkretnega predloga v tem pogledu pa v Lusaki ni prišlo. Deklaracija o kolektivnem opiranju na lastne sile, ki jo je sprejela ta konferenca, pa je sama po sebi dala osnovo za odločnejšo akcijo. Razširila je tudi njene okvire, posebej še, ker je spodbujala h konkretnim iniciativam za pospeševanje medsebojnega sodelovanja neuvrščenih dežela ob aktivnem vključevanju ljudskih množic.

Idejno izhodišče za ustanovitev Mednarodnega centra je bila zamisel o raziskovalni, izobraževalni, svetovalni in dokumentacijski jugoslovanski ustanovi za upravljanje s podjetji v družbeni lasti v deželah v razvoju. Center naj bi bil mesto za dogovor o skupnih akcijah jugoslovanskih strokovnih, znanstvenih in drugih družbenih delavcev ter visokošolskih, raziskovalnih in strokovnih organizacij za koordiniran nastop v mednarodnem sodelovanju na tem področju. Center naj bi bil odprt za sodelovanje z zainteresiranimi strokovnjaki in ustanovami drugih dežela v razvoju in sicer ob udeležbi OZN in drugih specializiranih mednarodnih organizacij. Naj bi bil torišče za praktično uresničevanje načela kolektivnega opiranja na lastne sile. Posebej naj bi se zavzemal za izgrajevanje lastnih idejnih, metodoloških in organizacijskih izhodišč za raziskovanje družbenih procesov v deželah v razvoju na področju proizvodnih in delovnih odnosov,

² V Iniciativnem odboru so bili: Dr. Anton Vratuša, tedaj podpredsednik ZIS, Jože Pacek, tedanji generalni sekretar Skupščine SR Slovenije, in Ivo Pelicon, diplomirani ekonomist in ambasador. Dr. A. Vratuša je kot vodja Odbora izdelal koncept bodočega Centra in osnutek delovnega programa. Jože Pacek je pripravil osnutek zakona za ustanovitev Centra in skrbel za postopek v Skupščini. Ivo Pelicon pa je pripravil organizacijski in kadrovski načrt in deloval kot v. d. direktor Centra v formiranju.

razvoja proizvodnih sil, zlasti kadrov, planiranja, organizacije, proizvodnje, trgovine in bančništva.

Ocenjeno je bilo, da utegne biti podjetje v družbeni lasti zavoljo svoje središčne funkcije v družbeni reprodukciji prikladen okvir za uresničevanje postavljenih smotrov. Ta domneva se je v nadaljnjem razvoju povsem potrdila, se z uresničevanjem programa nadalje kristalizirala in utrjevala. Bila pa je večkrat tudi na resni preizkušnji spričo pripomb, češ da je program enostranski, ker ne upošteva tudi vloge privatnega sektorja v narodnem gospodarstvu dežela v razvoju. Pojavljala so se celo vprašanja, ali ne bi kazalo imena Centra spremeniti. Toda v široki razpravi v okviru Centra je bilo ocenjeno, da bi odstopanja v tem pogledu položaj Mednarodnega centra samo slabilo. Zameglilo bi njegov osnovni koncept in strateško naravnost. Dosledno izvajanje programske naravnosti Centra – brez nasledanja ideoloških in drugim navijaškim nastopom tako z leve kot z desne – je bilo najbolj učinkovit odgovor na take pritiske.

Bile so tudi pripombe, zakaj se Center omejuje le na dežele v razvoju, saj vendar igra javni sektor pomembno vlogo tudi v številnih razvitih deželah. Ali ni to avtarkična orientacija? Kako naj bodo razvite dežele zainteresirane za ta Center, ko pa so iz njega izključene? Tudi na to vprašanje je dala odgovor konkretna stvarnost. Predvsem se družbenozgodovinski temelji družbenega sektorja v deželah v razvoju v marsičem razlikujejo od pogojev, v katerih je nastal in še vedno nastaja javni sektor v razvitih deželah. Razen tega je preučevanje vodenja podjetij v družbeni lasti v deželah v razvoju postalo šele pred kratkim predmet organiziranega mednarodnega raziskovanja. Treba je izoblikovati posebna izhodišča za obravnavo specifičnih problemov dežela v razvoju, kakor tudi za raziskavo prakse, ki v takih družbenih pogojih nastaja. Nujno je utrditi predmet pozornosti v področje delovanja Mednarodnega centra. Sodelovanje s sorodnimi institucijami v nerazvitih deželah ni v ničemer omejeno. Nasprotno, dobrodošlo bo. Zato je Center vedno spremljal njihove izkušnje in jih s pridom uporabljal pri lastnem delu. Pri tem pa je imel vedno pred očmi potrebe dežela v razvoju.

Delokrog in predmet raziskovalnega, izobraževalnega, svetovalnega in drugega delovanja Mednarodnega centra je podjetje v družbeni lasti v deželah v razvoju kot temeljna celica in okvir proizvodnih odnosov. Predmet interesa Mednarodnega centra torej ne more biti nekakšno izolirano podjetje v družbeni lasti, ampak podjetje v okviru celotnih družbenoekonomskih in političnih odnosov v dani deželi v razvoju, pa tudi drugi družbeni dejavniki, ki lahko pozitivno ali negativno vplivajo na položaj in poslovanje družbenih podjetij.

Odnos med vlado kot splošnim predstavnikom družbe in podjetjem v družbeni lasti je odločilnega pomena za oceno statusa družbenega podjetja. Ni dvoma, obstaja še vrsta drugih družbenih dejavnikov, ki lahko pozitivno ali negativno vplivajo na poslovno uspešnost družbenega podjetja, vendar pa vsi skupaj ne morejo zasenčiti pomembnosti odnosa

med vlado na eni in podjetjem na drugi strani. Glede tega odnosa sodobne družbe raznih družbenih ureditev razpolagajo že s številnimi pozitivnimi in negativnimi izkušnjami.

V razmerah, ko mora vodstvo družbenega podjetja le izvrševati odloke in sklepe državne uprave, ostane v podjetju le malo prostora za izvirne pobude in za njegov samostojni nastop na domačem ali tujem tržišču. Z druge strani pa lahko samostojnost podjetja v družbeni lastnini ob pomanjkljivostih družbenih inštrumentov demokratičnega povezovanja in kontrole v okviru trga ustvari prostor za negativne pojave, kot so, npr., zaprtost vase, samozadovoljnost, zanemarjanje širših družbenih interesov, vse do zlorabe družbenih pooblastil. Gre za znane pojave, za birokratizem in tehnokratizem.

Glede na vse to je moral program Mednarodnega centra zajeti ne le probleme na ravni podjetja, temveč tudi nekatere druge družbene razsežnosti. Sem vsekakor spadajo: odnosi z lokalnimi in s centralnimi državnimi organi, planiraje, kontrola, izdelava kazalcev za merjenje uspešnosti podjetja, davčna in cenovna politika, odgovornost različnih družbenih dejavnikov za uspešno poslovanje podjetij v družbeni lasti.

Človek – proizvajalec in izvajalec družbenih storitev je poglavitni in odločilni dejavnik pri upravljanju s podjetji v družbeni lasti. Ne gre le za vodilne in strokovne delavce v podjetju, ampak tudi za to, kako vse člane delovnega kolektiva spodbuditi k temu, da združeni, po svojih strokovnih in drugih sposobnostih na svojem delovnem mestu in tudi sicer prispevajo k uspešnosti in čim boljšim dosežkom podjetja kot celote. Z drugimi besedami, tu ne gre za vprašanje učinkovitosti vodstvenih delavcev, ampak za dvig strokovne usposobljenosti in motiviranosti vseh članov kolektiva. S tega stališča gre še posebej za problem, kako omogočiti aktivno vključevanje vseh članov kolektiva v proces odločanja, na podlagi raznih oblik participacije oziroma samoupravljanja.

Izkušnje številnih dežel v razvoju kažejo, da je v podjetju v družbeni lasti individualna in kolektivna motivacija delavcev za sodelovanje pri upravljanju podjetja močan vzvod v boju za produktivnost dela. V nekapitalističnih lastniških odnosih pač ne gre za privatnega kapitalista, lastnika proizvodnih sredstev, ki se žene za dobičkom in priganja vse zaposlene k delu, ki naj mu prinese kar največ dobička. Zato je treba razviti druge vzvode individualne in kolektivne zainteresiranosti in iniciativnosti. Taka motiviranost z ene strani lomi vsemoč državne birokracije in tehnokracije v podjetju, z druge pa odpira možnosti množični ustvarjalnosti delavcev.

Glede na to se je delovni program Mednarodnega centra od vsega začetka usmeril predvsem na nekaj specifičnih problemov družbenih podjetij v deželah v razvoju. Temeljna izhodišča so mu bila: človek v proizvodnih in delovnih odnosih in njegovo strokovno ter družbeno usposabljanje; gospodarjenje s sredstvi v družbeni lasti in kontrola učinkovitosti podjetja; gospodarjenje z razvojem in prenosom tehnologije; svetovalne dejavnosti; dokumentacija ter mehanizmi za zbiranje, skladiščenje

in prenos podatkov in informacij s področja podjetij v družbeni lasti v deželah v razvoju.

Težišče raziskovalnega dela je bilo na uporabnem in razvojnem raziskovanju problemov, odnosov in procesov na mikro in makro ravni ter na prenosu izsledkov v prakso. Izobraževalna dejavnost naj gradi sebi lastno vsebinsko, organizacijsko in metodološko podlago, na voljo pa so ji rezultati celotnega raziskovalnega dela, izkušnje svetovalne dejavnosti in banka podatkov informativno-dokumentacijske službe. Svetovalna dejavnost naj črpa predvsem iz rezultatov raziskovalnega in izobraževalnega dela v Centru. Dokumentacijska in informativna dejavnost naj v mejah kadrovskih in finančnih možnosti zagotavlja in posreduje zlasti informacije in podatke za potrebe Centra. Smoter podiplomskega študija naj bi bilo oblikovanje strokovnjakov, raziskovalcev s področja programa dela Mednarodnega centra.

Celotno delo je bilo torej zasnovano interdisciplinarno; pri njem naj bi sodelovali kadri iz raziskovalnih in visokošolskih institucij, strokovnih služb državnih organov, pa tudi iz gospodarstva.

Glede kadrov se je od začetka uveljavljalo načelo o sorazmerno majhnem jedru stalnih sodelavcev Centra, visokokvalificiranih, znanstvenih in strokovnih delavcev ter njihovih pomočnikov ter o širokem krogu zunanjih sodelavcev. Izkušeni znanstveni kadri so praviloma koordinirali raziskovalnih in drugih projektov in programov, mlajši sodelavci pa strokovni sekretarji projektov.

Stroški Centra naj bi se pokrivali predvsem iz jugoslovanskih virov ter ob pomoči OZN in drugih mednarodnih virov za izvajanje delovnega programa Mednarodnega centra.

2. Vsebina, organizacija in metoda dela

Zakon o ustanovitvi Mednarodnega centra je bil sprejet 25. aprila 1974. leta. Do konca tega leta je Center deloval kot ustanova v formiranju; kot samostojna samoupravna raziskovalna organizacija združenega dela pa je začel funkcionirati s 1. januarjem 1975. leta. Tedaj je imel vsega 8 zunanjih strokovnih sodelavcev ter 3 stalno zaposlene sodelavce. Vsi so bili Jugoslovani.³ Konec 1984. leta pa je imel Center 22 strokovnih delavcev, od tega 14 stalnih in 8 zunanjih. Jugoslovancev je bilo 18, iz drugih držav v razvoju pa 4, med njimi iz Azije 3 in Južne Amerike 1.

Prvo mednarodno strokovno srečanje, ki ga je organiziral Mednarodni center, je imelo za temo »Planiranje v podjetjih v družbeni lasti v deželah v razvoju«. Seminar je potekal od 23. septembra do 9. oktobra 1974, deloma v Ljubljani, deloma v Splitu. Sodelovalo je 45 udeležencev iz 26

³ Center je imel Upravni odbor (predsednik dr. Anton Vrataša), in Znanstveni svet (predsednik dr. Ivo Jurković, profesor sveučilišča v Zagrebu), za direktorja je bil imenovan dr. Žiga Vodušek, ambasador in bivši pomočnik zveznega sekretarja za zunanje zadeve. Predsednik Odbora za gradnjo novega sedeža Mednarodnega centra je bil Jože Zamljak, takratni direktor Centra za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju. Istega leta je Center objavil razpis za strokovne sodelavce.

držav in 5 strokovnjakov OZN. Pripravljeno je bilo 27 referatov o problematiki planiranja v posameznih deželah. Redko katero kasnejše podobno srečanje v Mednarodnem centru je imelo tak odmev v jugoslovanskih in slovenskih sredstvih javnega informiranja. Bilo je pač prvo.

Potem te strokovne konference je bil večstranski. Predvsem se je potrdilo predvidevanje, da je mogoče s sorazmerno malo kadri in skromnimi sredstvi organizirati zahtevno mednarodno konferenco. V praksi so bila potrjena idejna, organizacijska in metodološka izhodišča za izvajanje mednarodnega strokovnega sodelovanja v okviru Mednarodnega centra. Glede na udeležbo predstavnikov OZN in držav v razvoju je imel sestanek tudi širši politični pomen. Razpravljal je tudi o možnosti, da dobi program Centra finančno in strokovno pomoč iz mednarodnih virov, zlasti iz OZN. Najbolj prepričljiv rezultat pa je bil soglasni predlog udeležencev konference jugoslovanskim oblastem, naj bi se Mednarodni center glede na svojo mednarodno programsko vsebino spremenil v skupno ustanovo dežela v razvoju za raziskovalno, izobraževalno, posvetovalno ter dokumentacijsko dejavnost in podiplomske študije na področju podjetij v družbeni lasti.

Zvezni izvršni svet je sprejel predlog udeležencev Seminarja o planiranju iz 1974. leta, naj postane Mednarodni center skupna ustanova dežela v razvoju. To je postavilo pred samoupravne organe Mednarodnega centra dve pomembni nalogi. Še enkrat je bilo treba preveriti koncept Centra v luči skupnih interesov in potreb bodočih dežela članic Centra. Obenem je bilo treba pripraviti dokumente, ki naj bi jih sprejela mednarodna konferenca zainteresiranih neuvrščenih in drugih dežela v razvoju. To so bili predvsem predlogi delovnega programa, statuta Centra, predlog pravilnika o organizaciji in poslovanju Centra ter predlog dokumenta o kriterijih za članske prispevke dežela članic v bodoči skupni ustanovi.

Na povabilo Jugoslavije je konferenca zasedala od 2. do 4. marca 1976 v Ljubljani kot gost v prostorih Skupščine SRS. Udeležili so se je predstavniki 32 vlad, vključno z opazovalci in predstavniki OZN.

Ob sklepu konference je 21 predstavnikov podpisalo statut Centra, ki ga je konferenca po zelo plodni razpravi soglasno sprejela. To je bil velik uspeh. Ob tej priložnosti je bil položen tudi temeljni kamen za novi sedež Centra na Titovi 104. Sredstva so prispevali Zvezni izvršni svet in Izvršni svet SR Slovenije ter Gospodarska zbornica Slovenije. Skupščina mesta Ljubljane z mestnimi občinami pa je darovala zemljišče za stavbo. Gradnja je bila končana v rekordnem roku 6 mesecev.

Prva skupščina dežela članic je zasedala od 17. do 19. julija 1978 v Ljubljani. Potrdila je dvoletni delovni program Centra, odobrila proračun, izvolila člane sveta Mednarodnega centra⁴ kot izvršilnega organa

⁴ Svet je imel dvanajst članov, in sicer: Bangladeš, Egipt, Gvajana, Indija, Irak, Jugoslavija, DLR Koreja, Mehika, Maroko, Tunizija, Zaire, Zambija. Na IV. Skupščini konec 1984. leta pa so izvolili za članice Sveta Skupščine Mednarodnega centra te-le dežele: Alžirija, Bangladeš, Egipt, Kongo, Kuba, Jordanija, Jugoslavija, Indija, Mehika, Maroko, Pakistan, Sirija, Šrilanka, Tunizija, Venezuela.

skupščine ter imenovala izvršnega direktorja Centra.⁵ Sprejela je tudi osnutek sporazuma z Jugoslavijo o sedežu Centra in pravilnike o notranji organizaciji Centra. Za tem se je sestal svet. Izvolil je svojega prvega predsednika⁶ in sprejel nekaj sklepov v zvezi z izvrševanjem delovnega programa za 1979. in 1980. leto. Statut predvideva, naj se skupščina redno sestane vsaki dve leti, svet pa vsaj enkrat letno.

Z internacionalizacijo Mednarodnega centra 1978. leta so se razširile možnosti za njegovo uspešno delovanje. Predvsem se preko skupnih mednarodnih organov upravljanja lažje preverja dejanska koristnost ustanove za dežele članic in njena sposobnost, da rešuje naloge skupnega interesa. Glede na internacionalno sestavo vodilnih organov⁷ kakor tudi mednarodno strukturo kolektiva Centra prihaja do stalne in žive cirkulacije idej in mnenj v Centru, kar je za naprdek ustanove življenjsko važno. Ker dežele v razvoju vse bolj občutijo Center kot svojo inštitucijo, vedno pogostejše predlagajo, naj se nekatere dejavnosti namesto na sedežu Centra opravljajo »na terenu«. Tako je bilo skoraj 50% vseh strokovnih sestankov, ki jih je Center organiziral v prvih desetih letih, v deželah članic, v zadnjih štirih letih pa še več.

Shematično je izvirno zamisel in vsebino stalnih projektov ter metodo obdelave mogoče predstaviti v obliki programske tabele. Vodoravno so nazivi projektov, navpično pa oblika oziroma metoda dejavnosti. Letnice v posameznih poljih označujejo datum prvega mednarodnega strokovnega srečanja oziroma začetka organiziranega delovanja na posameznem področju ali pa letnico prve publikacije kot rezultata dela pri posameznem projektu.

Programska tabela MC (1974/75)

STALNI PROJEKTI¹

Dejavnosti	Vzgoja in izobraževanje kadrov ²	Planiranje	Financiranje in kontrola ³	Samoupravljanje in participacija	Vloga družbenega sektorja
Raziskovanje	1976	1974	1976	1976	1977
Izobraževanje in usposabljanje			1976		
Svetovalna dejavnost			1981		
Indok	1972				
Prva publikacija	1979		1978	1981	1980
Podiplomski študij	1983/84				

¹ Med stalnimi projekti, ki so se razvili po letu 1975, so pomembni zlasti: Ženska kot dejavnik razvoja v deželah v razvoju; Upravljanje razvoja in prenos tehnologije; Sistem informiranja, ocene uspešnosti in kontrole podjetij v družbeni lasti.

² Ta projekt se je razvil v program z imenom »Razvoj ljudskih potencialov«.

³ V tem okviru je nastalo kasneje več pomembnih projektov.

Raziskovalno delo ima v Mednarodnem centru od vsega začetka prvo mesto. Izsledki raziskav so namenjeni predvsem vodstvenim in drugim kadrom v podjetjih ter v upravnih in strokovnih službah v družbenem sektorju. Raziskave potekajo na dva načina. Najzahtevnejše je kooperativno raziskovanje ob sodelovanju nacionalnih raziskovalnih in strokovnih skupin zainteresiranih držav članic Centra. Raziskave temeljijo na skupno izdelanih programskih izhodiščih in metodologiji. To velja predvsem za projekt »Samoupravljanje in participacija delavcev v odločanju kot dejavnik družbenih sprememb in ekonomskega napredka« (sodelujejo timi iz 12 dežel v razvoju), »Vloga družbenega sektorja v narodnem gospodarstvu DVR« (angažirani so raziskovalni timi iz več dežel v razvoju) ter »Ženska kot dejavnik razvoja« (udeleženci iz 15 dežel). Ta metoda zahteva sorazmerno več časa in več sredstev, s stališča oblikovanja raziskovalnih kadrov pa je izredno pomembna. Poleg tega je to prikladna oblika neposredne navzočnosti Mednarodnega centra v posamezni državi.

Druga pot je naročanje študij, monografij ali drugih prispevkov o določeni problematiki pri znanih strokovnjakih. V tem primeru se v Mednarodnem centru navadno izdela teze in ustrezna navodila, s čimer naj bi zagotovili potrebno primerljivost rezultatov prispevkov v okviru določenega projekta. Take prispevke se navadno uporabi kot osnovo za mednarodne strokovne sestanke, končne izide pa se objavlja v zbornikih. To metodo se uporablja predvsem v okviru projekta »Financiranje podjetij v družbeni lasti«.

Naloga *izobraževalne dejavnosti* je predvsem oblikovanje kadrov različnih profilov, potrebnih v podjetjih v družbeni lasti in v upravnih ter strokovnih organih in organizacijah, ki delujejo na družbenem sektorju narodnega gospodarstva. Udeleženci so predvsem vodstveni in strokovni ter tehnični kadri (planerji, finančni strokovnjaki, knjigovodje, inšpektorji, organizatorji tečajev za odrasle itd.). V bistvu gre za strokovno izpopolnjevanje in poglobljanje znanja iz raznih strok. V projektu se pripravljajo tudi priročniki, vodiči in drugo strokovno gradivo za izobraževalne tečaje.

Izpopolnjevanje kadrov navadno poteka v obliki strokovnih seminarjev, ki trajajo od enega do dveh tednov, pa tudi v drugih oblikah, bodisi na sedežu Mednarodnega centra, bodisi v posameznih deželah v razvoju. Prvi seminar za kadre z angleškega govornega področja je bil organiziran leta 1976, za francosko jezikovno področje leta 1978 ter za špansko leta 1983.

⁵ Dr. Žiga Vodušek.

⁶ Dr. Anton Vratuša.

⁷ Predsednik Skupščine Centra je S. Hamzaoui, direktor družbenih ustanov in participacij v ministrstvu financ (Maroko), predsednik Sveta od 1982. leta je G. Parthasarathi, predsednik Indijskega sveta za družboslovne raziskave (Indija), podpredsednik Sveta je M. Ch. Kochbati, pomočnik generalnega inšpektorja administrativnih služb v uradu predsednika vlade (Tunizija), izvršilni direktor je dr. Ž. Vodušek (Jugoslavija), pomočnik izvršilnega direktorja pa je R. Acosta (Mehika). Dr. A. Vratuša je bil po izteku drugega mandata v funkciji predsednika Sveta izvoljen za častnega predsednika Sveta in še naprej vodi Programsko skupino pri Svetu.

Sestavni del teh prizadevanj je tudi razvijanje inštitucij dežel v razvoju za izobraževanje in izpopolnjevanje kadrov.

Program svetovalne službe je zasnovan zlasti kot organizirana pomoč za odpravo konkretnih problemov in za zadovoljevanje potreb organizacijske in tehnične narave dežel v razvoju, predvsem pa najmanj razvitih med njimi.

Naloga informativno-dokumentacijske službe je predvsem v tem, da zbira in ureja podatke in informacije s področja podjetij v družbeni lasti DvR in da jih skladišči v banki podatkov ter na zahtevo daje na razpolago nosilcem drugih dejavnosti iz programa centra. V delokrog te službe spada tudi knjižnica Centra. Po naravi svojega dela je ta služba tudi pobudnik in organizator prizadevanj v zvezi z uporabo računalništva v okviru delovnega programa Mednarodnega centra.

Za organizirano objavljanje dejavnosti Mednarodnega centra skrbi *publicistična služba*. Njena naloga je tudi izdajanje trimesečne revije »Public Enterprise« (Družbeno podjetje). Izhaja v angleščini, španščini in francoščini. Pripravlja se tudi verzija v arabščini.

Razvoj *podiplomskega študija* je šele na začetku.

3. Dosežki in problemi

Desetletna prehojena pot MC je dokaj slikovita in poučna. Nabralo se je bogato gradivo za ocenjevanje, ki pa omogoča tudi določeno predvidevanje. V tem času je bilo namreč organiziranih več kot 100 strokovnih mednarodnih srečanj z več kot 2500 udeleženci; objavljenih je bilo nad 50 publikacij s skupno prek 7000 stranmi tekstov. Revija »Public Enterprise« gre na več kot 1200 naslovov, eno desetino izvodov zamenjujejo. Center je bil s svojim delom na ta ali oni način navzoč v 80 državah v razvoju, število članic pa se je od 28 v letu 1978, ob četrtem zasedanju skupščine dežel članic, oktobra 1984 povzpelo na 36.

V prvih desetih letih delovanja se je izvirni koncept Mednarodnega centra vsestransko razvil. Temeljna struktura delovnega programa iz leta 1974 je sicer ostala, toda razsežnosti in poudarki pri izvajanju so vsebinsko, organizacijsko in metodološko bolj dognani. Večina izvirnih projektov se je razvila v širše zasnovane programe, nastali pa so tudi novi projekti.

Tako ima Center danes namesto prvotnega, dokaj utesnjenega projekta »Razvoj kadrov«, razvejan program »Razvoj ljudskih potencialov«. V okviru raziskovanja *razvoja ljudskih potencialov* se je izoblikoval samostojen in večdimenzionalen program »Ženska kot dejavnik razvoja«. Na ta način je v Centru problematika družbenega položaja žensk, ki jo v svetu še vedno najčešče enostransko in dušebrižniško obravnavajo, postavljena v središče razvojne strategije.

V okviru programov »Planiranje« in »Financiranje podjetij v družbeni

lasti v DvR« so kooperativne raziskave in strokovni sestanki, pa tudi naročene študije, dale precej pomembnega empiričnega gradiva o sistemih planiranja in financiranja družbenih podjetij v deželah v razvoju. Na podlagi nacionalnih študij o planiranju iz leta 1974, večletnih strokovnih prizadevanj na nacionalni in mednarodni ravni in delovnega komuniciranja se oblikuje priročnik o planiranju v podjetjih v družbeni lasti. Na tej podlagi bo mogoče razviti tudi posebne svetovalne dejavnosti. Toda, poglobljena naloga – izdelava vsestransko utemeljenega programa sistemov planiranja, naslonjenega na kadre v deželah v razvoju – je še vedno zastavljena le v glavnih obrisih. Glede na vrsto vprašanj in dilem na tem področju, na katera želijo dežele v razvoju konkretnejše odgovore, bo delo na tem področju pospešeno.

V zvezi z raziskovalnim *programom za financiranje* je bilo opravljeno obsežno raziskovalno delo. Na podlagi organiziranega in načrtnega analiziranja izbranih problemov s tega področja in ob sodelovanju finančnih in bančnih strokovnjakov, predvsem iz dežel v razvoju in iz sistema OZN, je bila pripravljena vrsta študij in monografij visoke kvalitete. Razvil se je tudi poseben projekt o sistemu informiranja, ocenjevanju uspešnosti in kontroli podjetij v družbeni lasti ter nato še drugi – o skupnih vlaganjih v deželah v razvoju.

Čim globlje bo Center prodril v bistvo problematike planiranja in financiranja, tem bolj bo usposobljen za eno svojih poglobljenih nalog – prispevati k učinkovitosti podjetij v družbeni lasti v deželah v razvoju.

Program »*Upravljanje razvoja in prenosa tehnologije*« je v fazi izdelave nekaterih konkretnih operativnih instrumentov (smernic, priročnikov, vodičev) za pomoč odgovornim organom in kadrom pri pogajanju in sklepanju pogodb o sodelovanju na področju tehnologije. V tem pogledu je pomemben predvsem projekt, ki ga skupaj izvajata Center in UNIDO – »Garancije o transakcijah prenosa tehnologije, s posebnim poudarkom na družbenih podjetjih v deželah v razvoju«. Na področju energetike je enakega pomena tudi delo v zvezi z »razvezovanjem tehnoloških paketov«.

Produksijske in delovne odnose že leta obdeluje stalni projekt »Delavsko samoupravljanje in sodelovanje delavcev pri odločanju kot dejavnik ekonomskega razvoja in socialnih sprememb v deželah v razvoju«. Organiziran je bil v treh fazah. Prva je vsebovala na podlagi enotne metodologije zasnovane nacionalne študije o stanju in procesih v deželah v razvoju na tem področju; drugo sestavljajo poglobljene analize odnosov v konkretnih podjetjih, tretja pa naj bi dala sintezo. Rezultat prve faze so trije zborniki nacionalnih študij, druga je dala vrsto prispevkov iz večine držav, ki sodelujejo pri tem projektu, tretja, kot sinteza, pa naj ovrednoti rezultate prvih dveh in znanstveno zaokroži problematiko.

Na pobudo dežel v razvoju v zvezi s tem projektom je prišlo do številnih simpozijev in okroglih miz, na katerih se je razpravljalo o samoupravljanju in participaciji delavcev pri odločanju. Na nekaterih

takih srečanjih so sodelovali tudi predstavniki sindikatov in političnih strank.

Na podlagi gradiva, ki je nastalo na taki konferenci v Indiji leta 1981, je nastala publikacija »Delavsko samoupravljanje in sodelovanje pri odločanju: primerjalna analiza in novejši razvoj«. V njej so obdelane izkušnje vrste držav v razvoju.

Vse to priča o tem, kako živo je zanimanje za problematiko samoupravljanja in participacije. Zato Center intenzivno nadaljuje preučevanje tega svetovnega pojava in globalnega družbenega procesa.

V zvezi s projektom »Vloga družbenega sektorja v narodnem gospodarstvu dežel v razvoju« se razvija program raziskav o lastniških odnosih. Ob sodelovanju nacionalnih strokovnih skupin so nastale nacionalne študije o sistemu lastniških odnosov v več deželah v razvoju. Poglobljeno raziskovanje se nadaljuje.

Izsledki teh prizadevanj so koristni za celotno delovanje Mednarodnega centra, ker zagotavljajo nujne podatke in dejstva, pomembna za spoznavanje družbenih sistemov v posameznih deželah v razvoju.

Med rezultate teh raziskav spada tudi publikacija »Iščemo osebnost družbenega podjetja« (1981). Vsebuje bistvene sestavine koncepta podjetij v družbeni lasti v raznih deželah. Bila je deležna širokega mednarodnega priznanja in je za vse, ki se ukvarjajo z raziskovanjem splošnih družbenih procesov in odnosov v deželah v razvoju, dobrodošel pripomoček.

V okviru tega programa potekajo tudi priprave za mednarodno strokovno srečanje s temo: Interakcije med družbenimi in privatnimi podjetji v deželah v razvoju.

V zvezi z *izobraževanjem in usposabljanjem kadrov* je Center razvil različne oblike dela. Največ izkušenj je dalo organiziranje strokovnih seminarjev za izpopolnjevanje srednjih kadrov raznih profilov in kadrov, odgovornih za organiziranje usposabljanja v podjetjih in v ustreznih strokovnih ustanovah. Do konca leta 1984 je te poslušalo okrog 250 udeležencev iz preko 50 dežel v razvoju. V pripravi je tudi program kratkoročnih programov za višje kadre v gospodarstvu, temelječ na samofinanciranju.

Pripravljajo tudi strokovne priročnike in vodiče: o organiziranju in vodenju izobraževanja kadrov, o metodah merjenja uspešnosti usposabljanja kadrov, o planiranju razvoja človeških zmogljivosti.

Poseben problem je razvoj strokovnih institucij v deželah v razvoju in izdelava ustreznega gradiva za usposabljanje.

4. Dejavnik mednarodnega znanstvenega in strokovnega sodelovanja

Idejna zasnova sama po sebi utemeljuje Mednarodni center kot pomemben dejavnik mednarodnega znanstvenega in strokovnega sodelovanja v zvezi s podjetji v družbeni lasti. Delovni program je tako naravna-

nost konkretiziral in razdelil. Tako so ustanovitev Mednarodnega centra razumele neuvrščene in druge dežele v razvoju. O tem govori množični odziv na prvo znanstveno srečanje v organizaciji Centra leta 1974, kakor tudi dejstvo, da je na Mednarodni konferenci marca 1976 v zvezi s transformacijo Centra v skupno ustanovo bilo skupno 32 udeležencev in da je v zelo kratkem času bilo doseženo s statutom zahtevano število ratifikacij statuta Mednarodnega centra.

Svojo vlogo dejavnika mednarodnega znanstvenega in strokovnega sodelovanja Mednarodni center uresničuje na več načinov. Predvsem gre za sodelovanje z vladami in raziskovalnimi ter izobraževalnimi institucijami dežel v razvoju, pa tudi s podobnimi institucijami razvitih držav, seveda v mejah Centrove programske opredelitve. Tu so še programi v okviru sistema Organizacije združenih narodov, naloge izhajajoče iz medsebojnih sporazumov dežel v razvoju oziroma iz njihovih akcijskih programov, kakor tudi za organizacijske in druge storitve v zvezi z mednarodnimi strokovnimi in znanstvenimi konferencami iz problematike dežel v razvoju oziroma OZN.

Dolga je vrsta sorodnih nacionalnih in mednarodnih institucij dežel v razvoju, s katerimi Mednarodni center sodeluje. Vsebina sodelovanja je različna, od izmenjave publikacij, strokovnih informacij in kadrov, prek raznih oblik medsebojne strokovne pomoči, do skupnega nastopa na mednarodnih konferencah oziroma skupnega izvajanja raziskav, seminarjev in drugih dejavnosti. Šele v novejšem času so začela prihajati vabila posameznih vlad, naj bi Center opravil samostojne naloge v zvezi z reševanjem konkretnih problemov iz njihovega narodnega gospodarstva. Pričakovati je, da bo takšnih vabil v bodoče več.

Sodelovanje z Institutom za družbene študije iz Haaga (ISS) se je začelo leta 1976 in se nanaša predvsem na projekt o delavskem samoupravljanju in participaciji. Kasnejšega datuma je sodelovanje s švedsko agencijo SAREC (Švedska agencija za raziskovalno sodelovanje z deželami v razvoju) in s kanadskim Centrom za mednarodni razvoj in raziskave (IDRC).

Sodelovanje z organizacijami iz sistema Združenih narodov se je začelo že zgodaj. UNDP – Program OZN za razvoj – je sofinanciral že prvi mednarodni seminar o planiranju pred desetimi leti. Vseh nadaljnjih deset let je ostal najpomembnejši posamezni vir za sofinanciranje delovnega programa Centra. Na določeno pomoč UNDP lahko Center računa tudi v bodoče, toda treba si jo bo priboriti z ustrežno kvaliteto storitev v konkurenci z drugimi interesi.

UNIDO – Organizacija OZN za industrijski razvoj – je od leta 1975 partner pri organiziranju dejavnosti na izobraževalnem področju. Z UNESCO (Organizacija OZN za prosveto, znanost in kulturo) je bil leta 1980 podpisan dokument o sodelovanju, toda sodelovanje je le občasno. Podobno velja za ILO (Mednarodna organizacija za delo). Tudi s FAO (Organizacija za prehrano in kmetijstvo) že obstoje občasni stiki, ni pa še

organiziranega sodelovanja. Delovni program 1985/86 daje tudi kmetijstvu pomemben poudarek. To je zanesljiv korak v smeri vzpostavljanja plodnih odnosov tudi s FAO.

Mednarodni center ima status stalnega opazovalca pri Ekonomsko-socialnem svetu OZN (ECOSOC) in pri Konferenci OZN za trgovino in razvoj (UNCTAD). Od leta 1982 ima Center status izvršilne agencije za projekte UNDP, ob sodelovanju Upravne Generalnega sekretariata OZN za razvoj javne uprave – DAD.

V akcijske programe neuvrščenega gibanja in Skupine 77 dežel v razvoju se je Mednarodni center začel organizirano vključevati po letu 1980, takoj, ko so ti programi dobili konkretnije oblike. V novem času se na podlagi aktivnosti v okviru tehničnega in ekonomskega sodelovanja med DvR že začena oblikovati pomembna nova razsežnost delovnega programa.

Gre predvsem za akcijski program iz Caracasa, ki ga je spodbudila Skupina 77 leta 1981. Začelo se je z organizacijskimi ali pa strokovnimi storitvami Centra v zvezi z določenimi akcijami v okviru programa iz Caracasa. Tako je Center organiziral spomladi leta 1983 strokovni sestanek za izdelavo študije o možnosti ustanovitve Banke dežel v razvoju. Akcija sama le počasi napreduje, ker v Skupini 77 ni popolnega soglasja, Center pa je pripravljen storiti še več – seveda ob ustrezni razširitvi projekta o financiranju podjetij v družbeni lasti.

Leto dni kasneje je bil v Mednarodnem centru sestanek direktorjev nacionalnih agencij za tehnično pomoč, in sicer kot priprava na konferenco Skupine 77 v Cartageni (Kolumbija) v septembru lanskega leta.

Center je bil vključen tudi v prizadevanja Skupine 77 v zvezi z ustanovitvijo Mednarodnega združenja državnih zunanjetrgovinskih podjetij dežel v razvoju. Marca 1982 je Center v sodelovanju z UNCTAD-om in Svetovnim trgovskim centrom (ITC) v Ženevi ter ob finančni podpori UNDP organiziral simpozij, ki se ga je udeležilo 68 predstavnikov 39 takih trgovskih podjetij iz 29 dežel v razvoju. Na tej konferenci je bil ustanovljen pripravljalni odbor za ustanovitev Mednarodne asociacije teh podjetij – ASTRO. Mednarodni center pa je prevzel dolžnost začasnega sekretariata pripravljalnega odbora. Sprejeli so tudi osnutek statuta in predlog programa bodočega združenja. Naloga pripravljalnega odbora je bila, sklicati skupščino združenja takoj, ko se vsaj 15 državnih trgovskih podjetij iz najmanj 15 držav v razvoju prijavi v članstvo. Tako so konec oktobra 1984 sklicali I. zasedanje skupščine ASTRO, izvolili izvršilni komite,⁸ sprejeli delovni program združenja ter proračun za leti 1985 in 1986. Kot začasni sedež združenja je bil določen Mednarodni center v Ljubljani; medtem naj bi izvršilni komite določil stalni sekretariat in lokacijo sedeža ASTRO. V tem času je Mednarodni center vključil v svoj delovni program tudi

⁸ Za Predsednika Izvršilnega komiteja ASTRO je bil izvoljen Milorad Savičević, predsednik poslovnega odbora Generalexporta (Beograd), za začasnega izvršilnega direktorja pa dr. Žiga Vodušek, Izvršilni direktor Mednarodnega centra.

problematiko marketinga in nekatere druge probleme s področja delovnega programa ASTRO. S tem se Center tudi programsko vključuje v akcijski program Skupine 77 iz Caracasa. To je pomemben dosežek, ki pa nalaga tudi ustrezno prilagoditev drugih projektov Centra novi potrebi.

Sedmi sestanek na vrhu neuvrščenih držav marca 1983 v New Delhiju je Mednarodnemu centru zaupal pripravo študije o položaju žensk v deželah v razvoju za mednarodno konferenco OZN o ženskah v Nairobiju junija leta 1985. S tem je tudi projekt »Ženske kot dejavnik razvoja« doživel pomembno uveljavitev v okviru celotnega delovnega programa Centra.

5. Jugoslavija in Mednarodni center

Do organiziranega vključevanja jugoslovanskih znanstvenih organizacij združenega dela v program MC je prišlo po 1980. letu, ko je bil sklenjen sporazum o sodelovanju z SZNJ (Zveza skupnosti za znanost Jugoslavije).⁹ Na podlagi tega sporazuma je bil v okviru SZNJ oblikovan poseben medrepubliško-pokrajinski projekt »Podjetje v družbeni lasti v deželah v razvoju«. Projekt ima svoje organe samoupravljanja – projektni in znanstveni svet – ter izvršilnega koordinatorja projekta,¹⁰ deluje pa v okviru Jugoslovanskega centra za teorijo in prakso samoupravljanja »Edvard Kardelj« (Ljubljana). Sredstva za koordinacijo znanstvenega in strokovnega sodelovanja z Mednarodnim centrom izvirajo iz proračuna SFRJ.

Doslej si je predvsem prizadeval evidentirati vse aktivnosti v Jugoslaviji na področjih, ki so zanimiva za sodelovanje z Mednarodnim centrom in prebuditi na širšem področju zanimanje za tako sodelovanje. Zaradi znane razdrobljenosti znanosti v Jugoslaviji je bilo v tem pogledu opravljeno veliko, pionirsko delo. Zdaj je na vrsti predvsem boj za kvaliteto prispevka jugoslovanske znanosti pri izvajanju in pospeševanju delovnega programa Mednarodnega centra.

Istočasno bi bilo koristno v okviru MRPP ustvariti prostor za razvoj tistih dejavnosti, ki v Mednarodnem centru še niso dovolj razvite, so pa za dežele v razvoju izredno pomembne. Gre predvsem za program podiplomskega študija in za raziskovanja v zvezi z bojem za hrano. Zakaj ne bi mogla, na primer, Skupnost univerz Jugoslavije (SUJ) ob pomoči JUZAMS in republiških zavodov za mednarodno znanstveno, kulturno in tehnično sodelovanje prevzeti pobudo za ustanovitev Združenja univerz in raziskovalnih institucij dežel v razvoju za organizacijo in razvoj podiplomskega študija v organizaciji Mednarodnega centra? Sedanje stanje ne zadovoljuje, dežele v razvoju pa nujno potrebujejo tudi visoko kvalificiran kader za raziskovanje družbenih procesov v lastni deželi. Pa tudi mednarodnemu centru bi pomlajevanje prav prišlo.

⁹ Sporazum je bil podpisan 5. junija 1980. leta v Titovem Velenju.

¹⁰ Predsednica Projektnega sveta je Vida Tomšič, predsednik Znanstvenega sveta dr. Dušan Vejnović, izvršilni koordinator projekta pa dr. Dimitar Mirčev.

Kar se tiče drugega vprašanja, ne gre samo za usposabljanje Mednarodnega centra za aktivno vključitev v boj proti lakoti. Gre za mnogo več – za mobilizacijo ljudskih množic na participativni podlagi, vključujoč kmetijsko in obrtniško zadružništvo, za napredek vasi, za demokratizacijo odnosov na vasi in v mestu, za oblikovanje mladih kadrov, ki naj bodo aktivni nosilci teh procesov v svojih deželah in mednarodnega sodelovanja na tem področju. Jugoslavija ima dovolj izkušenj, kadrov in znanja, da bi lahko, skupaj z drugimi zainteresiranimi deželami, bistveno prispevala tudi na tem področju.

Še to: precej neopazno za širšo javnost je v Ljubljani zrasla raziskovalna, izobraževalna in svetovalna mednarodna ustanova za področje, ki je življenjskega pomena za hitrejši razvoj dežel v razvoju. Prek Mednarodnega centra je ime Ljubljane znano že tudi v deželah, kjer prej za njo niti vedeli niso. Nad 2500 udeležencev raznih dejavnosti Mednarodnega centra je krajši ali daljši čas bivalo v Ljubljani in v drugih krajih Slovenije in Jugoslavije.

Že nekaj let Mednarodni center v Ljubljani ni edina institucija za mednarodno znanstveno sodelovanje. Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja »Edvard Kardelj« se vse bolj utrjuje kot mesto dogovora jugoslovanskih znanstvenikov za raziskovanje družbenih procesov v deželi, zlasti s stališča razvoja samoupravljanja in za sodelovanje s tujimi znanstvenimi ustanovami na tem področju. V njegovem okviru deluje tudi projekt SZNJ, »Podjetje v družbeni lasti v DvR«. Center za proučevanje sodelovanja z deželami v razvoju z odločnimi koraki vse bolj širi svojo raziskovalno dejavnost kot uspešen instrument celotnega jugoslovanskega in slovenskega gospodarstva pri gospodarskih odnosih s tujino. UNESCO Mednarodni center za kemijske študije si je že zagotovil mesto med uspešnimi ustanovami svetovne organizacije za izobraževanje, znanost in kulturo. Pripravlja se ustanovitev Centra za podiplomske ekonomske študije, ki bo izpopolnil precejšnjo vrzel na tem področju.

O odnosu med državnim in partijskim federalizmom

V naši znanosti in politični praksi je že dokaj dolgo skoraj nerazjasnjen odnos med partijskim in državami federalizmom. Teoretsko se ga je redko kdo lotil, praktično pa je odnos med tema dvema organizacijskima ustrojema pogosto usmerjen tako, kot bi si včasih najmanj želeli. Glede njune narave smo doslej ugotovili, denimo, tri gledišča, ki so vredna naše kritične pozornosti.

Po prvem gledišču je za naš sistem v celoti značilno to, da težko rešuje protislovje med demokratično centralistično ureditvijo ZKJ in federativno ureditvijo SFRJ s suverenostjo republik in s federalnimi elementi v pokrajinah. Po tem gledišču se ZKJ ni posrečilo upreti eroziji, ki jo je v njegovo strukturo prinesel prodor načela državnega federalizma; tako naj bi se po tej poti, *via facti*, celotna partija prilagajala načelom federalizma SFRJ. Kot osrednja točka tega procesa je poudarjeno to, da se načelo suverenosti iz ustavnih določb, kjer je to načelo dobilo svoje pravo mesto in zgodovinsko utemeljenost, nekritično prenaša v vsakdanje življenje ZKJ v smeri vse večjega osamosvajanja in oddaljevanja druge od druge republiških in pokrajinskih zvez in drugih segmentov ZKJ. Če bi se ta težnja dosledno uveljavila, poudarjajo zagovorniki tega stališča, potem bi se pokazalo, da je načelo suverenosti v ZKJ, aplicirano na republiške in pokrajinske zveze, najkrajša pot ne le k njeni federalizaciji, pač pa tudi h konfederalizaciji. Če bi se načelo partijske suverenosti razlagalo na ta način, potem bi se nujno spremenilo tudi v način, kako spremeniti te zveze v nacionalne partije, pri čemer bi bila povsem zanemarjena razredna razsežnost v ZKJ. Hkrati s tem se postavlja tudi vprašanje, ali je mogoče načeli dogovarjanja in sporazumevanja prakticirati v neskončnost, ne da bi nas to pripeljalo k tipično meščanski partiji ravnotežja in medsebojnih kompromisov kot pogoja za soobstoj med sabo ločenih segmentov nekoč enotne ZKJ? Prodor partijsko federalističnih teženj v ZKJ še ni dobil ustrezne teoretske osvetlitve, v vsakdanjosti pa se je to mistificiralo in skrivalo za statutarnimi določbami o samostojnem delovanju republiških in pokrajinskih zvez. Teh določb očitno ni mogoče postaviti pod vprašaj. Toda njihov pomen je bistveno drugačen od suverenosti republiških in

pokrajinskih zvez. Gre za dva povsem različna pojma. Če bi dovolili, da se samostojnost republiških in pokrajinskih zvez, kot jo opredeljuje Statut, razvije v smeri suverenosti posameznih integralnih delov ZKJ, potem bi nas to vodilo ne le stran od enotnosti (idejne in akcijske), pač pa bi razen tega še poglobilo razlike, ki že zdaj niso majhne in zbujaajo pozornost ne le partijskega članstva, pač pa tudi širše družbene javnosti. Zagovorniki takšnih nazorov poudarjajo, da so omenjeni procesi nujni in v njih vodijo dosledno uveljavljeno posledico Ustave iz 1974; po njihovem mnenju ni mogoče iz obzorja ustavne suverenosti republik in federalnih elementov pokrajin izvzeti niti republiške oz. pokrajinske partijske suverenosti.

Teoretiki druge usmeritve pa poudarjajo, da moramo iti po nasprotni poti. Zagovarjajo velike (včasih tudi temeljite) spremembe političnega sistema, predvsem odpravo ustavnih določb o suverenosti republik in federalnih elementov pokrajin. Seveda med njimi ni veliko takih, ki se zavzemajo za vpeljavo demokratičnega centralizma v ustavni ustroj SFRJ po zgledu nekaterih socialističnih držav, vendar pa je pri njih vendarle navzoče prepričanje, da bi bilo treba državo urediti po centralističnih načelih, ki je v določenih obdobjih kazala težnjo postati prevladujoča oblika naše partije. To dejansko pomeni zahtevati vrnitev k oblikam prakse, ki smo jih zgodovinsko že zdavnaj presegli.

Končno je tu še tretje gledišče, ki poudarja, da med načeli demokratičnega centralizma v ZKJ in ustavnim federalizmom v SFRJ ni nasprotja, če so za to ustvarjeni nekateri nujni pogoji. To gledišče je po našem mnenju danes najbolj pogosto in pri razlagi tega stališča je treba izhajati predvsem iz Kardeljevega ločevanja med empiričnimi in dejanskimi zgodovinskimi interesi delavskega razreda in drugih delovnih plasti. Številne raziskave te problematike so pokazale, da se težnje po federalizaciji ZKJ rojevajo tam, kjer njeni forumi na različnih hierarhičnih ravneh (od osnovnih organizacij in občin do regij, pokrajin in republik) zagovarjajo določene empirične interese, ne da bi poprej ugotovili, ali se dà te interese hkrati legitimirati tudi kot zgodovinske (dejanske). Pragmatika zagovarjanja empiričnih interesov, če te razlagajo kot interese OZD, SOZD, občin, regij, republik ali zveze, potemtakem peljejo k razvođenitvi ZKJ iz »partije v velikem zgodovinskem smislu« (Marx) v »partijo vsakdana«. S tem gre v zgubo jasno začrtana razlika med pojmom pragmatično utilitarne in dejansko zgodovinske in se zameglijo intence razredne zavesti, naravnane k realizaciji »dejanskega, ne pa hipokrizijskega zgodovinskega uma« (Marx).

Za presežanje procesov federalizacije in fragmentiranja ZKJ je nujno nenehno razločevati med empiričnimi in resnično zgodovinskimi interesnimi področji. Pogosto pride do situacij, kjer ni kritične distance med dejavnostjo državnih organov in oceno njihovih interesov v smislu omenjenega razločevanja. Če bi dejansko število takih primerov upadalo in če bi kazali težnjo po zginevanju, potem se ne bi moglo dogajati, da ZKJ zavestno ali po inerciji zagovarja investicijsko, socialno, kulturno ali kako

drugo politiko, ki včasih ustreza samo posameznim zbirokratiziranim odsekom državnega aparata. O tej težnji je bilo rečeno že marsikaj kritičnega. Označili smo jo kot težnjo po manipuliranju partije s strani državnega aparata in narobe, kot ostanke vračanja ZKJ na pozicije oblastne partije. V takšnih razmerah so se lahko razmahnile tudi težnje k federalizaciji ZKJ. O nekaterih izmed njih bomo spregovorili v nadaljevanju.

Osnovni postulat, na katerem temelji ideologija partijskega federalizma, se kaže v zahtevah po partijski suverenosti federalnih enot, ki bi obsegala – glede na vlogo partije kot avantgarde v graditvi socializma – vse druge oblike suverenosti (ekonomsko, politično in kulturno). Šele s tem bi bili dani pogoji – tako menijo ideologi tega stališča – za resnično nacionalno suverenost, saj bi njenemu ustavnopravnemu izrazu ustrezal tudi njen partijsko politični izraz. V strogem pomenu ne bi formule »en narod – ena država – ena partija« pripisali samo tem ideologom, toda jasno je, da njeni zagovorniki vidijo možnost za njeno uresničitev prav v okvirih partijskega federalizma. Ni nujno, da se neposredno vključuje v težnjo k odcepitvi, toda nenehno ostaja potencialna grožnja, da je določena federalna enota samozadostna in da lahko gradi socializem na svoj lastni »nacionalni način«. Kot zadostni predpostavki tega sta »ravnotežje moči« znotraj partijske zveze in zahteva po nevmešavanju v notranje partijske zadeve. Po tej poti naj bi prišli tako do zunanje kakor tudi notranje partijske suverenosti. Pri obeh pa gre dejansko za kategorije mednarodnega prava in v partijah federalnih enot vidijo zgolj članice neke konfederacijske partijske zveze, ki deluje na podlagi posamičnega soglasja (consenza), ne pa kot enotna revolucionarna organizacija, ki se v določenih razmerah ravna po pravilu večine. Zato je po svojem najbolj intimnem bistvu partijski federalizem neločljivo povezan z nacionalizmom. Njegova ideologija je močno prežeta s meščanskimi elementi, ki v narodu vidijo zadnje zatočišče za individualno in skupinsko eksistenco, v skupnosti narodov pa samo zgodovinsko možnost, za katero pa nikakor ni nujno, da se uresniči.

Partijski federalizem je glede na načela demokratičnega centralizma izrazito dvoumen. S tem ko njegovi zagovorniki pristajajo zgolj na »ravnotežje moči« med članicami znotraj partijske zveze, zavračajo demokratični centralizem že na načelni ravni, v najboljšem primeru pristajajo le na dogovarjanje, ki v ničemer ne bi zadevalo kakega bistvenega vidika njihovega interesa. Na tej ravni je suverenost zanje nekaj nedeljivega, zahteva po nevmešavanju v notranje zadeve pa nekaj nedotakljivega. Ko pa se partijski federalizem obrne k svoji lastni organizaciji, vpeljuje v prakso natanko tista načela, katerih veljavnost je tako trdovratno zanikoval na ravni »ravnotežja moči« z drugimi partnerji v zvezi. Če partijski federalizem na eni strani jemlje »nacionalni interes« kot nekakšno konstanto, povzdignjeno v najvišjo vrednoto, pa na drugi – v razmerju do nižjih instanc – terja subordinacijo in v konfliktnih situacijah uveljavlja

pravico večine, v disciplini pa vidi naraven pogoj za uspešno partijsko dejavnost. V znotrajpartijsko komunikacijo vpeljuje še »klasična« načela, ki naj bi s svojo dosledno uveljavitvijo jamčila za partijsko enotnost, hkrati s tem pa se svoboda delovanja zožuje v smeri osnovne organizacije, širi pa se sorazmerno z višjim mestom na hierarhični lestvici. Zaradi tega je platforma partijskega federalizma sama v sebi močno protislovna, in sicer bolj kot katera koli druga platforma. Prav imajo tisti, ki ugotavljajo, da demokratična načela, za katera se zavzema, niso nič bolj odporna za birokratsko degeneracijo kakor v sklopu integralistične partije. Vendar pa se zdi, da se tisto, kar je najpomembnejše, pokaže šele v spoznanju, da je platforma partijskega federalizma pravzaprav ideologija etatizma na ravni federalnih enot in da se v njenem ozadju zarisuje značilen birokratski etos, ki ga tokrat prežema mitologija o birokraciji kot braniteljici nacionalnega interesa, s čimer se dodatno močno mistificira. Prispeva namreč k temu, da svojo ideologijo postavlja v vlogo meščansko dojete suverenosti, prav zato ji je tudi bližji meščanski model federalizma v nasprotju z revolucionarno organizacijo partije po načelih demokratičnega centralizma.

Za nekatera današnja gledišča o razmerju med demokratičnim centralizmom in samoupravljanjem kot načinom življenja družbene skupnosti se misli, da je napočil čas za njuno tesnejše medsebojno prežemanje in celo postopno zamenjavanje prvega z drugim. Po mnenju zagovornikov tega stališča demokratični centralizem ni bil pomemben samo v različnih razvojnih razdobjih KPJ oz. ZKJ. V bolj zaostrenih razmerah partijskega delovanja (frakcionaštvo, represija predvojnega režima, zunanji pritiski po revoluciji, različne oblike opozicijskega delovanja od srede šestdesetih let do danes) je bilo treba vztrajati pri poudarjanju discipline in centralizma. V »bolj mirnih« situacijah pa sta bili bolj poudarjeni samoupravna zavest in demokracija. Zagovorniki teh gledišč so na ta način nedialektično ločili pojma »demokratično« in »centralistično« iz enotnega pojma demokratičnega centralizma in prišli do sklepa, da sedanji zgodovinski trenutek zahteva vključitev načela samoupravnega dogovarjanja, sporazumevanja, dohodkovnega odnosa in solidarnosti tudi v metodologijo partijskega dela in na ta način izpeljati prenovo samega demokratičnega centralizma.

Nič ne bi imeli proti temu nazoru, če bi se ta načela vključevala že v *predhodni* postopek usklajevanja stališč. Toda iz tega nazora očitno izhaja težnja, naj to stališče *zamenja* načela demokratičnega centralizma.

Ni težko zaslutiti, kako se bo naprej razvijala logika tega izpeljevanja. Ker samoupravna načela izključujejo možnost majorizacije v odnosih med republikami in pokrajinama na ravni ekonomskih in političnih odnosov, bi morali, vice versa, izključiti pravico večine na ravni partijskih odnosov. Če upoštevamo, da demokratični centralizem temelji na tem, da mora manjšina sprejeti in uveljavljati odločitve, ki so bile sprejete po demokratični poti ob vsem upoštevanju različnih gledišč v predhodnem postopku (ne glede na to, da lahko manjšina ohrani svoje mnenje), ni težko priti do

sklepa, da bi nazori o *nadomestitvi* demokratičnega centralizma z načeli samoupravnega dogovarjanja, sporazumevanja in dohodka kmalu prerasli v platformo partijskega federalizma, v nadaljevanju pa tudi konfederalizma. Opredelitev republiških in pokrajinskih zvez kot suverenih partij, ki bi izrinila dosedanje opredelitev ZKJ kot »revolucionarne enotne organizacije in vodilne idejnopolične sile in vseh delovnih ljudi v njihovem boju za socializem na samoupravnih osnovah«, bi bila uvod v razkroj ZKJ kot revolucionarnega, integracijskega in kohezivnega dejavnika jugoslovanske skupnosti. Sporazumevanje in dogovarjanje brez pravice večine pri delovanju v kriznih trenutkih bi postavilo pod vprašaj ne le možnost uspešnega reševanja problematike, ki je v ustavi poudarjena kot »zvezna« (strategija razvoja socialistične revolucije, sistem družbenih odnosov, obramba in zaščita), pač pa tudi sam obstoj Jugoslavije.

Ko so se začele razprave o bistvenih razlikah med načeli demokratičnega centralizma in partijskega federalizma, so zagovorniki slednjega kot prvi in najpomembnejši razložek navajali nezdržljivost načela samoupravnega sporazumevanja in dogovarjanja in načela pravice večine do končne odločitve, ki je že po tradiciji značilna za demokratični centralizem. Zagovorniki partijskega federalizma so poudarjali, da pravica večine v razmerah, ko je pluralizem samoupravnih interesov doživel tudi pravno in politično legalizacijo, zastarela oblika delovanja, saj tičijo v njej številne nevarnosti, ki jih ni mogoče združevati z demokratičnostjo družbenega življenja. Poglavitno nevarnost so videli v možnosti forumske manipulacije z osnovnimi organizacijami in v oblikovanju večine z represivnimi sredstvi, s katerimi bi vplivali na zavest in na vedenje članstva. Na višjih ravneh pa obstaja nevarnost, so opozarjali, majorizacije določenega partijskega segmenta nad drugimi, kar bi lahko imelo nepredvidljive posledice glede na različno ekonomsko, politično in kulturno razvitost ter na občutljivost nacionalnih interesov. In končno je treba po njihovem mnenju pri odnosih med republiškimi in pokrajinskimi zvezami upoštevati, da je sama praksa po sedemdesetih letih pokazala, da načelo večine ni priljubljeno, če ne ustreza resničnemu družbenemu interesu in da so ga razen tega tudi le redko uporabljali. Res je, da je to načelo mogoče uveljaviti, vendar za ceno zatrtega nezadovoljstva, ki bo prišlo na dan ob neki drugi priložnosti in ki bo sprožilo nepotrebne nacionalne razprtije. S takšnim razmišljanjem bi morali priti do daljnosežnega sklepa, da je tudi teoretska razprava o načelu večinskega odločanja nesmiselna, saj je praktično že preseženo in bi se lahko ohranilo le zaradi pritiska konservativnih sil.

Alternativa, ki so jo ponudili zagovorniki partijskega federalizma, je nekaj časa nastopala celo kot »avantgardna«. Po njihovem mnenju je bilo treba iz logike »en narod – ena država – ena partija« potegniti skrajne posledice in dodati »en nacionalni delavski razred«. S tem bi bile stvari šele na svojem pravem mestu, saj bi bila v strukturi »ravnotežja moči« vsaka republiška in pokrajinska zveza odgovorna predvsem svojemu

delavskemu razredu in v tem okviru tudi svojemu narodu. Bila bi suverena pri razlagi in uveljavljanju njunega zgodovinskega interesa in kot edini možni načeli delovanja bi ostala dogovarjanje in sporazumevanje. Pravica večine bi bila dovoljena le v morebitnih kriznih situacijah, ko bi bil ogrožen sam obstoj državne skupnosti. Pa tudi v tej smeri se je prizadevalo interpretirati ta pojem zelo omejeno in zožiti njegovo področje samo na ogrožanje strateških ciljev revolucije. Glede vsega drugega pa bi se v polni meri uveljavila partijska suverenost republiških in pokrajinskih zvez in njihov konsenz bi bil potreben celo za manj pomembne probleme. S tem bi se manipulaciji ognili že na ravni možnosti, zveznim partijskim forumom pa bi priznali le toliko pristojnosti, kolikor bi dopuščal posamičen konsenz. Zagovorniki tega stalšča so vztrajno opozarjali, da ne ustvarjajo nobene nove platforme, pač pa da jim gre le za legalizacijo že obstoječega stanja. Legalizacija bi pomenila, tako so menili, uvedbo dogovarjanja in sporazumevanje kot dveh načel, ki bosta poslej veljala ne le na področju socialističnega samoupravljanja, pač pa tudi v ZKJ kot revolucionarni organizaciji. To bi bila pot uskladitve teh organizacijskih načel v vse domeni našega političnega življenja, s pomočjo katere bi se njegovi dve »duši« – demokratično centralistična in samoupravno socialistična – združili v eno (federalistično), s katero bi dihal tako državni kakor tudi partijski organizem. S tem bi zginila tudi razlika glede organizacijskih določb po Ustavi SFRJ in Statutu SKJ, za katero se je v tem okviru mislilo, da je bistvena, in naše družbeno življenje bi se ončno začelo razvijati v duhu »demokratične enotnosti delovanja« (kakor je samo sebe poimenovala ta alternativa).

Njeni zagovorniki so imeli različno mnenje o organizaciji republiških in pokrajinskih zvez. Po mnenju prvih bi bilo treba federacijsko organizacijo uveljaviti v občinskih in celo osnovnih organizacijah in jih prilagoditi tisti stopnji suverenosti, ki je v njihovih razmerah uresničljiva. Dogovarjanje in sporazumevanje bi imela na tej ravni prednost pred pravico večine (t. i. horizontalna raven med posameznimi občinskimi organizacijami ali posameznimi osnovnimi organizacijami). To bi veljalo tudi na vertikalni ravni, toda samo do stopnje, kjer posamezen konsenz ne bi postavil pod vprašaj delovanja republiške in pokrajinske partijske celote.

Drugi pa so menili, da bi bilo treba znotraj teh celot ohraniti demokratični centralizem, s čemer pa bi bil ta neposredno postavljen v vlogo odtujenih partijskih interesov.

Že površen kritičen ogled te platforme ne dopušča dvoma, da bi ta platforma, če bi bila uveljavljena v čisti obliki, pomenila uvod v statutarno legalizacijo republiškega in pokrajinskega etatizma, v tisti inačici, ki je zagovarjala federalizacijo partij, vse do občinskih in osnovnih organizacij, pa tudi legalizacijo »komunalnega etatizma«. Tu se ne bi spuščali v motive, ki so vodili njene zagovornike, ko so zahtevali revizijo ali celo ukinitvev načela demokratčnega centralizma. Težko bi namreč ločili, do kod je segala želja po nadaljnji demokratizaciji odnosov v ZKJ (v tisti

obliki, kot so jo sami videli), in kje so se začeli drugačni navdihi. Vendar je treba opozoriti na metodološki postopek, s katerim so hoteli svojemu razmišljanju oskrbeti videz objektivnosti. Prav so imeli, ko so opozorili, da je demokratizacija našega političnega življenja dosegla tisto širino, da je mogoče na skoraj vseh ravneh strukture ZKJ priti do politične odločitve z dogovarjanjem in sporazumevanjem, z izmenjavo mnenj in z njihovim usklajevanjem, tako da je videti klasična »večina« z glasovanjem ali dviganjem rok res že zastarela. To velja tudi za odnose med republiškimi in pokrajinskimi vodstvi in za zvezne partijske forume. Najboljši zgled bi nemara bila seja CK ZK Srbije novembra 1984, na kateri so razpravjali o odnosih v ZK v tej socialistični republiki in o različnih negativnih težnjah (unitarizem, separatizem). Do političnega stališča niso prišli z »glasovalno večino« niti s formalnim konsenzom, pač pa s skupno kritično oceno, ki je terjala preiskavo in odpravo omenjenih teženj in ki je bila splošno sprejeta.

Tisti, ki bi v tej situaciji videli praktično uveljavitev partijskega federalizma, ne bi imeli prav, saj sleherna situacija zahteva ustrezno metodologijo za njeno preseganje, od zrelosti subjektivnih sil pa je odvisno, katero metodologijo bodo izbrali. Spomnimo se stališča Roze Luxemburg ali Georga Lukacsa, da lahko revolucionarno izvirnost ohrani zgolj tista partija, ki se ogiba metodološkemu apriorizmu in v svojem ravnanju in ki taktiko delovanja prilagaja naravi trenutka, ne da bi podlegla njegovi muhavosti, pač pa tako, da obvlada razmere in jih dvigne v višjo obliko prakse. Zato dogovarjanje in sporazumevanje v ZKJ nista v nasprotju z demokratičnim centralizmom, če že sama zadoščata za dosego politične odločitve. Sama metodologija mora biti na ravni zahtev časa, za nekatere njene postulate (v tem primeru dogovarjanje in sporazumevanje) ni važno, ali sodijo ne eno ali drugo področje (partijsko ali državnofederacijsko), pač pa ali pripeljejo v okviru izbrane metodološke usmeritve – demokratičnega centralizma – do zastavljenih rezultatov. Zdi se, da ni nikdar odveč spomniti se znanega Lukacsovega stališča: »Zadnje in edino pravo merilo, je poudarjal, je lahko samo to, ali določen način delovanja ustreza uresničevanju cilja, t.j. smislu socialističnega gibanja. In naprej – ker za ta končni cilj ni moč uporabljati sredstev, ki se od njega bistveno razlikujejo, pač pa sredstva, ki sama na sebi izražajo notranje ali zunanje bližanje končnemu cilju – je sleherno sredstvo dobro, če se lahko z njegovo pomočjo ta proces filozofsko-historično prebije do zavesti, do prebujenja v stvarnosti, in narobe, sredstvo je slabo, če zamegli to zavest (na primer glede na pravni sistem, kontinuiteto zgodovinskega razvoja), ne glede na to, da je lahko v tistem trenutku v materialnem interesu proletariata.« Lukacsovo stališče bi lahko ustrezno aplicirali tudi na našo sedanjo situacijo: dogovarjanje in sporazumevanje nista v nasprotju z načeli demokratičnega centralizma, kolikor dosejata enak učinek kot klasična pravica večine. To pa ne pomeni, da je mogoče nadomestiti to pravico v neki drugi situaciji, katere notranja logika bi terjala drugačno

metodologijo ravnanja. Zato bi težko sprejeli mnenje zagovornikov partijskega federalizma, da sedanja širša uporaba dogovarjanja in sporazumevanja v strukturi ZKJ hkrati terja tudi radikalno statutarno spremembo, ki bi normativno plat partijskega življenja končno ukkladila z že obstoječim, dejanskim družbenim stanjem in s tem odpravila »nepotrebna protislovja«. Ta mnenja nimajo prav vsaj glede ene točke: dogovarjanje in sporazumevanje v ZKJ ne napovedujeta »končnega prodora« federalizma v partijo niti njene kapitulacije pred zgodovinsko dejanskostjo, ki se je izoblikovala za njenim hrbtom in jo je treba zdaj samo še legalizirati. Prav narobe, dogovarjanje in sporazumevanje sta izraz *demokratskega* centralizma in tega, da »centralistične« vsebine (če ta pojem uporabljamo v njegovem izvirnem pomenu kot označitev pristnega jugoslovanskega interesa) danes ne uresničujemo več tako kot v prejšnjih obdobjih, pač pa drugače. Ti dve načeli se ujemata z metodologijo partijskega delovanja kot načeli *med* drugimi načeli, ne pa kot *edini* načeli s pomočjo katerih je mogoče doseči enotnost. Njuno teoretsko hipostaziranje oz. praktičnopolitično absolutiziranje nista izraz resničnih potreb, zato lahko v prizadevanjih, ki tičijo za njima, prepoznamo težnjo po zagovarjanju odtujenih ali parcialnih interesov.

MILAN GASPARI

O uresničevanju skupnih interesov v jugoslovanski federaciji

Kritično proučevanje delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja postavlja v ospredje pozornosti širše jugoslovanske javnosti tudi vprašanje uresničevanja skupnih interesov narodov in narodnosti ter delovnih ljudi in občanov v jugoslovanski federaciji. Pripravljene so obsežne analize o uresničevanju skupnih interesov v federaciji preko Skupščine SFR Jugoslavije, Predsedstva SFR Jugoslavije, Zveznega izvršnega sveta in zveznih upravnih organov, preko organizacij združenega dela in drugih samoupravnih organizacij in skupnosti ter preko družbenopolitičnih organizacij.

Ob vprašanjih je še posebej zanimivo gradivo, ki obravnava uresničevanje skupnih interesov v jugoslovanski federaciji po zveznih organih. Zanimivo ni samo zaradi tega, ker v obširni razlagi stanja opozarja na vrsto vprašanj, temveč tudi zato, ker je značilnost tega gradiva skladna z nekaterimi temeljnimi značilnostmi naših sedanjih razmer in razmišljanj, kako jih premestiti. V gradivu namreč prevladuje organizacijsko institu-

cionalna problematika, kar je tudi posledica še vedno vplivnega mnenja, naj se delovanje našega sistema socialističnega samoupravljanja izboljša predvsem z novimi institucionalno-organizacijskimi, tudi normativnimi spremembami. Le deloma pa je obravnavano vprašanje, kako se oblikuje skupni interes v jugoslovanski federaciji. Odločno premalo pozornosti pa je namenjene vprašanju, kakšna je vsebina tistih zveznih odločitev, ki izražajo skupni interes narodov in narodnosti ter delovnih ljudi in občanov Jugoslavije.

Ne želim zanikati, da je analiza vprašanj, ki so organizacijsko-institucionalna, pomembna, zlasti če jih obravnavamo z vidika uspešnosti in možnosti oblikovanja skupnih interesov. Predvsem se mi zdi pravilno mnenje, da se skupni interesi v federaciji preveč uresničujejo le preko zveznih organov, mnogo manj pa z dogovori in drugim neposrednim sodelovanjem republik, avtonomnih pokrajin in drugih družbenopolitičnih skupnosti ter družbenopolitičnih organizacij, odločno premalo pa z drugimi oblikami sporazumevanja, dogovarjanja in združevanja samoupravnih organizacij in skupnosti ter z dejavnostjo družbenih organizacij in društev.

To vprašanje je pomembno tudi zaradi tega, ker ustavni koncept naše federacije skupnih interesov narodov in narodnosti ter delovnih ljudi in občanov, ki se uresničujejo v federaciji, ni opredelil tako, da bi bil njihov krog oziroma njihov obseg ustavno normativno sklenjen. Izrecno so navedeni le najpomembnejši skupni interesi, določene so le tiste pravice in dolžnosti, ki jih pri uresničevanju skupnih interesov izvršuje federacija po zveznih organih. Zato je še toliko bolj pomemben način uresničevanja skupnih interesov s sodelovanjem, povezovanjem, sporazumevanjem in dogovarjanjem različnih subjektov našega političnega sistema, saj se s tem širi njihov skupni interes, kar nedvomno utrjuje jugoslovansko skupnost ter teritorialno in vsebinsko širi vprašanja ter področja, na katerih se lažje oblikujejo dejanski skupni interesi ter s tem tudi lažje in neposredneje uveljavlja njihovo uresničevanje.

Kritična analiza uresničevanja vloge posameznih organov in organizacij v federaciji sicer opozarja tudi na vprašanje oblikovanja skupnih interesov, vendar pretežno z vidika formalnega postopka in hitrosti doseganja odločitev, pa tudi z vidika, na katerih področjih se te odločitve lažje dosega in pri katerih ne, ne da bi podrobneje presodili vzroke za takšne razlike.

Menim, da je ključno vprašanje razvoja naše federacije oblikovanje skupnih interesov in vsebina odločitev, ki izražajo ta skupni interes. Pri obravnavi tega vprašanja pa je treba izhajati iz nekaterih temeljev naše ustavne federativne ureditve. Potrebno se mi zdi poudariti zlasti naslednje:

– da je temelj naše socialistične samoupravne demokracije samoupravni položaj delovnega človeka v temeljnih in drugih organizacij združenega dela, v krajevnih skupnostih, v samoupravnih interesnih skup-

nostih in drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih, samoupravni položaj delovnih ljudi v občini, svobodno samoupravno združevanje, dejavnost in ustvarjalnost delovnih ljudi ter svobodno in enakopravno urejanje in usklajevanje skupnih in splošnih interesov na tej podlagi (Ustava SFRJ, temeljna načela IV);

- da narodi in narodnosti v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji uresničujejo in zagotavljajo skupne interese v interesu vsakega naroda in vsake narodnosti posebej in vseh skupaj (Ustava SFRJ, temeljna načela I);

- da delovni ljudje, narodi in narodnosti odločajo v federaciji po načelih sporazumevanja republik in avtonomnih pokrajin, v organih federacije v skladu z ustavo ter po načelu odgovornosti republik in avtonomnih pokrajin za lasten razvoj in za razvoj socialistične skupnosti kot celote (Ustava SFRJ, temeljna načela I).

Če izhajamo iz teh načel in drugih ustavnih načel in določb, ki opredeljujejo osnove delovanja in razvoja jugoslovanske federacije, so izhodišča uresničevanje skupnih interesov v federaciji predvsem načelo sporazumevanja, načelo enakopravnosti subjektov tega sporazumevanja, načelo odgovornosti za lasten in skupen razvoj ter načelo solidarnosti in vzajemnosti.

Oblikovanje skupnih interesov je vprašanje, ki je skupno našemu celotnemu sistemu delegatskega odločanja. Skupni interes se oblikuje na podlagi interesov delovnih ljudi in občanov v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih. Ti posamezni in posebni interesi naj se s čim manjšimi ovirami posredujejo in izražajo v različnih organih in organizacijah, v katerih se na različnih ravneh oblikuje skupni interes. Čeprav to velja za vse ravni odločanja in za celoten delegatski sistem, je vendar treba ob tem opozoriti, da je ta problem zahtevnejši in tudi pomembnejši, na kolikor višji ravni se sprejema odločitev. Še posebno zahteven in pomemben pa je pri uresničevanju skupnih interesov v federaciji predvsem zaradi njene večnacionalnosti, zaradi občutljivosti dialektičnega razmerja in ravnovesja med nacionalnim in razrednim, zaradi različne razvitosti posameznih delov Jugoslavije ter zaradi zgodovinskih izkušenj in teženj, katerih vsebina se je najbolj jasno in plebiscitarno izrazila v narodnoosvobodilnem boju in socialistični revoluciji z AVNOJ-skim konstituiranjem jugoslovanske federacije.

Zato je ključno vprašanje, na katerih osnovah in kako oblikovati skupni interes v federaciji. Upoštevati je treba, da gre v skladu s temelji našega sistema in s temelji naše federativne ureditve za skupni interes in ne za nadnacionalni, nadregionalni, nadproizvodni ali drugačen zunaj realnih razmer ali realnih, objektivnih interesov opredeljen abstraktni enotni interes. Tak se namreč pogosto izkaže kot posplošen posebni interes, na kar je v zvezi z odnosom med posebnim in splošnim interesom opozoril že Marx.¹

Skupnega interesa torej ni mogoče oblikovati, ne da bi upoštevali

posebne interese, hkrati pa tudi ne tako, da bi kak posebni interes odločilno prevladal. Če govorim o tem, da je treba pri oblikovanju skupnega interesa upoštevati različne interese, mislim na presojo vzrokov oziroma razmer, zaradi katerih se ti pojavljajo, in na sintezo oziroma preseganje posebnih interesov na način, ki omogoča uveljavljanje in razvoj temeljev naše družbene ureditve, zlasti samoupravljanja delavcev, delovnih ljudi in občanov v njihovih samoupravnih organizacijah in skupnostih ter drugih sprejetih dolgoročnih temeljnih usmeritev naše družbe, med katerimi je treba v tem času še posebej poudariti tudi dolgoročni program gospodarske stabilizacije. Pri tem se ni mogoče izogniti kompromisom. Tudi pri kompromisnih rešitvah ne gre vselej zanikati njihovega družbenega pomena, zlasti ne, če niso v nasprotju s temeljnimi družbenimi cilji in smermi razvoja in če prispevajo k upoštevanju tistih posameznih interesov, ki so objektivno nujni in jih je treba upoštevati zaradi realnega vrednotenja položaja posameznih delov Jugoslavije ali interesov posameznih delov združenega dela. Kompromisne rešitve tudi ne gre zavračati, če omogočajo prehodno ureditev, ki lahko ob upoštevanju realnih posebnih interesov postopoma omogoči uresničevanje temeljnih, dolgoročnih ciljev in razvojnih smeri celotne družbe.

V ospredju teh vprašanj je tudi vprašanje odločanja na podlagi soglasja. Mnenja o takem odločanju so različna, tudi nasploh, ne le o naši ustavni ureditvi sprejemanja odločitev na podlagi soglasja v Zboru republik in pokrajin Skupščine SFRJ oziroma o sprejemanju odločitev v Zveznem izvršnem svetu na podlagi soglasja ustreznih republiških in pokrajinskih organov, če gre za uresničevanje nekaterih zakonov, ki jih sprejema Zbor republik in pokrajin. To je torej širše vprašanje legitimnosti in ne samo ustreznosti odločanja na podlagi soglasja, za vprašanje, ki presega naše in sedanje razmere in ima pomembno vlogo tudi v teoriji ustavnega prava, politologiji in v politični filozofiji.

Proti odločanju na podlagi soglasja se navajajo zlasti razlogi, da ne ustreza zahtevam in potrebam razvite strukturirane družbe, da je odločanje na podlagi soglasja neracionalno, ali da je to celo fikcija; mnogo je tudi takih, ki menijo, da je »vladavina« večine končna rešitev problema demokracije oziroma da je pravilo, da večina odloča, samo po sebi razumljivo in sprejemljivo za vse čase in razmere. Tisti, ki so drugačnega mnenja, opozarjajo, da z večinskim odločanjem kot absolutnim, splošno veljavnim načelom ni mogoče reševati vprašanja manjšin kot vedno pomembnejših družbenih delov in njihove udeležbe pri družbenih odločitvah. Poudarjajo tudi, da je odločitev, sprejeta na podlagi soglasja, prav gotovo najpravičnejša in najbolj modra odločitev. Vsak udeleženec odločanja je prisiljen, da se seznani z nasprotnimi stališči in argumenti zanje in jih mora proučiti. Odločitev na podlagi soglasja torej preprečuje prena-

¹ Npr. Karl Marx, Friedrich Engels: Rani radovi, Naprijed Zagreb in Sloboda Beograd 1978, Nemačka ideologija, str. 379 in 380.

ljene in premalo premišljene nove odločitve. Načelo soglasja hkrati povečuje odgovornost vseh udeležencev pri sprejemanju odločitve in kot posledici tega tudi pri njenem uresničevanju. V prid neki odločitvi je težko navesti kaj več, saj sta s tem praviloma omogočeni njena dolgoročnost in kar največja legitimnost. Ekstremna stališča, ki zagovarjajo odločanje na podlagi soglasja, tudi navajajo, da je vladavine večine ena izmed najbolj nasilnih fikcij pozitivnega prava in da jo ljudje sprejemajo predvsem zaradi svoje dolgotrajne navade pokoravanja in zaradi svoje vcepiljene in nekritične privrženosti družbeni disciplini ne glede na njeno vsebino.²

Ob tem posplošenem prikazu teoretičnih razmišljanj pa je treba poudariti, da je za naš celoten družbenopolitični sistem in še zlasti za oblikovanje skupnih interesov narodov in narodnosti, delovnih ljudi in občanov v federaciji normalno, da mora postopek odločanja težiti k usklajenosti realnih in legitimnih posebnih interesov oziroma k čim višji stopnji soglasja. Za celoten sistem pluralizma samoupravnih interesov je potrebno ne samo, da se ti interesi lahko oblikujejo, temveč da se tudi lahko izražajo in da vplivajo na končno odločitev. Zaradi tega niso jasni in tudi ne utemeljeni predlogi, ki v imenu »delovno funkcionalnega načela« zanikajo družbeni pomen sprejemanja zveznih odločitev na podlagi čim višje stopnje soglasja. To namreč lahko velja le za celotno družbeno ureditev in ne le za njen del, za odločanje v federaciji, kar pa seveda pomeni spremembo enega od temeljev političnega sistema. Hkrati pa se je seveda treba zavedati družbene realnosti, da je večinska odločitev pogosto nujna, vendar je zaradi tega ne bi smeli vrednostno precenjevati. Če upravičeno težimo k temu, da preprečujemo »tiranijo« večine, ki je zlasti škodljiva v večnacionalni skupnosti oz. v skupnosti s precejšnjimi razlikami in ki preprečuje hitrejši družbeni napredek, saj se različnost in ustvarjalnost praviloma vsaj sprva kažeta kot manjšinsko stališče, pa moramo prav tako z enako pozornostjo obravnavati in preprečevati »tiranijo« manjšine, ki bi z vetom ali drugače brez utemeljenih razlogov in brez upoštevanja drugih stališč vsiljevala svojo manjšinsko odločitev. Ker pa imamo ustavne možnosti in načine za preprečevanje vsakega veta, saj se tudi v primerih, ko zvezna ustava določa, da se sprejemajo odločitve na podlagi soglasja skupščin republik in pokrajin v Zboru republik in pokrajin Skupščine SFRJ in ko se sprejemajo odločitve v Zveznem izvršnem svetu na podlagi soglasja ustreznih republiških in pokrajinskih organov, lahko prepreči neutemeljeno in trmasto vztrajanje pri posebnem interesu, je v našem sistemu bojazen pred »tiranijo« manjšine odveč. Tudi če podrobneje proučimo sprejemanje odločitev na podlagi soglasja, lahko ugotovimo, da so bili ustavni intervencijski posegi s sprejemanjem začetnih odločitev redki. Menim, da je v sedanjih razmerah prej utemeljena previdnost proti nasilnemu prevladovanju večinskih interesov, tudi kadar

² Npr. Edmund Burke »Thoughts on the Cause of Present Discontent«, The Philosophy of Edmund Burke, The University of Michigan Press 1960, stran 57.

se sprejemajo odločitve na podlagi soglasja. Pravilna je torej tista razvojna usmeritev v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja, ki poudarja prednosti sprejemanja odločitev na podlagi usklajenih stališč oziroma interesov in da ni utemeljeno zanikati družbene pomembnosti in družbene vrednosti tako sprejetih odločitev. Naša preteklost in včasih tudi razmere drugod po svetu jasno dokazujejo, da večinska odločitev o zelo pomembnih vprašanjih le izjemoma ne povzroča družbenih napetosti, odporov in drugih težav pri njenem uresničevanju.

MIHA RIBARIČ

Problemi in smeri razvoja pravnega sistema

Analiza pravnega sistema SFRJ je sestavni del prizadevanj za uresničevanje programa gospodarske stabilizacije in se vključuje tudi v kritično analizo delovanja političnega sistema. Program dolgoročne ekonomske stabilizacije zahteva tudi nadaljnje dograjevanje in izpopolnjevanje obstoječega pravnega sistema. Povzetek analize o stanju, glavnih problemih in smereh nadaljnjega razvoja pravnega sistema SFRJ, ki je bil pripravljen v Skupščini SFRJ, je skupaj s separatom komisije zveznih družbenih svetov za vprašanja gospodarske stabilizacije o pravnem sistemu solidna podlaga, pripomoček in usmeritev pri analiziranju pravnega sistema, iskanju predlogov za njegovo dograditev in izboljšanje ter praktično delo.

Pravni sistem SFRJ je sestavni del političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Za pravo nasploh v marksistični teoriji velja, da je izraz volje vladajočega razreda. Značilnost prava v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja je po mojem mnenju v tem, da v SFRJ temelji oblast delavskega razreda, organiziranega v državi, na njegovi samoupravni organiziranosti in da je državna organiziranost delavskega razreda podrejena njegovi samoupravni organiziranosti. To pomeni, da je nosilec razvoja v samoupravnih asociacijah organizirano in povezano združeno delo in ne država in njen aparat ali kapital, s kakršnim družbenim sistemom pač delamo primerjavo. Družbenopolitična organiziranost delavskega razreda in vseh delovnih ljudi in občanov je v našem sistemu organski sestavni del njihovega dela in življenja, njihove zavesti in ravnanja, ne pa sila nad njimi, ki v njihovem imenu uveljavlja potrebe in interese družbe na temelju enopartijskega monopola in državne lastnine ali privatne lastnine in na njej temelječe odtujene politične oblasti vladajočega razreda kapitalistov. Dominantna vloga samoupravno združenega

delavca, ki na temelju svojega dela upravlja s pogoji in rezultati dela in z vsemi družbenimi zadevami, je tisto, kar mora izražati, varovati in omogočati naš pravni sistem. Z drugimi besedami povedano, pravni sistem mora služiti varovanju in razvijanju temeljnega samoupravnega produkcijskega odnosa na temelju družbene lastnine. Delavsko-razredna funkcija prava mora torej varovati dominacijo kolektivnega delavca – samoupravljalca v družbi in državi, v procesu osvobajanja delavskega razreda, dela in človeka, v zgodovinskem procesu transformacije družbe in države v novo kvaliteto, v svobodno asociacijo proizvajalcev, v kateri bodo presežene tudi družbene delitve dela, ki odtujujejo človeka pri delu, ustvarjanju in bivanju. Takrat bi tudi pravo izgubilo značilnost in elemente politike kot človeku odtujene sfere in se spremenilo v običajna pravila obnašanja, ki bi jih ljudje spoštovali, kot spoštujejo naravne zakonitosti.

Bili pa bi v veliki zmoti in napravili bi veliko napako, če bi živeli v prepričanju, da lahko samo s pravnim urejanjem spreminjamo družbene razmere in premagujemo razliko med sedanjostjo in velikimi cilji pri uresničevanju zgodovinskih interesov delavskega razreda na poti osvoboditve dela in človeka. Pravo mora biti instrument družbe in države, delavskega razreda, ki na temelju svoje samoupravne organiziranosti drži v svojih rokah ekonomsko in politično oblast. To svojo vlogo bo pravo v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja izpolnjevalo toliko bolj, kolikor bolj bo zasidrano v realnih potrebah in interesih delovnega človeka, kolikor bolj bo kolektivni delavec – samoupravljalec v temeljni organizaciji združenega dela in vseh drugih oblikah in povezavah združenega dela in prek delegatskega skupščinskega sistema vplival na ustvarjanje prava na vseh ravneh samoupravljanja in širše družbene organiziranosti. Prav zaradi svoje aktivne udeležbe pri oblikovanju prava bo samoupravljalec to pravo smatral za svoje in ga uresničeval kot izraz svoje kolektivne volje. Na tak način oblikovano pravo se bo bolj zanesljivo tudi v življenju potrjevalo kot objektivni izraz skupnih in splošnih družbenih potreb in interesov.

Odnos med željo in stvarnostjo, programiranim in uresničenim je nedvomno v središču pozornosti sedanjih razprav o prilagajanju mehanizmov gospodarskega sistema zahtevam gospodarske stabilizacije, o delovanju političnega sistema in o tem, ali in kakšne spremembe so v političnem sistemu potrebne, da bi na podlagi temeljnih ustavnih opredelitev učinkoviteje razreševali protislovja družbenega in gospodarskega razvoja. Pri pravnem sistemu ima ta problematika več vidikov. En vidik zadeva odnos med programskimi normami in pravnimi normami kot pravili obnašanja, ki jih je treba upoštevati že sedaj in povsod in ne šele v procesu uresničevanja – takrat in toliko, kolikor to dopuščajo objektivne možnosti, spoznanja in pripravljenost subjektov prava.

Pri normiranju mora biti popolnoma jasno, kaj po pravni plati velja in je obvezno že danes in tukaj, kaj pa se znotraj pravnega okvira lahko uresničuje postopoma. Jasnost o tem nam bo pomagala tudi pri ocenjeva-

nju tega, koliko se zakoni uresničujejo oziroma ne uresničujejo. Razlikovati je namreč treba med tem, v kolikšni meri se uresničujejo zakonsko regulirani procesi, npr. samoupravno združevanje dela in sredstev, od tega, kateri splošni akti, ravnanja, storitve in opustitve so v neposrednem nasprotju z ustavo in z zakonom opredeljenimi odnosi, pravicami in obveznostmi. Pri pravni normi kot programu ocenjujemo, v kakšnem obsegu in s kakšno dinamiko se programirano uresničuje. Tu so sredstva za uresničevanje drugačna kot pri pravnih normah, ki so pravila obnašanja. Pri slednjih so sredstva za varstvo zavarovanih dobrin povsem drugačna in se uveljavljajo v ustreznih postopkih in pred pristojnimi organi.

Navedeno razlikovanje je pomembno tudi zaradi ugotavljanja odgovornosti. Če vzamemo za zgled samoupravno združevanje dela in sredstev, potem vemo, da so nosilci tega združevanja delavci v temeljni organizaciji združenega dela na enotnem jugoslovanskem trgu in v sistemu samoupravnega in družbenega planiranja. Naloga drugih organov in organizacij je, da te procese omogočajo in podpirajo in se zoperstavijo sprejemanju ključnih ekonomskih, še posebej investicijskih odločitev v kakršnihkoli krogih in povezavah namesto samoupravno združenih delavcev, ki bodo nosili tudi odgovornost za tako ali drugačno rešitev.

Nadaljnji vidik je tako imenovano prevzemanje ali povzemanje norm iz ustave v zakone, iz enega zakona v drugi zakon, v statute občin, v samoupravne splošne akte, iz enega splošnega akta v drugi splošni akt. Nastaja vtis, da v želji, da bi delovni človek obvladal celoto družbenih odnosov tako v temeljnih skupnostih dela in življenja kot v občini, republiki in federaciji, skušamo tako celovito vlogo človeka in njegovih asociacij čimbolj vgraditi v vsak splošni akt, ki ga samoupravno in družbenopolitično organiziran človek sprejema, bodisi z osebnim izjavljanjem bodisi v organih upravljanja in v delegatskem skupščinskem sistemu.

Prizadevanja, da se čimbolj celovito, celovito najbrž v narekovajih, normativno obdelava vsako področje, ki je predmet zlasti tako imenovanih sistemskih zakonov, pa tudi drugih zakonov v federaciji in republiki in v samoupravih splošnih aktih, utemeljujejo nekateri tudi s tem, da so taki celoviti akti bolj pregledni. V enem aktu je namreč zbrana celotna regulativa – zveznega, republiškega zakona, enega ali več in iz samoupravne pristojnosti, če vzamemo za zgled samoupravni splošni akt.

Na prvem mestu velja k temu reči, da tistega, kar je že bilo sprejeto v pristojni skupščini ali v drugem pristojnem organu, ni treba nikomur ponovno sprejemati. Če je pa za stvar pristojen drug organ, do tega tudi ni upravičen, zlasti to velja za spreminjanje norm, ki jih je sprejel drug organ. Do slednjega kaj lahko pride nehote ali pa tudi hote, pri tako imenovanem prevzemanju ali povzemanju. Ni moč prezreti tudi tega, da pri delovnih ljudeh in občanah, delegacijah in delegatih nastaja napačna predstava o tem, da celovito urejajo določeno področje in znova odpirajo razprave o stvareh, ki so bile že razrešene. Določena tematika se s prenosom iz ustave v zakon spreminja iz ustavne norme v zakonsko normo

in z nadaljnjim prenosom iz zakonske norme v samoupravno normo. Poleg ustavnopravnih pomislekov zoper tako prakso velja reči, da se s tem zamegljuje odgovornost tako tistih, ki tak akt sprejemajo, kot odgovornost organov za presojo ustavnosti in zakonitosti. Upoštevati velja še naslednje. Namreč, da se z enostavnim prevzemanjem ali prikrojevanjem že sprejetih norm izgublja pregled nad tem, kaj je sploh predmet urejanja in v kolikšnem obsegu, kaj je resnično novega, kaj se dejansko izvirno ureja. S tem se ovira ali celo onemogoča, da bi se razprava v procesu priprave in sprejemanja akta osredotočila na vprašanja, ki so predmet urejanja. Z množičnim prevzemanjem že sprejetega v novo sprejemanje slabi tudi motiviranost delegacij in delegatov za ustvarjalno udeležbo pri oblikovanju rešitev, ker ni povsem jasno, kaj je predmet urejanja v konkretnem aktu in konkretni skupnosti. Prikrita ostaja tudi odgovornost organov, služb in delavcev za strokovne podlage in izdelavo predlogov.

Ne nazadnje bi jasno razmejevanje med tistim, kar je že bilo sprejeto na posamezni družbeni ravni in tistim, kar je »manevrski prostor« iz druge družbene ravni, omogočilo tudi pregled, razpravo in oceno, ali posamezni organi dovolj upoštevajo svoja ustavna pooblastila in pristojnosti. Zlasti še, ali spoštujejo ustavno načelo, da so samoupravni položaj in pravice delovnega človeka v temeljnih in drugih organizacijah združenega dela, krajevnih skupnostih, samoupravnih interesnih skupnostih in v drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih, samoupravni položaj delovnih ljudi v občini, svobodno samoupravno združevanje, dejavnost in ustvarjalnost delovnih ljudi, enakopravnost narodov in narodnosti ter svoboščine, pravice in dolžnosti človeka in občana, določene z ustavo, temelj, meja in smer uresničevanja pravic in dolžnosti družbenopolitičnih skupnosti pri izvrševanju oblastne funkcije. Vztrajanje pri tem, naj delovni ljudje v vsaki skupnosti in v vsakem svojem organu sprejemajo le tisto, kar tja sodi, ima torej globok vsebinski, načelen in praktični pomen. Z uresničevanjem take usmeritve, čeprav ne samo s tem, bomo prispevali k temu, da bodo na vsaki ravni družbene organiziranosti resnično prihajali do izraza avtentične potrebe in samoupravni interesi delovnih ljudi in občanov, da bodo norme v okviru sistema socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in enotnih temeljev političnega sistema na vsaki ravni izvirne in da se bodo tako povezale v trden, racionalen in učinkovit pravni sistem.

Ustavna določba (2. tč. 281. člena ustave SFRJ), da federacija z zveznimi organi zagotavlja sistem socialističnih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in enotne temelje političnega sistema pa ne pomeni samostojne pravne podlage za zakonodajno pristojnost federacije, če ni sicer v ustavi SFRJ izrecno določena zvezna normativna pristojnost. Pri tem velja upoštevati tudi ustavno določbo, da se z ustavo zajamčene svoboščine in pravice, med katerimi je v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja za delovnega človeka in občana prav gotovo posebej pomembna njegova pravica do samoupravljanja, uresničujejo neposredno

na podlagi ustave. Način uresničevanja posameznih svoboščin in pravic se lahko predpiše samo z zakonom in to edino, če je v ustavi tako predvideno ali če je za njihovo uresničevanje to neogibno potrebno. Vse to govori za restriktivnost pri zakonskem in sploh oblastnem urejanju na vseh družbenih ravneh.

Zakonsko urejanje odnosov v samoupravnem združenem delu se mora osredotočiti le na tisto, kar je po ustavi resnično nujno potrebno. Preseči je treba prakso, da gre zakonsko urejanje tako daleč, da dejansko preostane samoupravnemu urejanju samo še podrobna konkretizacija zakonskih določb, zaradi česar se samoupravni splošni akt dejansko spreminja v izvršilni predpis za izvedbo zakonskih določb in izgublja naravo urejanja samoupravnih odnosov. Podobno velja marsikdaj za odnos zakonov do normativnih aktov občinske skupščine.

Pri samoupravnem pravu velja – upošteva je koncept samoupravnih družbeno-lastninskih odnosov in praktične izkušnje – ponovno preveriti in razmejiti zadeve, ki so kot neodtujljive pravice predmet osebnega izjavljanja delavcev, od tistih, o katerih odločajo delavci z delegati v delavskem svetu kot najvišjem organu delavskega samoupravljanja. Neodtujljive pravice vsebujejo tista vprašanja, ki so osnova za položaj delavca tako v združenem delu kot v družbi sploh in o katerih ne more namesto delavca, v njegovem imenu, odločati nihče. Naslednji kriterij za odločanje z osebnim izjavljanjem je po Kardelju v tem, da so lahko predmet osebnega izjavljanja »samo tista vprašanja, ki jih lahko delavci popolnoma spoznajo in razumejo bistvo predloga ter rečejo svoj da ali ne«. Osebnostno izjavljanje ne pride v poštev pri reševanju »zapletenih vprašanj upravljanja«, ampak le v zvezi s tistimi vprašanji, o katerih so delavci »popolnoma informirani«, o katerih imajo »popolnoma jasno predstavo«, tako da vedo, o čem glasujejo. Slednje je pomembno tudi zato, da delavci prevzamejo odgovornost za svoje odločitve. Za razliko od osebnega izjavljanja delavcev, katerega predmet so »vsa vprašanja, ki so osnova za položaj delavcev« ali neodtujljive pravice delavcev, odloča delavski svet po Kardelju o »najpomembnejših življenjskih in delovnih vprašanjih delavcev« (Edvard Kardelj: Svobodno združeno delo. Brionske diskusije. DZS, Ljubljana, 1978, str. 307–309, 314). Dalje velja upoštevati, da če je bilo o temeljni stvari že odločeno z osebnim izjavljanjem, ni treba tega načina odločanja ponavljati še pri nadaljnjih izvedbenih aktih.

V zvezi z obsežno problematiko zakonskega urejanja na zvezni ravni kaže prav pri prilagajanju zakonodaje zahtevam gospodarske stabilizacije posebej paziti, da s spremembami posameznih zakonov ali s sprejemanjem novih ne urejamo drugače vprašanj, ki so urejena v drugih zakonih, ne da bi bilo pri tem pravno povsem nedvoumno, kakšen je odnos med zakoni, ki urejajo posamezna področja. To še posebej velja za zakon o združenem delu. Menim, da je potrebno zavzeti jasno stališče, da ni sprejemljivo z enim, zlasti s sistemskim zakonom, dejansko spreminjati določb v drugem sistemskem zakonu, ker to vnaša pravno nejasnost in negotovost glede

tega, kaj velja, ogroža pa tudi trdnost sistemskega normiranja. Tudi pri intervencijskih zakonih, bodisi tistih po 267. členu ustave SFRJ ali drugih, ki so dejansko takšne narave, je treba zagotoviti, da bo mesto teh določb v pravnem sistemu jasno.

Sprejeti bo treba tudi stališče o objavljanju zakonov, drugih predpisov in splošnih aktov organov družbenopolitičnih skupnosti, ki morajo biti po ustavni določbi objavljeni prej, preden začnejo veljati. Menim, da morajo biti predpisi, ki naj veljajo za vse, tudi javno objavljeni, posebej če se nanašajo na družbenoekonomske odnose. Razlikovati bi kazalo med tistim, kar je resnično splošno obvezni predpis in mora biti zato tudi javno objavljen, od tistega, kar je v bistvu le izvajanje zakonov in drugih predpisov in nima narave splošnega akta in s čimer morajo biti seznanjeni le tisti subjekti, na katere se to nanaša, zato da se bodo po tem lahko ravnali. Tudi tu pa mora biti zagotovljeno ustrezno pravno varstvo.

Zelo aktualno je tudi vprašanje družbenih dogovorov in dogovorov, ki se jih sklepa v federalnem oziroma medrepubliškem okviru. O tem so pripravili v Skupščini SR Slovenije poseben elaborat, ki ga je obravnaval tudi družbenopolitični zbor; prav bi bilo, da bi ugotovitve in stališča, do katerih smo tam prišli, čimbolj dosledno uporabljali tudi v vsakdanji praksi.

Omenim naj še vprašanje uresničevanja zakonov in drugih predpisov ter samoupravnih splošnih aktov. Kako in koliko se pravo uresničuje, koliko sta zagotovljeni ustavnost in zakonitost, so nedvomno bistvena vprašanja, saj pravnih aktov ne sprejemamo samo zato, da se volja družbe izrazi, ampak zato, da se uresničuje. V tem sklopu je še posebej aktualno uresničevanje prava na področju varstva družbene lastnine pred vsemi poskusi ogrožanja na temelju skupinsko-lastninskega ali državno-lastninskega monopola ali pred drugimi napadi na družbeno lastnino kot izrazu temeljnega samoupravnega produkcijskega odnosa.

Uvodni zapis

Tema »Urbanizem in samoupravljanje« je postala predmet širšega zanimanja iz številnih razlogov, ki so jih v poletni mesecih 1984. leta na posebnem seminarju obravnavali tudi udeleženci Centra za družbnopolitično izobraževanje FSPN. Teorija in praksa je zaprosila nekaj razpravljalcev, da predstavijo svoje prispevke tudi našim bralcem. Vabilu so se odzvali: *Marjan Tepina* s prispevkom na temo *Konflikti in protislovja pri urbanističnem urejanju okolja*, v katerem je predstavil poti in stranpoti politike stanovanjske izgradnje oz. nasprotja med željami prebivalstva in velelniki razvojne politike; *Peter Jambrek* na temo *Procesi odločanja o višini in delitvi sredstev za skupno in splošno porabo v slovenskih občinah*, v katerem je spregovoril zlasti o tem, kateri subjekti odločanja bolj osveščeno, organizirano in uspešnejše uveljavljajo svoje interese: ali so to uporabniki proračunskih sredstev, občani – uporabniki storitev družbenih dejavnosti, delavci v izvajalskih delovnih organizacijah družbenih dejavnosti ali občani v vlogi financirjev s samoprispevanjem sredstev za skupno in splošno porabo; *Jan Makarovič* s prispevkom na temo *Dinamika in statika v odnosu med človekom in bivalnim okoljem*, v katerem posega v filozofijo vrednot, prostora, estetike in umetnosti ter interaktivno naravo odnosov med človekom in okoljem; *Lučka Šarec-Rozin* s temo *O vključevanju uporabnikov v proces izgradnje*, v katerem poroča o tem, do kolikšne mere je že prišlo do sodelovanja bodočih stanovalcev hiš ali soseske pri snovanju in graditvi novih stanovanj. Ocenila je predvsem izkušnje na tem področju v Kranju, Mariboru, Ljubljani in Kopru; *Tomaž Vuga* je spregovoril o temi *Urbanizem, stroka in politika*, v katerem prav tako načenja razpravo o možnostih aktivnega sodelovanja občanov pri oblikovanju bodočega okolja, kjer se polemično zaustavi pri oceni, da urbanizem ni med stroko in politiko, ampak v vedno večji meri uveljavljena stroka in bolj ali manj podružbljena politika.

Udeleženci seminarja so s strokovnih in širokih izkustvenih vidikov spregovorili o kratkoročnih in dolgoročnih procesih (de)humanizacije bivalnega okolja, predvsem v mestu, z namenom, da bi ob upoštevanju sedanje krize presegli delitev na ozko strokovne, funkcionalistične in družbenopolitične kriterije pri usmerjanju in planiranju razvoja mest. S tega vidika je seminar razkrival elemente za oblikovanje kriterijev o dolgoročnem načrtovanju na tem področju, prav tako je odgovoril na vrsto vprašanj o tem, kako bi urbanisti in vsi drugi udeleženci s podružb-

ljanjem, samoupravnim odločanjem več prispevali k skladnejšemu razvoju mest in pristnejšem življenju v njih.

Pri tem so opozarjali, da urbanizem ne pomeni več samo urejanja mestnih naselij, da mesto ni več ograjena skupnost več ali manj privilegiranih ljudi. Urbanizacija je postala zaradi razvojnega vpliva vasi na mesto in mest na vasi dvosmerna. Urbanizem zahteva upoštevanje vseh glavnih sodobnih razvojnih komponent, tehnoloških in ekonomskih možnosti ter socioloških ter širših in ožjih kulturnih spoznanj in potreb, vendar pa se od mesta tudi vnaprej pričakuje vloga nosilca razvoja, ne le samega sebe, marveč vsega njegovega gravitacijskega območja.

Pred politiko urbanizacije je, kot ocenjuje Marjan Tepina, dilema intenzivnega ali ekstenzivnega razvoja, nasprotnost spontanega ekstenzivnega in koherentnost planiranega intenzivnega razvoja. Politika policentrične urbanizacije premaguje protislovno dilemo, tako da narekuje prenašanje vsebine in smotrov urbanizacije v širino, ne da bi pri tem zmanjševala vplivnost mestnih kvalitiet v njegovih epicentrih, ki naj prej kot slej dosežejo vso širino nacionalnega prostora. Sodobni urbanizem je po teh spoznanjih sposoben, da dviga obrobna območja na raven pravega mesta, pri tem pa ne zmanjšuje vloge mestnega središča kot nosilca razvoja vedno višjega reda ter delovnih in ustvarjalnih kvalitiet in možnosti mestnega življenja.

Vse to je velik izziv za samoupravni družbeni sistem, v težnji, da bi presegli podedovane razlike, protislovnosti in nasprotja med mestom in vasjo in širšimi izvenmestnimi območji. K temu naj bi prispevala udeležba bodočih stanovalcev in krajanov pri urejanju svojega življenjskega okolja, kakor tudi sredstva razvojne politike, zakonodaje in planiranja. Seminariisti so upravičeno opozorili, da institucionalno najbolj popolne norme o medčloveških in širših odnosih, o pravicah in dolžnostih ljudi in njihovih skupnostih ne morejo storiti vsega oziroma imajo le polovičen uspeh, če za isti smoter ne opravi svoje posebne naloge tudi urbanizem. Urbanizem mora biti nosilec humanizacije ljudskih prebivališč, v kar sodijo tudi komplementarna razmerja med prebivališči in naravo, usklajevalec različnih interesov prebivalstva, sposoben da pomaga obvladovati razmerje med spontanostjo, planiranjem in odločanjem.

Konflikti in protislovja pri urbanističnem urejanju okolja

Policentrična urbanizacija

Politika policentričnega družbenogospodarskega razvoja in policentrične urbanizacije ni posebnost samoupravnega socializma, saj je istovetna z vztrajnim priporočanjem sociologov in ekologov, ki ugotavljajo, da je hipertrofična urbanizacija ena od glavnih povzročiteljic degradacije vrednot mestnega bivalnega okolja. Toda pojem in beseda policentrična urbanizacija ne povesta vsega, saj sta pri nasprotjih in protislovnostih urbanizacije na relaciji dežela-mesto in mesto-dežela polna ekoloških in socialnoekonomskih protislovij. Tudi v taki politiki urbanizacije se lahko skrivajo prilagajanja spontanosti dvosmerne urbanizacije, ki res da premaguje socialnoekonomske razlike ter socialno in sociološko razlikovanje med meščanom in delavcem ter kmetom, a je daleč od snovanja novih vrednot planiranega urbanega organizma. Sociološka teorija, ki vrh tega priznava novo kategorijo družbene stratifikacije v polkmetu-poldelavcu, meri ipso facto na adekvatno naselbinsko kategorijo, ki pa v teoriji urbanizma še ni dobila svojega mesta.

Nasprotja in protislovja urbanizacije, ki sodijo v samo bistvo razvojnega toka civilizacije, so se predolgo porajala in zbirala v družbeni resničnosti, da bi jih bilo mogoče premagati v pol stoletja po socialistični revoluciji, čeprav se jim socializem upira v tistih gibalih socialističnega družbenega razvoja, v katerih imajo svoj izvor, v družbenoekonomskih odnosih razredne družbe.

Politika policentrične urbanizacije je nasprotna vdajanju spotanim gibanjem med mestom in vasjo, pa tudi spontani želji ljudi, posebno tistih z višjimi dohodki in prihranki, ki bivajo in se gibljejo med mestom in deželo, a z namenom, da bi prebivali v okolici mesta v enodružinski hiši. To je protislovje osebnih interesov in družbene politike, ki brani strnjeno urbanizacijo kot interes nacionalne ekonomije; to je velika dilema, ki se vsiljuje občinskim skupnostim – ali se prilagajati spontanosti ali jo vsaj urejati težnjam prebivalstva v prid ali pa jo zadrževati in izbirati neko tretjo pot. Kakorkoli, subjekti planiranja urbanizacije so primorani še naprej iskati pravo mero med težnjami prebivalstva in velelniki planirane urbanizacije, vendar z večjo pozornostjo tem velelnikom. Tu je protislovno samoupravljanje samo: nahaja se v križnem ognju med željami prebivalstva in velelniki razvojne politike.

Te dileme, ta protislovja imajo tudi svojo reliefno urbanistično podobo v sodobnih urbanih strukturah, v njenem očitnem nasprotju: v gromozanskih stanovanjskih blokih in soliterjih ter drobnih enodružinskih stano-

vanjskih hišah – podoba ne tako različnih osebnih interesov, kajti individualizem družinskega stanovanja še naprej živi na obeh straneh. Težko je reči, ali se bodo tod v prihodnosti protislovnosti med zasebnimi in družbenimi intresi povečevale ali zmanjševale.

To niso majhna protislovja in nasprotja. Pred nami je spontana »samoupravna«, bolj ali manj izsiljena stihija enodružinske naselitve v širino in dolžino dežele, ki je ni moč zaustaviti niti samoupravno niti administrativno, hkrati pa v sociološkem in urbanističnem smislu tudi problematična naselja blokov in soliterjev, bolj ali manj spalna naselja, ki naj bi bila veren izraz in dokaz uspešnosti družbene politike stanovanjske izgradnje. Ta dva pola nasebinske resničnosti iščeta, a ne najdeta sinteze, ki naj bi bila najprej teoretično, potem urbanistično, nazadnje pa resnični izraz nove ljudske misli in volje in družbenih interesov politike policentrične urbanizacije.

Ekologija in ekonomija delata tod prepričljivo skladno, ko priporočata smotrno izkoriščanje zemlje in prostora, sociologija pa prebivanje v okoljih, ki lahko mnogo več prispevajo k razvoju družbenega človeka socialističnega tipa, ko bi se prepričal, da je le v sožitju, v združenem prebivanju tudi zunaj združenega dela, v pravem urbanem okolju njegova bogatejša prihodnost, bogatejša od samega zadovoljevanja potreb v družinski enklavi. Seveda pa je upravičeno priporočati take rešitve le, če urbanizem zna in hoče v svojih artefaktih združevati prednosti prebivanja v urbanem in naravnem okolju.

Institucionalnost in spontanost samoupravljanja

Enostavno reči, da ta nasprotja in te protislovnosti obvladuje sistem samoupravnega planiranja in urbanističnega načrtovanja, bi bilo prav tako pragmatično, kot se enostavno znašati na to, da jih obvladuje naš sistem samoupravnih družbenoekonomskih odnosov. V tem planiranju in v takih odnosih z vsemi pravicami in dolžnostmi sodelujejo delavci in občani, proizvajalci in porabniki, in prav tako tisti, ki častijo fetiš hišice v cvetju, kot tisti, ki priznavajo prednosti prebivanja in dela v urbanem okolju, in ne nazadnje oni, ki samoprepričani ali dolžni branijo politiko policentričnega razvoja in policentrične, a strnjene urbanizacije. Še več, te protislovnosti se bijejo v človeku samem, v njegovi družini, med generacijami, ki zapuščajo kmetije in iščejo nov prostor za svoje prebivanje – enkrat z graditvijo svojega lastnega prebivališča, drugič v naselju svoje delovne organizacije, bolj redko pa z nakupom stanovanja v mestu.

To niso samo odločitve samoupravljanja. To so izbire in odločitve, ki jih ponujajo ali preprečujejo okoliščine, v katerih so iskalci svojega stanovanjskega prostora »samoupravno« navzoči le v prvem primeru, pa še takrat v mejah »družinskega« samoupravljanja, drugače pa o urbanističnih in stanovanjskih vprašanjih skoraj praviloma odločajo drugi. Odloči-

tve v samoupravnih skupnostih niso iskalcu stanovanja nič manj odtujene kot pri proizvajalcu stanovanj.

Samoupravne odločitve se rade gibljejo le v institucionalnem samoupravljanju. Taki primeri nudijo ničkoliko priložnosti za tehnokratske in birokratske odločitve, ki uporabljajo samoupravne odločitve le kot paravan za samovoljo. V resnici je samoupravljanje institucionalno in neinstitucionalno, strokovno vplivno in ekonomsko pogojeno, odgovorno ali pa samo deklarativno in simbolično. Čim več je v odločanju neinstitucionalnega, a odgovornega v strokovnem in ekonomskem smislu, tem manj je nevarnosti, da se samoupravljanje in samoodločanje sprevržeta v teokratizem ali birokratizem, temveč je možnost, da se v odločitvah izrazijo tudi pristni vplivi spontanega. Institucionalizacija zakonskih in upravnih norm, tudi takrat, ko naj izrecno varujejo samoupravne odnose, jih lahko tudi ogroža. Samoupravljanje in zakonitost nista identična odnosa, saj zakon brez prisile ni zakon v polnem smislu besede. Samoupravnost pa je potrebno zakonsko zaščititi vedno tedaj, ko obstaja ali grozi nevarnost, da bi z odtujenimi samovoljnimi odločitvami stvari zdrknile z ravni že doseženih vrednot samoupravljanja.

Bolj ali manj samoupravne odločitve urbanistične politike često posegajo v splet nasprotij in protislovnosti z metodami, ki imajo bolj malo skupnega s težnjo, da bi ponudile nove kvalitete integrativnega obvladovanja protislovnosti, pa se potem sprevržejo v vsiljevanje in prisiljevanje upravnega postopka. Mnogo slabosti take prakse je na samem planerskem, projektantskem in proizvodnem področju, se pravi tam, kjer ima prvo odločanje naravo strokovnega dela in predlaganja v odločanje samoupravnemu subjektu, tam kjer ni drugih ovir za boljše rešitve, kot so lahko premajhen posluš za protislovja sedanjosti in zahteve prihodnosti ali premajhna sposobnost in pripravljenost ponuditi nekaj novega in boljšega.

Odločanje je proces, ki ga institucionalni samoupravni odnosi ne morejo povsem zaobseči. Zato je poleg samoupravnosti odločanja treba gojiti tudi znanje in kulturo odločanja subjektov, ki v procesu odločanja odgovorno sodelujejo.

TOMAŽ VUGA

Urbanizem, stroka in politika

Naša ustava, naši zakoni, skupščinske smernice in vrsta drugi dokumentov govori o podružbljanju planiranja našega razvoja, o podružbljanju načrtovanja našega okolja (tu namenoma ne uporabljam besede urbanizem, saj človek ne živi samo v grajenem okolju). Vprašanje pa je, ali in koliko smo v praksi to že dosegli.

Da bi lahko enostavneje predstavil svoje razmišljanje o tem, bom namenoma delil proces strokovnega dela od procesa odločanja, čeprav morata biti ti dve aktivnosti v praksi hkratni in medsebojno prepleteni.

Kako in koliko lahko občan – »uporabnik prostora« sodeluje pri oblikovanju strokovnih rešitev za urejanje prostora:

- Skrajna (in na žalost zelo pogosta) oblika je, da občan na strokovno rešitev nima vpliva; postavljen je pred izvršeno dejstvo, o katerem je kvečjemu obveščen, njegove morebitne pripombe pa so običajno odbite z argumentom, da niso dovolj utemeljene, da bi njihovo upoštevanje povzročilo preveč stroškov, rušilo koncept ipd.

- Zaželeno in v praksi tudi pri nas že večkrat preizkušena *oblika sodelovanja* je javna razprava o variantnih rešitvah, kjer lahko občan s svojimi mnenji pripomore k izbiri najprimernejše rešitve. Prvi pogoj pa je, da mu strokovnjaki ponudijo v razpravo variantne rešitve, ki morajo biti poleg tega še primerno ovrednotene in obrazložene glede posledic, ki bi jih z realizacijo povzročile.

- V praksi pogosto (čeprav še stihjsko) občani *dejansko soustvarjajo okolje*. Nekje je to soustvarjanje organizirano (npr. v vaških krajevnih skupnostih, kjer vsi občani sodelujejo pri urejanju svojega kraja, ki dosega ob skromni pomoči strokovnjakov včasih tudi že razsežnost celovite prenove), še večkrat pa je tako soustvarjanje stihjsko in kaže na odpor bodočih prebivalcev do načrtovanih rešitev (spomnimo se na urbanistično nediisciplino v večini naselij, ki so bila sicer načrtovana z zazidalnimi načrti). Vzroki za tak odpor so gotovo predvsem pri načrtovalcih (pri tem ne mislim samo na urbaniste, ampak tudi tiste, ki so v imenu bodočih stanovalcev take načrte naročali in o njih tudi odločali), pa tudi pri bodočih stanovalcih, ki jim lahko očitamo predvsem pomanjkanje bivalne kulture in boj za prestiž, zaradi česar zidajo objekte, ki nimajo nobene zveze z njihovimi dejanskimi bivalnimi potrebami.

- In končno, še vedno nastajajo naselja brez predhodnega načrtovanja, ki so *izraz spontanega ustvarjanja* njihovih prebivalcev, njihove kulture, materialnih sposobnosti, življenjskih stisk. To so naša »črna« naselja, ki nastajajo tako, kot so včasih nastajala vsa naša naselja, samo da so se skozi stoletja postopoma spreminjala in dobivala take oblike, ki so najbolj ustrezala potrebam prebivalcev v vasi. Takega spontanega čiščenja in urejanja seveda naša črna naselja še niso mogla doživeti, saj so za to še »premlada« in socialno neustaljena.

Kako pa bodoči stanovalec sodeluje pri odločanju o izgradnji ali drugem posegu, ki bo vplival na njegovo življenjsko okolje:

- Običajno se tudi pri tem srečujemo z veliko *nezainteresiranostjo*, ki največkrat kaže ali na nerazumevanje ali pa občutek nemoči, češ, saj itak bo tako, kot drugi odločijo. Ta nezainteresiranost je še vedno največja prav pri bodočih stanovalcih, ki jih v tem procesu običajno sploh ni čutiti ob vse večji zainteresiranosti sedanjih prebivalcev območja, ki se ureja. Ti

– sedanji prebivalci – pa v procesu odločanja običajno nastopajo le kot branilci svojih sedanjih pravic, torej s stališča ohranjanja statusa quo.

– Ti prizadeti občani torej *soodločajo*. Toda s kom? Z bodočimi uporabniki ne, ker jih običajno ni, pač pa z njihovimi takšnimi ali drugačnimi predstavniki (gradbenimi delovnimi organizacijami, občinskimi vplivnimi možmi). Bodoči uporabnik prostora pa lahko na koncu le ugotavljajo, koliko so ti njihovi predstavniki v resnici zastopali njihove interese in ne le lastnih.

– Če bi hoteli to preseči, bi morali bodočemu uporabniku omogočiti *odločanje*. Najprej bi seveda morali sploh ugotoviti, kdo je to. Na žalost, danes kljub družbenemu planiranju, kjer bi morali vsi subjekti oblikovati svoje srednjeročne in dolgoročne potrebe, teh ob pripravi planov še ne poznamo. Torej, z dejansko uvedbo družbenega planiranja bi morali vsaj za krajevne skupnosti in temeljne organizacije združenega dela ugotoviti, kakšne probleme in potrebe imajo. Drugi pogoj, povezan s prvim, je stabilnost našega gospodarstva, kar je osnova planiranja za daljše obdobje tudi pri posamezniku. S tem je povezana primerna posojilna politika, ki naj spodbuja dolgoročno planiranje potreb tudi pri vsakem posamezniku, obenem pa naj stanovanjsko izgradnjo usmerja predvsem v družbeno najbolj koristne oblike (zadružno izgradnjo, na območja z večjimi gostotami ipd.). Tretji pogoj pa je dialog med predlagatelji neke rešitve in bodočimi uporabniki. Za to pa morajo biti usposobljeni predlagatelji (ki naj predloge pripravijo variantno in dovolj fleksibilno ter razumljivo) in bodoči uporabniki, ki morajo imeti o urejanju prostora in svojega bivalnega okolja vsaj nekaj osnovnega znanja. Tega pa danes večina ljudi nima, seveda če odštejemo občudovanje tujih rešitev, ki običajno niso primerne niti za naše okolje niti za naš žep. S tem se ponovno vračam na prvi del mojega razmišljanja, v katerem sem skušal prikazati vlogo bodočega uporabnika pri oblikovanju svojega bivalnega okolja.

Izhodišča za obvladovanje opisanih problemov morajo biti oblikovana že v zakonodaji, ki naj omogoči vsaj minimalno enotno delovanje v republiki. Tako je slovenska skupščina pred kratkim sprejela t. i. prostorske zakone, ki naj proces planiranja v prostoru poglobijo, obenem pa poenostavijo postopke za pridobitev lokacijskega dovoljenja, ki v današnji praksi najbolj obremenjujejo bodočega graditelja.

V zakonu o urejanju prostora je največji poudarek na dolgoročnih planih, ki so pri planiranju prostorskih sestavin skoraj v celoti določeni kot obvezno izhodišče za srednjeročne plane. S tem so omogočeni kontinuiteta planiranja v prostoru, dolgoročno usmerjanje razvoja v prostoru ter neposredna povezanost med usmeritvami dolgoročnih planov in rešitvami v srednjeročnih planih. V tem procesu bi torej morale biti vse rešitve v prostoru odvisne od dolgoročnih usmeritev, ki so širšega družbenega pomena, in neposrednih potreb nosilcev planiranja, ki se kažejo v odločitvah, sprejetih v srednjeročnih planih. Te odločitve pa ne morejo biti več le spisek želja, ampak morajo sloneti na dejanskih potrebah in možnostih za

njihovo zadovoljevanje. Dogovor o temeljnih srednjeročnega družbenega plana mora biti, ko je sklenjen, izraz demokratičnega procesa usklajevanja potreb v prostoru, hkrati pa tudi zbir nalog za izpolnitev katerih so odgovorni posamezni nosilci planiranja in od katerih ne morejo odstopati.

Proces družbenega planiranja nam torej omogoča demokratično odločanje o urejanju bivalnega okolja, le da ga v praksi ne znamo še povsem izkoristiti. Ta proces mora odgovoriti na vprašanje, *kaj* bomo gradili, *kje* in *koliko*. Na vprašanje, *kako* naj te naše zahteve v prostoru realiziramo, pa moramo dobiti odgovor v urbanističnem načrtovanju, ki ga določa novi zakon o urejanju naselij in drugih posegov v prostor.

Če si predstavljamo, da smo se v procesu planiranja zavestno odločili za kakšen poseg v prostor (za primer naj bo to izgradnja nekega stanovanjskega območja), vemo, da bo na tem in tem območju stanovanjska izgradnja, da moramo doseči določeno gostoto in da si glede na naše finančne možnosti lahko privoščimo tak in tak bivalni standard. Bodoči prebivalec, ki se strinja s takimi odločitvami, pa mora sodelovati tudi pri neposrednem načrtovanju tega območja, saj lahko isti program različno realiziramo. Nova zakonodaja to jasno zahteva, saj določa, da je treba pripraviti variantne rešitve, za večja območja pa je celo obvezen javni natečaj. Tako je dana možnost za aktivno sodelovanje občanov pri oblikovanju bodočega okolja, saj lahko vplivajo na izbiro najbolj ustreznih rešitev. Prostorski izvedbeni načrt (ali po dosednji terminologiji zazidalni načrt) pa naj v bodoče ne določa dokončnih rešitev do centimetra natančno, ampak naj opredeli predvsem robne pogoje, ki naj določijo maksimalne in minimalne dimenzije, oblike objekta, dejavnosti, ki se na nekem območju zaradi vpliva na okolje ne smejo opravljati. V skladu s temi robnimi pogoji pa naj uporabnik ureja svoje okolje, tako da bo najbolje prilagojeno življenju, torej naj v končni fazi tudi sam to okolje soustvarja.

JAN MAKAROVIC

Dinamika in statika v odnosu med človekom in bivalnim okoljem

Odprtost prostora

Oblikovanje bivalnega prostora je usodno odvisno od naših najosnovnejših *filozofskih* izhodišč. Tako govori, denimo, Marx o »razmeni snovi« med človekom na naravo: odnos med človekom in njegovim okoljem si predstavlja dinamično, ustvarjalno. Človek ni preprosto produkt svojega

okolja, njegovo spoznanje ni preprosto odraz zunanjega sveta. Filozofi so svet samo različno razlagali, treba pa ga je spremeniti. Ni treba posebej razlagati, da je ta koncepcija diametralno nasprotje »teorije odraza«, ki se prodaja kot marksistična.

Pri oblikovanju prostora je pendant teorije odraza *arhitekturni determinizem*. V teoriji je arhitekturni determinizem prepričanje, da sta dejanje in nehanje ljudi avtomatično, mehanično odvisni od tega, kako oblikujemo prostor, v katerem živijo. V praksi pa je to ambicija, z oblikovanjem prostora *vnapij predpisati ljudem*, kaj naj v prostoru počenjajo in *kje* naj to počenjajo: kateri prostor je predviden za spanje, kateri za zabavo, kateri za delo.

Toda človek je ustvarjalno bitje, ki se posmehuje arhitektovim ambicijam. Funkcij prostoru ne daje arhitekt, ampak šele človek, ki v njem prebiva – in tu se izkaže, kako mnogoznačen, dvoumen in spremenljiv je ta njegov prostor. Vzemimo samo tisto arhetipalno »stremljenje v višino«, ki se pojavlja v arhitekturni tradiciji že od »babilonskega stolpa« dalje in za katero ugotavlja Trstenjak v »Ekološki psihologiji«, da je še danes prav tako živo kot nekoč! Medtem ko je imelo to stremljenje nekoč predvsem sakralen in simboličen pomen, se kaže danes v stanovanjskih stolpnih in televizijskih stolpih – torej v zgradbah z izrazito utilitarnim pomenom. Toda zakaj te zgradbe ne bi smele imeti *hkrati* tudi nekakšnega sakralnega pomena, izražati mogočnosti človekove tehnike ipd.?

Ali ni imel že babilonski stolp dvojnega pomena? Po eni strani je bil izraz ponižne vere v boga – po drugi pa je izražal, kot uči biblija, *hybris*: željo doseči nebo, postati enak bogu.

Podobno lahko tudi sakralni objekt, potem ko je izgubil svojo sakralno funkcijo, še vedno obdrži svojo *estetsko* funkcijo. V središču Ljubljane, nad vhodom v pasažo Mestnega gledališča, je stal nekoč kip svetega Frančiška z latinskim napisom »pax et bonum« (mir in dobrot). Sedaj zijajo tam odurne odrgrnine, zahvaliti pa se moramo za to nakazo tistim, ki v sakralnem objektu niso bili sposobni videti drugega kot sakralni objekt.

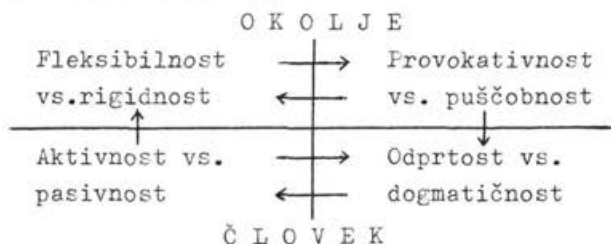
Sicer pa je z arhitekturo podobno kot z drugimi umetnostmi. Največji umetniki niso tisti, ki nam razodevajo »večne resnice« – kajti teh preprosto ni – ampak nasprotno tisti, ki so dovolj odprti in široki, da je vsaka doba sposobna najti v njihovih delih nekaj novega. Podobno lahko tudi arhitekta cenimo predvsem po tem, koliko je sposoben oblikovati *odprti* prostor, prostor *možnosti*, v katerem lahko posameznik svobodno razvija in uveljavlja svojo osebnost.

Provokativnost, fleksibilnost

Odnos med posameznikom in njegovim okoljem je dvojen: vključuje namreč *sprejemanje* vtisov in vplivov iz okolja in *učinkovanje* na to okolje. To je torej *krožni tok* učinkovanja oziroma *součinkovanje*. Nemotenost

tega toka je odvisna od štirih dejavnikov. Na strani posameznika sta bistveni njegova *odprtost* vplivom okolja in njegova *pripravljenost za akcijo*. Na strani okolja pa sta bistveni *provokativnost*, se pravi sposobnost okolja izzvati določene reakcije pri posamezniku – ter *fleksibilnost*, se pravi dostopnost človekovi akciji.

Odnose med človekom in njegovim bivalnim okoljem si lahko torej predstavljamo nekako takole:

Ne da bi zagovarjali arhitekturni determinizem, moramo namreč vseeno priznati, da ustreza določeni strukturi osebnosti in določeni družbeni strukturi tudi določen način oblikovanja prostora in obratno. Avtoritarnim družbenim sistemom najbolj ustreza puščobna arhitektura, ki nas kvečjemu straši s svojo mogočnostjo. In tudi nad očitno puščobnostjo naše »samoupravne« arhitekture, tako različne od arhitekture atenske demokracije, se moramo najbrž zamisliti. Toda ker nas v tem trenutku zanima predvsem *prostor*, se raje ustavimo pri njegovi *provokativnosti* in *fleksibilnosti*.

Provokativnost

Toynbee razlikuje civilizacije po tem, kako so znale odgovoriti na »izziv« svojega okolja. Kjer ni izziva, ni civilizacije. Toda kaj je izziv?

Že v prejšnjem stoletju je Ernst Haeckel opozoril na zanimiv paradoks v našem estetskem doživljanju. Že neštetokrat je bilo ugotovljeno, kako pomembno vlogo imajo simetrija in razne druge vrste geometrijske »pravilnosti« v našem estetskem doživljanju. Toda »čista« geometrijska pravilnost nam v bistvu ne vzbuja nikakršnih estetskih občutkov, temveč se nam zdi predvsem dolgočasna. Romantična pokrajina s skalovjem in grmičevjem je praviloma »lepša« kakor krog ali kvadrat. Bežna skica se zdi vsaj sodobnemu okusu pogosto zanimivejša kot podoba, izrisana v vseh podrobnostih. V glasbi sodobni okus ljubi disonance in se mu zdi »klasična«, po vseh pravilih komponirana glasba, pogosto dolgočasna. Sicer pa so meritve pokazale, da niti obraz Miloške Venere, ki velja za ideal klasične lepote, nikakor ni popolnoma someren...

Po drugi strani pa ugotavlja Mircea Eliade popolno estetsko nemoč pred južnoameriškim pragozdom. Ta pokrajina je preprosto »tuja«, ne omogoča nikakršnega strukturiranja – ravno zato ne, ker še ni bila »udomačena« v delih naših umetnikov.

Spomnimo se na znano nasprotje med »apolinično« in »dionizično« umetnostjo! Prva postavlja v ospredje *red*, druga *nered*. Toda popolni red in tudi popolni nered sta smrt umetnosti. Red mora biti v umetnosti vsaj *nakazan*, toda ne do kraja *izvršen* – kajti v nasprotnem primeru prikrajša umetnik gledalca in poslušalca za njegovo lastno *soustvarjanje* tega reda, ga ne aktivira. Seveda pa je ta sposobnost soustvarjanja različna – in ravno zato imajo ustvarjalnejši posamezniki praviloma rajši »dionizično« umetnost, manj ustvarjalni pa »apolinično«, kot ugotavlja tudi Barron. V podobnem smislu izjavlja tudi Heraklit, da je »skrita harmonija boljša od vidne«.

Fleksibilnost

Fleksibilnosti okolja ne smemo razumeti samo v grobo mehanskem smislu – denimo tako, da stanovalci preurejajo svoja stanovanja, gojijo svoje vrtničke itd. Seveda je ta vidik nadvse pomemben – vendar ni edini. Ne pozabimo, da okolje ni »stvar po sebi«, temveč »stvar za nas«. Z vsakim korakom, ki ga napravim v svetu, ki me obdaja, se torej moje okolje spremeni. Možnost za *gibanje* v svetu povečuje torej *raznolikost* okolja. Čim večja je *ceteris paribus* raznovrstnost in hitrost gibanja, tem večja je raznolikost okolja. Od tod tudi posebni pomen neoviranosti gibanja in *prostornosti*, se pravi razsežnosti prostora, ki je posamezniku na razpolago. Seveda pa z *monotonostjo* sproti uničimo prednosti prostornosti. Če stoji, denimo, na nekem velikem prostoru serija samih enakih blokov, je to približno isto, kot če bi stal na majhnem prostoru en sam blok: gibanje v tem primeru ne poveča raznolikosti, veliki prostor ni vrsta mnogih prostorov, ampak samo ponavljanje enega in istega majhnega prostora.

Toda okolje se ne spreminja le z različnostjo geometrijskih pozicij posameznika v prostoru, ampak tudi z različnostjo njegovih funkcij. Če uporabljajo ljudje en in isti prostor za različne funkcije, se poveča raznolikost, ne da bi se moral prostor razširiti. Podobno velja tudi za spremembe v času nasploh.

LUČKA ROZIN-ŠAREC

Pravočasno vključevanje uporabnikov v proces izradnje

Pogosto navajamo kot vzrok za nezadovoljstvo ljudi s svojim bivalnim okoljem prav to, da ljudje kljub razglašnim institucionalnim in zakonodajnim osnovam vendarle nimajo prave možnosti za njegovo oblikovanje. V različnih raziskavah ugotavljamo, da na zadovoljstvo ljudi z bivalnim okoljem vpliva cel splet okoliščin, ki zadevajo raven celotnega naselja in ne le njegovih sestavnih delov. V bistvu je to vpliv odločitev, ki se

sprejemajo na ravni družbenega planiranja in med celotnim procesom izgradnje določenega naselja.

Po podatkih iz raziskav je le približno tretjina stanovalcev dejansko in potencialno aktivna pri urejanju naselja. Z vidika razvoja samoupravljanja so zanimivi vzroki za pomanjkljivo družbeno angažiranost prav na lokalni ravni, kar je na preostalih ravneh pri posrednem odločanju še nekako razumljivo. Po našem mnenju je, kot sem navedla uvodoma, eden osnovnih vzrokov prav neprimerno in nepravočasno vključevanje uporabnika v dejanski proces izgradnje. Tako ljudje ne razvijejo potrebnega občutka odgovornosti in pripadnosti, nimajo možnosti razvijati lastne ustvarjalnosti, predvsem pa stanovanje in bivalno okolje, za katera prispevajo vsa razpoložljiva sredstva, nista urejeni kot bi želeli. To potrjuje tudi razlika med zadovoljstvom in nezadovoljstvom v naših naseljih tipične individualne izgradnje in v tistih kolektivne blokovne izgradnje z neopredeljenimi površinami lastništva in uporabe.

Zgodovinsko gledano ugotavljamo, da je človek med izgradnjo svojega bivališča prav v dobi poudarjenega razmaha gradbene industrije in sodobne gradbene tehnologije izgubil veliko možnosti za dejanski vpliv in da jih celo v našem samoupravnem sistemu nismo uspeli primerno razviti. Ne nazadnje je vzrok za to, da smo skupaj z uvozom tehnologije uvozili tudi način načrtovanja in graditve. Vse izkušnje iz planerske prakse potrjujejo navedena dejstva. Interes občanov je na vseh ravneh odločanja osredotočen predvsem na njihove osebne probleme, bodisi pri družbenem planu ali pa zazidalnem načrtu. Tudi ob odločanju v zborih stanovalcev ugotovimo, da so ponovno v ospredju predvsem osebne koristi.

V raziskovalni nalogi Vključevanje stanovalcev v izgradnjo bivalnega okolja v naselju smo leta 1980 na Urbanističnem inštitut SRS to temo podrobneje obdelali ter pridobili vrsto empiričnih podatkov. Med drugim so nas zanimale tudi oblike in možnosti za vključevanje bodočih uporabnikov v celoten proces izgradnje, tj. od faze planiranja do faze uporabe naselja.

Že na ravni dolgoročnega plana oz. urbanističnega plana se pojavijo za bivalno okolje pomembne odločitve. Že v fazi srednjeročnega planiranja pa lahko rečemo, da so najrealnejše možnosti za neposredno identifikacijo uporabnikov. Izvajanje srednjeročnega plana graditve v občini predvideva sklepanje posebnega družbenega dogovora o izvajanju srednjeročnega plana, ki opredeljuje naloge in iz njih izhajajoče materialne obveznosti vseh nosilcev planiranja. Ta določila okvirno limitirajo vlaganja, s tem pa vplivajo na standard in opremljenost novih naselij v občini. Programi OZD npr. predvidevajo razrešitev stanovanjske problematike svojih delavcev, kar pomeni, da se ti v bistvu pojavljajo kot znani pričakovalci stanovanj, na osnovi česar je že možno opredeliti tudi določeno vrsto stanovanj na določeni lokaciji.

Za sodelovanje v začetni fazi priprave in načrtovanja je treba bolj kot do sedaj (z novimi sredstvi in načini) spodbuditi uporabnike v bazi, tj.

OZD in KS, predvsem pri določanju problemov, izboru ciljev, strategiji in pri izboru variantnih rešitev, ki so kot predlogi plana dani v javno razpravo. Pri tej vrsti dokumentov gre še vedno za zagotavljanje usklajenosti globalnih odločitev, ki pa bistveno vplivajo na vse naslednje faze. Tukaj se pravzaprav odloča o vseh bistvenih lastnostih bodočega bivalnega okolja, ker prav tu odločujoče opredelijo programske, funkcionalne, oblikovne in tehnološke zahteve.

Pri izdelavi prostorskega izvedbenega akta je nadalje potrebno sodelovanje stanovalcev pri odločitvah o vseh elementih, ki vplivajo na standard naselja ob vselitvi. Pri tem gre tudi že za ureditev in opremo okolja. Treba je predvsem določiti stopnjo dokončanosti oziroma možnosti načina in oblike dograjevanja in spreminjanja naselja po vselitvi. Prav tako se tedaj podrobno opredelita struktura stanovanj in vrsta stanovanjskih zgradb na osnovi podatkov o pričakovalcih oziroma opravijo korekture, ki so nastale med pripravo dokumentacije. Vzporedno s to fazo priprave zazidalnega načrta poteka navadno tudi priprava idejnih projektov za objekte in ureditve. Zato so odločitve, ki so sprejete tukaj, bistvene, v naslednji fazi projektiranja je možno vplivati le še na izbor in določitev elementov za finalizacijo stanovanj in skupnih prostorov v zgradbi. Takrat pa morajo že odločati konkretni stanovalci, ki morajo imeti možnost za izbiro elementov, obenem pa tudi možnost za odločitev, da sami poskrbijo za finalizacijo po vselitvi.

Sodelovanje med planiranjem in postopkom v zvezi s tem jasno opredeljujejo zakon o družbenem planiranju. Ob tem pa se zastavlja več vprašanj, ki se nanašajo na operativne postopke pri praktičnem delu. Predvsem se kaže kot najpomembnejša potreba po razširjanju informacij in izboljšanju komunikacij med nosilci in drugimi udeleženci v procesu planiranja.

V fazi graditve naj bi imeli bodoči stanovalci še vedno možnost za odločanje predvsem o finalizaciji in opreми stanovanj in določenih delih skupnega okolja (npr. ureditev zelenic, igrišč, prometnih ureditev, skupnih prostorov v objektih idr.). Zato bi kazalo na vsakem večjem gradbišču organizirati informativni urad, razvojni center ali podobno, kjer bi bili stalno na vpogled in na razpolago vsa obstoječa investicijsko-tehnična dokumentacija in alternativni predlogi in rešitve za finalizacijo del. Če bi se dogovorili za določeno stopnjo samograditeljstva, bi bila v takem centru tudi na razpolago strokovna pomoč. Strokovnjaki bi lahko ustrezno pomagali pri izbiri primernih stanovanj, morebitnih zamenjavah, dograjevanju in organiziranju življenja takoj po vselitvi oz. do dokončnega prenosa odgovornosti do vzdrževanja in upravljanja na stanovalca.

Če na koncu pogledamo še fazo uporabe stanovanjskega naselja, lahko ugotovimo, da ljudje na splošno kažejo pripravljenost za sodelovanje in da želijo neposredno dajati pobude.

Menijo, da skupno urejanje prispeva k socialni komunikaciji in zblíževanju. Pobude za to dajejo zbori stanovalcev in hišni sveti. Najbolj

zainteresirani pa so manj mobilni in starejši stanovalci: mladina in večji otroci pa najmanj, ker je njihov interes usmerjen na širše mestno okolje. Takoj po vselitvi je interes stanovalcev usmerjen predvsem na urejanje lastnega stanovanja, s katerim so sprva zelo zadovoljni, z leti, ko pa začnejo zaznavati tudi bližnjo okolico – stavbo, skupne naprave in zunanji prostor v naselju, pa postanejo vedno bolj kritični. Čez čas se začno tudi bolj zanimati za urejanje okolja v naselju tudi zaradi svojih novih potreb in zaradi spoznanj ob uporabi prostora.

Za konec lahko ugotovimo, da se je dosedanji zaprt gradbeni proces, ki je dosegel svoj višek v industrializirani produkciji dokončane fizične strukture stanovanjskega okolja, izkazal kot nekaj neuresničljivega predvsem pa nezadovoljivega. Znanje o procesih, ki bodo potekali v grajenem okolju takoj po vselitvi in kasneje, ni nikdar dovolj veliko niti ne more biti predvidljivo. Znanje o ustreznosti se dejansko pridobi šele med uporabo. Osnovno vodilo, ki ga je treba upoštevati, je, da tako kot je dejstvo potreba po kontinuirnem procesu planiranja, tako obstaja tudi potreba po kontinuirnem procesu izgradnje. Namesto prizadevanja, da bi bila do vselitve grajena struktura dokončana, je treba že v samem procesu zagotoviti spremenljivost in kontinuiteto, tj. nedokončanost, ki temelji na pričakovanju postopnega dograjevanja z lastnim delom stanovalcev. To izhodišče zahteva tudi takšne gradbene procese, ki bodo presegli današnje zakovane in nedialektične produkcijske metode, ki so z vidika bodočnosti nesprejemljive.

Strokovnjakova naloga je torej, da planira in projektira možnosti za spremembe ter da pričakuje, da se bo grajena struktura vedno znova dopolnjevala in spreminjala z namenom povečevanja uporabnosti in kakovosti bivalnega okolja. Stanovalci bi morali biti že vnaprej seznanjeni z vsemi možnostmi za sodelovanje, obenem pa tudi s pričakovanji, povezanimi s tem. Namen seveda ni preiti na staro obrtniško graditeljstvo, ampak usmeriti obstoječe razvite produkcijske metode in gradbeno industrijo v smer, ki bo omogočala ljudem razvijati znanje in ustvarjalnost. Tako kot mora delavec odločati o produktu svojega dela, da se ne odtuji, tako mora potekati tudi oblikovanje grajenega okolja v smeri očlovečenja načrtovalskega in gradbenega procesa. Organska rast, ki jo zagotovi postopno izgrajevanje, je pogoj za dobro počutje ljudi.

Vir: Lučka Rozin-Šarec, Andrej Gulič: Vključevanje stanovalcev v urejanje bivalnega okolja v naselju, UI SRS, Ljubljana, 1981.

FRANCO OTTOLENGHI

Primer Reder in nacionalno dostojanstvo

SS majorja Walterja Rederja so osvobodili in vrnili Avstriji. Zdaj je v Badnu, blizu Dunaja, gost neke vojašnice avstrijske armade. Mirno zdraviliško mesto je postalo začasno pristanišče na okrutni poti, ki so jo bili prešli Reder in njegovi pred štiridesetimi leti. Sant' Anna di Stazzema, Bardine di San Terenzo, Valla, Fivizzano, Le Fosse del Frigido in nazadnje Marzabotto: med avgustom in septembrom 1944 so zasekali krvavo rano v telo in spomin te dežele. Kdo more reči, če in kdaj se bo ta rana zacelila?

Toda zdaj je vprašanje: zakaj je bil Reder osvobojen? Vprašanje, ki je še nujnejše, ker so pojasnila redka, nezanesljiva in celo napadalna: predstava krepostnega nagnjenja k pozabi in ledenih birokratskih opredelitev. Poglejmo vzorec. Piccoli: »Craxi je enkrat storil prav. Stari nacist, ki je odslužil vso ječo, kolikor mu je bilo odmerjeno, se lahko vrne domov in sebe in svoje nauči, kaj je Italija«. V čigavem imenu vendar govori? In Martelli: »Ni bilo ne oprostitve in ne odpustitve, ampak izvedba mednarodnega dogovora med Italijo in Avstrijo«. Spodolini potrjuje: gre za administrativno dejanje in predsednik državnega sveta je prevzel odgovornost zanj.

Pa storimo korak dalje. Odločitev formalno ni nezakonita, saj je vojaško sodišče v Bariju leta 1980 priznalo Rederju »pogojno svobodo« in ga proglasilo za vojnega interniranca za obdobje petih let, se pravi do 15. julija 1985. Zato je nujno odgovoriti še na dve dodatni vprašanji. Zakaj so bili družinski člani žrtev pokola v Marzabottu pozvani in prisiljeni izrekat se v zvezi s predčasno osvoboditvijo nacističnega zločinca? In potem, ko je bilo to stališče izrečeno, z močjo in avtoriteto zgodovinske sankcije, zakaj ga ni nihče upošteval? Psalm pravi: zaprli so svoje neobčutljivo srce, na jeziku pa sama oholost. Biblijski navedek je nadvse prikladen in nanj spominjamo tiste, tudi papeža Wojtylo, ki so se vključili v oprostitevno kampanjo in tako prispevali k zmešnjavi med privatno moralo in javno etiko in so prisilili družinske člane žrtev, da so se obremenili z obredom kolektivne sprave, v katerem ne zbledi samo razloček med krvnikom in žrtvijo, ampak nazadnje tudi sama politična in zgodovinska odgovornost

za drugi svetovni spopad. Bodimo torej previdni. Kar se utegne razbliniti, ni samo spomin na neko klanje. Je ključni element v genetskem kodu zahodne demokracije (in ne samo nje), ki se je kalil v veličastnem in strašnem spopadu z nacifašizmom, ključni element v nenapisanem sporazumu, ki je varoval trden razvoj teh demokracij v vsem vihnem povojnem odboju. Še več, bil je temeljni kamen sistema mednarodnih odnosov, v katerih je bilo doslej mogoče nevtralizirati težnje po zaostritvah in vedno znova, pa čeprav s težavo, povzeti razgovor o miru.

Letos praznujemo štirideset let, odkar se je končala protifašistična vojna. Praznujemo v zaostrenem trenutku notranjega življenja dežele in v nelahkem – čeprav manj mračnem kot pred nedavnim – trenutku mednarodnih odnosov. Kljub temu pa je opaziti določeno vztrajanje konservativne ofenzive, ki tudi v naši državi poskuša ponovno zarisati razmerja moči in politično-institucionalnega tipa v korist mogočnega bloka zmernih interesov. Zvezda vodnica tega procesa je še naprej reaganovsko predsednikovanje. Objektivna pobuda za reorganizacijo strukture mednarodnih odnosov na podlagi popolnoma drugačnih opredelitev, kot so bile tiste, ki jih je vzpostavilo protifašistično zavezništvo, so zelo močne. Kjer bi se ta pobuda zares uresničila, bi pomenila nezacelljivo razcepljenost za življenje v Evropi, zamačila bi vse perspektive, ki jih je še mogoče uveljaviti za mir, ali pa celo zgolj in samo za preživetje. Skratka, ta obuda na ravni celine že oživlja desne sile in jim vrača politični manevrski prostor, ki gre daleč preko konsenza, ki so ga v resnici pridobile. Oprezno ravnanje angleške in nemške vlade v pričakovanju te pomilostitve, pa tudi sami pritiski avstrijskih oblasti na italijansko vlado, kar je v primeru Reder le-ta izrecno priznala – vse to opozarja, da gre za zapleteno igro, za dramatično partijo, za visoko politično stavo. Kakšen humanizem in lepe manire neki! Ali se koalicijska vlada zaveda, za kaj gre? Zdelo bi se, da ne! Na televizijski tiskovni konferenci je predsednik državnega sveta na morda nespretno vprašanje nekega novinarja, če so bili v procesu Reder v igri tudi kakšni »tajni dogovori«, med drugim odgovoril tudi z domisljico: »Tajni dogovori? S kom? S Hitlerjem?« Ponesrečen sarkazem. Nočemo v njem iskati pomena.

Toda, če pomislimo na Rederjev odhod iz Gaete v popolni tajnosti, na njegov prihod v Avstrijo, ko so ga sprejeli kot v posmeh tisti konvenciji, ki naj bi Avstriji zaupala stražo nad mednarodnim zločinstvom, na razprave v vladi in v avstrijski javnosti, če pomislimo na vse to, čutimo, da moramo vendarle še enkrat reči, da pravičnosti, morale, nacionalnega dostojanstva ni pripisovati vladi, ampak ljudjem iz Marzabotta.*

* Rinascita, št. 4, 2. februar 1985, str. 3.

Frischenschlager in Reder – različni temi

Kadar zagrabijo kak dogodek mehanizmi bulvarnožurnalističnega pretravanja in zaide poleg tega še na zamegleno polje polzaznavnih in nezaznavnih političnih strategij, je tudi po določeni časovni distanci težko ugotoviti njegove natančne dimenzije. »Primer« Frischenschlager – Reder pa je še dodatno zapleten: zrasel iz dražljivega, nasilo pozabljenega in načrtno zamolčevanega kompleksa avstrijske medvojne krivde ali nekrivde, resničnega in navideznega premagovanja neljube preteklosti, pa tudi resnične in navidezne nagnjenosti k nacistični recidivi. Če ljudstvo, ki je iz Beethovna napravilo Avstrijca, iz Hitlerja pa Nemca, »slavi« nacističnega vojnega zločinca, potem to ne vznemiri samo svetovnih židovskih kongresov, marveč ves svet.

Na Dunaju je bilo zadnje tedne večkrat slišati, da se mednarodna javnost »zgraža«. Neinformirana morda. Informirana pa je morala predvsem strmeti in se čuditi. Ko je pred dvema letoma takrat 39-letni docent prava na salzburški univerzi dr. Friedhelm Frischenschlager postal obrambni minister v novi dunajski koalicijski vladi, je bilo za poznavalce avstrijskega političnega življenja prav to imenovanje med najvidnejšimi znamenji, da se je vodja avstrijske »svobodnjaške« stranke (FPÖ) dr. Norbert Steger zares in dokončno odločil, zbrisati s svoje politične grupacije, ki ima za seboj samo pet odstotkov avstrijskega volilstva, vsako sled suma, da je »večno včerajšnja« in da se na tihem nagiba k neonacizmu. Frischenschlager, ki se je kot študent sicer udeleževal nekaterih nemško-nacionalističnih akcij na univerzi in je bil kot predsednik »Zveze svobodnjaških študentov« nekaj časa celo podpredsednik združenja avstrijske univerzitetne mladine (Hochschülerschaft), je namreč veljal za »belo ovco« v rjavkasti čredi poveljevalcev velenemštva in »usodne združenosti« nemško govorečih ljudi in si je s svojim dostikrat mladeniško zanosnim nastopanjem v prid najzlahtnejšim ostalinam evropskega liberalizma in zoper fašistično tradicijo ustvarjal sovražnike v lastni stranki in občudovalce med »naravnimi sovražniki«, mladimi levimi socialisti. Frischenschlager je bil Stegerjeva »liberalna legitimacija« za vstop v vlado s socialističnim kanclerjem, bil pa je tudi dokaz, da se FPÖ ob menjavi generacij resnično odloča za pot, ki so jo v obdobju bonske male koalicije ubirali Genscherjevi svobodni demokrati.

Mladi obrambni minister je kaj kmalu pokazal, da ima namen »demilitarizirati« avstrijsko vojsko, predvsem pa zbrisati z nje odij nekdanje povezanosti s Hitlerjevo vojsko. Njegova najvidnejša poteza je bila vojaška zaobljuba v koncentracijskem taborišču Mauthausen. Vzbudila je

»pozitivno osuplost« v naprednih krogih, pa tudi mnogo negodovanja v nazadnjaških, predvsem v njegovi lastni stranki. V svojem mauthausenskem govoru je sicer poudarjal, da »preprosti« Nemec ali Avstrijec ne moreta odgovarjati za grozodejstva, ki so se dogajala v koncentracijskih taboriščih, odklonil je torej vsako obliko kolektivne krivde, vendar pa je nedvoumno in brez pridržkov obsodil, kar so počeli hitlerjanci v imenu nemškega naroda. Druga, manj znana, ker še neizvedena njegova poteza je bila obljuba, da bo v obdobju svojega ministrskega službovanja priredil vojaško prisego v velikovski garniziji tudi v slovenskem jeziku. Zelo verjetno je, da bo koroška frakcija njegove stranke preprečila izpolnitev te obljube, toda že njegova obljuba sama kaže, kakšne vrste človek je.

In prav temu človeku se je moralo zgoditi, da se je nekega lepega januarskega jutra znašel na graškem vojaškem letališču in segel v roke vojnemu zločincu, standartenführerju (esesovskemu majorju) Walterju Rederju!

Zgodovina zadeve Reder je stara in znana. Takrat 29-letni Reder je po ukazu feldmaršala Kesserlinga leta 1944 izvedel »očiščevalno akcijo« na območju italijanskega mesta Marzabotto, v kateri so esesovci pobili več kot 1800 ljudi. Za smrt 230 Italijanov je bil neposredno odgovoren Reder sam, zakar ga je italijansko sodišče obsodilo najprej na smrt, potem pa na dosmrtno ječo. Toda že leta 1952 je zanj interveniral avstrijski zunanji minister Karl Gruber, potem pa so se prošnje najvišjih avstrijskih predstavnikov kar vrstile. Leta 1959 je rimska vlada tem prošnjam končno ustregla in zunanji minister Andreotti je osebno šel po Rederja v trdnjavo Gaeta na jadranski obali, ga odpeljal v Rim in ga nameraval izročiti Avstrijcem. A prav takrat se je začela serija bombnih atentatov na Južnem Tirolskem, kar je močno poslabšalo avstrijsko-italijanske odnose in Reder se je moral vrniti v ječo. Zadeva je nato petindvajset let obremenjevala meddržavno razmerje in postala izrazit politikum. Italijanske protifašistične sile, zlasti komunisti, so Rederja stilizirale v simbol nacističnega zločinstva in italijanskim vladam onemogočale vsakršno popuščanje. Medtem so zapornika z raznimi formalno pravnimi potezami »prekvalificirali« iz vojnega zločinca v vojnega ujetnika. Vsi avstrijski kanclerji, vključno z Brunom Kreiskim, so v Rimu po večkrat prosili za izpustitev »poslednjega avstrijskega vojnega ujetnika« in v Gaeti se je pojavil celo dunajski kardinal Franz König, z besedami tolažbe in zobljubami, da bo Rederju pomagal iz zapor. Craxijeva vlada se je končno odločila presekati ta voz, mu določila julij 1985 kot konec prestajanja kazni ter ga šest mesecev pred iztekom tega roka predčasno izpustila.

Pri tem pa je ravnala nenavadno hitro, pač zato, da izročitev ne bi vzdignila preveč prahu, predvsem ne v Italiji. Terjala je tudi, naj Avstrijci preprečijo vsakršno publiciteto in Rederja čim hitreje in pod stražo spravijo v vojaško bolnišnico. Frischenschlager, ki je dobil (menda ne dovolj jasna) navodila od zunanjega ministra Gratzja, je ravnal dokaj panično in na način, ki izpričuje tipično avstrijsko miselnost: da mu

Štajerci (letalo z Rederjem naj bi pristalo na graškem vojaškem letališču) ne bi kaj zakuhali, se je kar sam odpravil v Gradec in kar sam poskrbel, da je izročitvena procedura naglo potekala. Toda zgodilo se je, kar ni nihče pričakoval: ena od italijanskih tiskovnih agencij je za Rederjevo potovanje izvedela in takoj obvestila novinarje v Gradcu. Ko je Frischenschlager posadil Rederja za mizo v letališki kantini in poskrbel za malico, so se na vratih nenadoma pojavili trije časniki in terjali od njega izjavo. Očitno tudi zdaj ni bil dovolj priseben in je Rederja javno proglasil za poslednjega avstrijskega vojnega ujetnika, ki so ga izročili Avstriji iz humanitarnih razlogov in s katerim je treba ravnati kot nesrečnim bolehnim starcem. Kdo ve, ali mu je bilo že takrat jasno, kakšen škandal je sprožil.

Kajti škandal se je začel šele, ko je avstrijski tisk začel senzacionalistično objavljati novico o »slavnostnem sprejemu« za vojnega zločinca, o tem, kako je obrambni minister »toplo stisnil roko« ostarelemu esesovcu in mu dejal, da se »vsa Avstrija veseli njegove vrnitve« (pozneje se je sicer izkazalo, da je bila čista izmišljotina). Strasti so se razvnele šele takrat, ko je prišlo do silovite reakcije v tujini in so začele protestirati židovske organizacije (bilo je tik pred začetkom svetovnega židovskega kongresa na Dunaju). Zares relevantno politično razsežnost pa je afera dobila takrat, ko so se zgrnile na Frischenschlagerja pohvale iz tistih taborov in zakotij, ki so ga dotlej vedno napadali: neonacistična NDP mu je poslala plamteč pozdrav, nemško-nacionalistični voditelj koroške organizacije FPÖ Haider ga je pohvalil za njegov »pogum« in tretji predsednik avstrijskega parlamenta Stix je izjavil, da bi na njegovem mestu tudi sam tako ravnal. Nujno je moral nastati vtis, kot da se uradna Avstrija identificira z nacizmom, da preteklost nikakor ni premagana in da so vojni zločinci zanj sestavni del vojaških operacij. Ni se bilo mogoče izogniti sklepu, da obrambni minister kot poveljnik avstrijske armade vzpostavlja kontinuiteto med wehrmachtom in bundesheerom. Predvsem pa se je morala utrditi domneva, da so avstrijski socialisti sestavili vlado s kolacijskim partnerjem, ki je v resnici trojanski konj nacistične recidive.

Na Ballhausplatzu so stvar kaj hitro uredili. Kancler Sinowatz je pohitel z izjavo, da je Frischenschlager napravil hudo politično napako in zahteval od njega natančno poročilo o motivih takšnega ravnanja. Podkancler Steger je takoj zavrnil Haiderjevo in Stixovo govoričenje in pri slednjem celo dosegel, da se je javno, v parlamentu, distanciral od svoje izjave. Frischenschlager je prekinil svoj uradni obisk v Kairu, da bi lahko kar najhitreje s televizijskih zaslonov povedal, da kajpak nikakor ni nameraval rehabilitirati vojnega zločinca in da je zanj to, kar se je zgodilo v Marzabottu, vojni zločin, ter da zanj Reder res ni mogel biti kaj drugega kot »človek«, saj so za njegovo pomilostitev leta in leta prosili ljudje, ki jim ni mogoče očitati nacistične miselnosti. V pismu, ki ga je poslal kanclerju, se mu je opravičil, opravičil pa se je tudi avstrijski javnosti in celo – prek nekega izraelskega časopisa – vsem žrtvam nacizma, zlasti Židom.

Medtem je zadeva dobila nove razsežnosti. V avstrijski socialistični stranki so se pojavili glasovi, da je treba Frischenschlagerja izločiti iz vlade, najbolje pa da bi bilo, če bi se SPÖ ob tej priložnosti ločila od svojega partnerja. Opogumljena od takšnih glasov je začela silovito kampanjo proti Frischenschlagerju in vladi tudi opozicijska Ljudska stranka (ÖVP), natančno vedoč, da je prišel trenutek, ko bi se socialistom lahko priporočila kot koalicijska družabnica. Ker se Steger nikakor ni nameraval sprijazniti s tem, da bi dovolil vreči iz vlade ministra, na katerega se je lahko najbolj zanesel, Sinowatz pa je bil dovolj razsoden, da Frischenschlagerjeve neumnosti ni prekvalificiral v namerno idejno diverzijo, je preostalo ÖVP samo, da v parlamentu izsili glasovanje o ministrovi sposobnosti biti minister.

Do glasovanja pa se je SPÖ notranje že tako stabilizirala in disciplinirala, da je za Frischenschlagerja glasoval celo idejni vodja levičarske socialdemokratske mladine Josef Čap – preveč na dlani je bilo, da ÖVP ni prav nič ogorčena nad navidezno rehabilitacijo nacizma, marveč da ji gre zgolj za participacijo pri oblasti, za ustanovitev velike vladne koalicije s socialisti.

Frischenschlager in Reder sta torej različni temi. Enainštiridesetletni liberalec je svoj graški prizor odigral delno kot naivec, v precejšnji meri pa tudi kot predstavnik tiste mlade generacije, ki ne samo zaradi štiridesetletne časovne oddaljenosti, marveč tudi zaradi pomanjkljive poučenosti in vednosti o dogajanju med leti 1933 oziroma 1938 in 1945 preprosto nima pravega razumevanja zanj. Povsod zelo raširjeno razpoloženje za »pozabo« je tudi tu prišlo do izraza. Kar je po svoje alarmantno, je bil način, kako so pograbile priložnosti tiste sile, ki še vedno na tihem živijo od preteklosti in ki še vedno negujejo miselnost, iz katere je fašizem. Mednje sodi koroška nacionalistična skupina, ki si zobe nenehno brusi ob Slovencih in ki je svoj pravi obraz ponovno pokazala ob Rederjevem primeru – da te sile niso omejene samo na FPÖ, dokazuje primer funkcionarja Ljudske stranke Gortana, koroškega industrialca, ki je Rederju takoj ponudil dobro plačano sinekuro (ki je ta sicer ni sprejel). Spodbudno je, da se je Stegerjeva skupina, ki vodi zvezno FPÖ, zavedala nevarnosti in je s Haiderjem dokaj ostro obračunala: na posebni seji strankinega vodstva so malone soglasno sprejeli sklep o »zadnjem opominu«; če bo Haider še kdaj tako kršil strankino linijo, kot jo je ob primeru Reder, bo izključen iz FPÖ.

Afera je imela torej tudi pozitivne posledice: razmejitev od nacistične preteklosti je – za avstrijske razmere – tokrat dokaj jasna in odločna.

DETLEV ALBERS

H kritiki razumevanja socializma v Godesberškem programu

Vsak poskus, da bi Godesberški program* ocenili trezno in brez predsodkov, si bo moral postaviti vprašanje: Ali sploh je kako razumevanje socializma v Godesberškem programu, ali ta program sploh še stremi k socializmu kot radikalno novemu družbenemu redu, ali pa ni bil morda njegov najvažnejši, neposredni učinek prav v tem, da se je za socialno demokracijo kot celoto poslovil od socialističnih ciljev? Odgovor na to vprašanje je v bistvu odvisen od tega, katere vsebine, cilje in strategije povezujemo s pojmom socializem. Da bi se že vnaprej izognili neplodnemu prepiranju okoli definicij besed, bomo vprašanje, ali je mogoče z vso resnostjo govoriti o razumevanju socializma Godesberškega programa, obravnavali s treh gledišč, ki jih je metodično mogoče med seboj jasno razlikovati, namreč:

1. Ali lahko Godesberške predstave o družbenih ciljih označujemo kot socialistične, če jih primerjamo s socialnodemokratsko programatiko, ki je bila v več kot stoletni zgodovini stranke pred njimi? Pri tem omejujem lok svoje primerjave na tiste programe, ki so sooblikovali zgodovino v širšem smislu in ne le zgodovino stranke. Začetek je tu »rojstna listina modernega socializma«, Komunistični manifest iz leta 1848, nadaljuje se z Erfurtskim programom iz leta 1881 in Heidelberškim programom iz leta 1925. Razen tega bi poleg Heidelberškega programa vedno opozarjal tudi na skoraj sočasni Linški program iz leta 1926. Kajti v tem tekstu naših avstrijskih tovarišev, ki so se takrat pojmovali kot integralni del nemške socialne demokracije, prihaja sposobnost marksistične tradicije, da razvija svoja pojmovanja naprej, veliko jasneje do izraza kot v Heidelberškem programu. Kako je torej treba uvrstiti Godesberške predstave o ciljih v primerjavi s tistimi, kar je nastalo v skoraj celem stoletju socialnodemokratske problematike in ali je v tem mogoče govoriti o še naprej obstajajočem socializmu v Godesberškem programu?

* Predelan in rahlo skrajšan prispevek za simpozij »25. obletnica Godesberga« Akademije Gustava Heinemann, oktober 1983. Simpozij je dokumentiran v Papke, Sven in Karl Theodor Schuon (izdajatelja): Ali SPD potrebuje nov temeljni program? Berlin 1984. Zahvaljujemo se založbi Europäische Perspektiven za prijazno dovoljenje za ponatis. – Prispevek je bil objavljen v *Das Argument*, št. 148/1984, str. 864–870, *op. ur.*

2. Ali lahko, ne glede na rezultate, ki jih bomo dobili glede na prvo vprašanje, govorimo vsaj za trenutek, v katerem je nastal Godesberški program, t.j. za konec petdesetih let, o tem, da bi bil novi gospodarski in družbeni red, ki ga orisuje program, pripeljal do socialistične družbe v Zvezni republiki Nemčiji, če bi ga bili popolnoma udejanili?

3. Ali lahko za navzočnost osemdesetih let, za današnjo družbeno dejanskost in tisto, ki jo danes lahko predvidevamo, govorimo o tem, da cilji Godesberškega programa, če bi bili obširno realizirani, nakazujejo prepričljiva pota za bodoči socializem v Zvezni republiki?

Če se prva dva aspekta ukvarjata s problemi kontinuitete, preloma in obnove v socialni demokraciji, pa daje zadnje imenovana zastavitev vprašanja že vnaprejšnji odgovor na razpravo o tem, ali ne bi bilo najbolje živeti še naprej z Godesberškim programom, tako kot doslej, razpravo, ki doslej nikakor ni nesporna. Z drugimi besedami, ali je dejansko potreben napor, ki ga terja izdelava novega temeljnega programa, ali ne. Zato bom v zadnjem delu svojega prispevka poskusil iz danes bolj kot kdajkoli prej očitnih deficitarnih področij Godesberškega programa izpeljati obenem obrise zahtev, ki se postavljajo osrednim opredelitvam morebitnega bodočega programa¹.

S tem torej k prvemu vprašanju. Od Manifesta preko Erfurta in Heidelberg/Linza do Godesberškega programa samega se je izoblikoval temeljni vzorec socialistične in socialnodemokratske programatike, ki je presenetljivo enoten in komajda variiran in ga je mogoče strniti v štirih osnovnih elementih.

Prvi element lahko označujemo kot analizo, interpretacijo pa tudi zavestno kot filozofijo celotnega zgodovinskega procesa, ki se »dogaja pred našimi očmi«, če se poslužimo slavne formulacije iz Manifesta. Ta vseobsegajoči svetovnonazorski del, ki integrira smisel in vsakodnevne naloge socializma, najdemo v vseh programskih dokumentih – seveda z različnimi poudarki, ki jih bom takoj obravnaval.

Drugi element potem obravnava položaj delavskega gibanja in njegove stranke skupaj s položajem vsakega posameznega socialnega demokrata in socialista v tem celokupnem zgodovinskem procesu. Gre za tolmačenje temeljnih zahtev ali za »zgodovinsko poslanstvo« delavskega gibanja, razumljenih kot objektivno in nujno zadana naloga, pa tudi za boj za socialno emancipacijo, za družbo brez razredov in izkoriščanja, ki ustreza subjektivnim potrebam posameznega proletarca ali delojemalca.

Še en, *tretji* element je bil različno naslovljen v programskih dokumentih od leta 1848 sem. Strnjeno bi ga lahko opisali kot aktualne politične zahteve socialne demokracije na različnih družbenih področjih (v Heidel-

¹ Primerjaj k razpravi o novem temeljnem programu SPD tekoče prispevke v časopisih »Die neue Gesellschaft« in »Socialistische politik und Wirtschaft« (spw). V posameznosti bi opozoril na polemiko Heinz Rapp, Godesberger Erneuerung, v: Die neue Gesellschaft št. 6, 1984. – Detlev Albers, Sozialistische Erneuerung der SPD, v: Die neue Gesellschaft, št. 11, 1984. K celotni problematiki prim. Dowe, Dieter in Kurt Klotzbach (izd.): Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie. Berlin/Bonn 1984. – Eppler, Erhard (izd): Grundwerte für eine neues Godesberger Programm. Die Texte der Grundwerte-Kommission der SPD, Reinbek 1984.

berškem programu so to tudi izrecno imenovali »akcijski program«). Od nekdaj so se pri tem pojavljale težave pri povezovanju prvih dveh elementov z aktualnimi vsakodnevnimi nalogami stranke in desetletja so se prepirali zato, ker »manjka prehod« med obema glavnima deloma Erfurtskega programa.

Opisu aktualnih nalog sledi kot *zadnji* med našimi štirimi elementi pravo poglavje strategije v programskih predstavah, popis poti, ki naj bi pripeljale do uveljavljanja kratkoročnih in dolgoročnih zahtev, v nacionalnem pa od nekdaj tudi v internacionalnem okviru. Samo mimogrede naj tu pripomnimo, da je bil ta internacionalni vidik obravnavan na primer že v Manifestu s čisto drugačno temeljitostjo in plasticiteto, kot velja za poznejše programe.

Od Manifesta do Heidelberga tvorijo vsi štirje elementi enoto, ki je tesno medsebojno povezana. Nujnost, da bi dosegli socializem, tu sploh ni vprašanje, ki bi se postavljalo izključno na osnovi subjektivnega hotenja, prepričanja ali neprepričanja o možnosti socialistične spremembe. Socializem je nasprotno pojmovan kot imanentna nova družbena oblika, ki se sama »izoblikuje« iz protislovij sodobne zgodovine, kot potreba po vzpostavitvi svobodne brezrazredne družbe, potreba, ki v toliko nastaja nujno in se konec koncev tudi uveljavlja. In sicer je to pojmovano kot proces, v katerega z lastnim aktivnim delovanjem zavestno posega posameznik, pa tudi posamezne stranke v posamezni deželi, kot del proletarcev, ki se združujejo po vsem svetu, zato da bi odvrgli svoje spona, in v tem smislu subjektivno in objektivno prispeva k napredovanju osvobodilnega boja zatiranih. To sem hotel prav posebej poudariti, da bi podčrtal sovpadanje objektivnih in subjektivnih momentov v pojmovanju zgodovine znanstvenega socializma, iz katerega ravno ni mogoče nobeno mehanicistično sklepanje na avtomatični zlom kapitalizma, pač pa gotovost glede na smer, v kateri se giblje celotni historični proces. Samo tako se lahko izognemo zelo daljnosežnemu nesporazumu o tem, kaj je bilo v »klasičnih programih« mišljeno z nujnim ali zakonitim preходом v socializem (pri čemer ni mogoče prezreti, da so podobni nesporazumi igrali neko vlogo tudi v glavih mnogih njihovih takratnih privržencev).

Živost vzajemne prežetosti vseh temeljnih vidikov historičnega procesa, njegovih filozofskih, historično-materialističnih interpretacij vse do vdelave vsakokratnih prevladujočih socialnoekonomskih in političnih sočasnih pojavov gre od *Manifesta* do *Heidelberg* vedno na škodo tega zadnjega elementa. S pripravljenostjo za nadaljnje razvijanje lastnih uvidov se zapaža samo še spremembe na področju ekonomije (napredovanje procesa koncentracije, zaostrovanje zahtev po podržbljanju v monopolni in ključni industriji) in politike (razmišljanja o republiki). Toda tisto, kar je morda najbolj pomembno, tisti ključni člen programatike, ki šele integrira celokupnost sprememb, namreč svetovnonazorska, filozofska interpretacija zgodovine, to zakrneva in se prenaša naprej samo še v obliki formul. V tem oziru bi tudi jaz govoril za čas, o katerem teče beseda, o

zakostenevanju marksizma, o razraščanju mehanicistično-determinističnega tolmačenja historičnega materializma, od katerega se je ravno nemška socialna demokracija znala ločiti v najmanjši meri. Če pa sprašujemo po možnostih nekega alternativnega razumevanja marksizma, ki bi se bil mogel zoperstaviti tendenci zakostenevanja in dogmatizacije takratnega »marksizma stranke«, in ki bi ga bilo v prenovljeni obliki razen tega mogoče spet uporabiti za zastavitev vprašanj v programski razpravi osemdesetih let, ki se sedaj pričinja, potem smo navezani na sledove in namige, ki jih je večino treba najprej šele zbrati; v tej zvezi mislim na prispevek teoretikov kot so Antonio Labriola ali Antonio Gramsci, toda tudi na prispevek avstromarksistov, predysem Otta Bauerja.

Avtorji Godesberškega programa pa so zavestno opustili povezovanje interpretacije zgodovine ter poslanstva in strategije delavskega gibanja. Na mesto zgodovinske analize stopa pesem, prolog, golo registriranje protislovij in upanj, ne da bi poskušali razviti iz vsega nek določen okvir, perspektive političnega dela. Na mesto vsakršnega znanstveno utemeljenega »zgodovinskega poslanstva« delavskega gibanja stopajo odseki »temeljne vrednote« in »temeljne zahteve«. In te niso več izraz objektivnih, zgodovinsko nujnih ciljev človeškega delovanja, ki je usmerjeno k osvoboditvi, temveč zgolj še individualne, subjektivne odločitve o vrednotah. Še vedno socializem, »ker je pametno«, če samo variiramo parolo mladih socialistov z začetka sedemdesetih let, toda ne več zato, ker bi bilo nujno, pri čemer pa človek še vedno lahko ostane privrženec starega »marksističnega praznoverja«, če že ravno hoče. Za to trmo pa mora plačati s tem, da se bo v bodočnosti moral zadovoljiti s tem, da bo v stranki porinjen na obrobje.

Posledice te operacije so daljnosežne. Ker interpretacija zgodovine in »zgodovinsko poslanstvo« ne obstojijo več kot obvezujoče okvirne predstave, je postalo povsem odveč, da bi se vpraševal po tem, ali zadnja dva med našimi štirimi strukturnimi elementi, namreč vsakdanji boj in strategija, res še vedno odpirata pot v brezrazredno družbo. Cilj je dovoljen – raziskave o programski razpravi v pripravah na Godesberg so vedno znova podčrtavale, da je dovoljeno, da človek kot socialni demokrat nekje v glavi ohrani brezrazredno družbo, vendar je obenem tudi nepomembno. Pot, gibanje je vse, in vprašanje, ali se oboje odigrava že v kapitalizmu ali že v demokratičnem socializmu, to, če natančno premislimo, zanima zgolj še včerajšnje dogmatike.

Tako dobimo odgovor na vprašanje, ki smo ga uvodoma formulirali: V primerjavi z dosedanjo programatiko od Komunističnega manifesta do Heidelberga Godesberški program žrtvuje nekatere osrednje prvine tradicionalnega pojmovanja socializma s tem, ko opušča po eni strani notranjo sovisnost med družbeno in zgodovinsko interpretacijo, in po drugi strani med kratkoročnimi in dolgoročnimi cilji stranke.

S tem sem prišel k drugemu od uvodoma postavljenih vidikov, s katerih teče razprava o pojmovanju socializma v Godesberškemu pro-

gramu. Če bi bili povsem doseženi cilji programa, kot so »nov gospodarski in družbeni red«, »brzdanje oblasti velikega gospodarstva«, »podružbljanje povsod tam, kjer je potrebno« – in ravno v teh kriznih časih opažamo, kako nujna bi bila odločna izgradnja javnega gospodarskega sektorja –, torej brzdanje oblasti velikega gospodarstva in podružbljanje tam, kjer je potrebno, obriši celostnega gospodarskega načrtovanja, obširne pravice do soodločanja – vse to bi, če bi bilo dejansko realizirano, pogojilo in povzročilo številne prelome s konstituiranimi mehanizmi kapitalističnega gospodarstva in družbe. To velja toliko bolj, če se poskušamo vrniti v splošno mentaliteto gospodarskega čudeža poznih petdesetih let. Potem je dejansko lahko govor o tem, da bi nasproti temu uresničenje ciljev Godesberškega programa terjalo radikalno drugačen družbeni red. Celo čudili bi se lahko temu, da so take bojazni takrat v javnih odzivih na sprejetje Godesberškega programa igrali tako majhno vlogo.

Razlaga za ne preveliko resnost, s katero so takrat znotraj in zunaj stranke obravnavali obrise radikalno spremenjene gospodarske strukture, pa se nam ponuja že pri natančnejšem branju teksta programa. Kajti povsod najdemo socialistične smerokaze vključene v programske izjave, ki so po splošnem pojmovanju ravno nasprotna. To velja za zagotovila za »svobodno konkurenco« in »svobodno iniciativo podjetnikov« ravno tako kot za takele stavke: »Privatna lastnina produkcijskih sredstev ima pravico do zaščite in podpiranja, kolikor . . .« (pri čemer je sledeča omejitev tako splošna, da jo človek kaj lahko povsem pozabi). Skupno lastnino v gospodarstvu pa naj bi ohranjali in po možnosti dograjevali v tistem minimalnem obsegu, ki jo je imela konec petdesetih let – toda njena naloga, ki je imenovana na prvem mestu, ni nič drugega kot zagotavljanje konkurence. Sploh naj bi veljalo: »Konkurence kolikor je le mogoče – načrtovanja kolikor je nujno«.

Pri tej obilici socialnoliberalnega firneža v programskih izjavah ne more nikogar več presenečati, da so bile z vse preveliko lahkoto potisnjene v ozadje one druge formulacije, ki so že prenašale naprej socialistično misel. Tu ni dovolj prostora, da bi obdelali strankarsko zgodovinsko ozadje teh prevladujočih tendenc Godesberškega programa. Nam mlajšim, ki ta dokument analiziramo kot nekaj obstoječega in razpravljamo o vprašanju, koliko nam pomaga naprej, pa se vsiljuje sklep: dve nasprotni interpretaciji, ena desna in ena leva, ena reformistična in ena revolucionarna, sta močnejše konstitutivni in za vsebino Godesberškega programa kot tekstovno programatsko celoto, kot pa za katerikoli poprejšnji programski dokument. Ali kot so to izrazili mladi socialisti leta 1969, da si vsak lahko potegne svoje lastne deformacije iz Godesberškega programa. Bistvo kompromisa te formule se mi zdi prilično natančno popisano – seveda s tem, da smo se odpovedali neki utemeljevalni sovisnosti, če rečemo, da na »vprašanja časa« zavestno noče dajati nobenega odgovora v smislu socialistične programatike, ki jo vse preveč pavšalno imajo za zastarelo.

S tem sem pri tretjem in zadnjem vidiku moje raziskave razumevanja socializma v Godesberškem programu. Katere odgovore daje Godesberški program kljub vsem svojim protislovjem na osrednje probleme političnega boja sedanjosti in bližnje prihodnosti kot politični stranki! Tu pa vidim deficitarna področja, ki imajo tako težo, da se zdi ravno zaradi njih že dolgo nujna izdelava novega temeljnega programa. Tu bi jih strnil – zavestno formuliram samo v obrisih, v naslednjih pet točk:

1. *Zavest kriznosti*, neukinljivih protislovij v obstoječem gospodarstvem in družbenem redu je bila v Godesberškem programu potisnjena ob rob. Njegovo priseganje na tržno gospodarstvo in upanje, da bo v okviru le-tega možna »blaginja za vse« so v neznosnem nasprotju s socialno realiteto osemdesetih let, z masovno brezposelnostjo, z vedno večjo revščino milijonov delojemalcev. Toda da bi postavili kriznost družbe v vseh njenih dimenzijah – od socialnoekonomskih temeljnih struktur tja do kulture in različnih ideoloških oblik zavesti – v središče, za to je potrebno razdelati socialistične perspektive za premagovanje te kriznosti v velikem in malem, v revolucionarnih ciljih prav tako kot v vsakdanjem političnem boju za reformne korake in za ukinitve konzervativne, prokapitalistične hegemonije.

2. *Skrajna ogroženost svetovnega miru*, zaostrena ogroženost človeštva zaradi vojaških katastrof, kot nam v zadnjih letih vedno jasneje prihaja do zavesti, vse to v Godesberškem programu niti najmanj ni popisano z nujno prepričljivostjo. Bolj kot kdaj prej je sedaj nujno utemeljiti absolutno prednost boja za mir, popuščanje napetosti in razorožitve v Evropi in internacionalno. Za to je potrebna analiza nezaslišanih oboroževalnih ekscesov sedanjosti ter nevarnosti za človeštvo, ki so z njimi povezane in povezanost s temeljnimi mehanizmi kapitalistične konkurence. Brez opozarjanja na take interpretacijske sovisnosti, ki seveda spet ne sme ignorirati odločitve v politiki nasprotne strani, v socialističnih deželah okoli Sovjetske zveze, ki že zaostrujejo napetosti, brez takega opozarjanja ne bo moč raztolmačiti mirovnopolitičnih ciljev socialne demokracije.

3. *Vsepričujočnost ekoloških kriznih pojavov*, ki jih v vedno večji meri zapažamo kot prevladujočo značilnost naše dobe, je bila v Godesberškem programu tako rekoč povsem prezrta. Če hočemo biti pravični, moramo sicer v tej zvezi pripomniti, da tudi v prejšnjih socialnodemokratskih programih ni najti nič uporabnega o uničujočem človekovem izkoriščanju narave – razen nekaterih mest v Manifestu. Vsak temeljni program, ki hoče v zadnjih desetletjih 20. stoletja v korak s svojim časom, ki bi moral biti celo za korak pred njim kot pobuda za spremembe, mora pojmovati premagovanje ekološke krize, vzpostavitev dejanskega, svetovnega »miru z naravo« kot novo utemeljitev revolucionarnih, sistem spreminjajočih ciljev, ki je sicer nova, ki pa klasičnim socialističnim motivom lahko stoji absolutno enakopravno ob boku.

4. *Nenehna in zaostrenega ropanja tako imenovanega tretjega sveta* – seveda Godesberški program niti zdaleč ne pojmuje z njegovo dejansko

težo kot usmerjevalno nujnost delovanja za vsako socialistično gibanje na izteku 20. stoletja. Delavsko gibanje na Zahodu je postavilo na kocko jedro svoje identitete, če je poskušalo zgrabiti svojo lastno socialno osvoboditev na nadaljnjem obstoju izkoriščanja tamkajšnjih ljudstev. Socialistične strategije v metropolah kapitalizma bo zato mogoče meriti samo ob vprašanju, katera pota razvoja vključujejo ljudstva tretjega sveta in na kakšen način prikazujejo svojim privrženecem nujnost žrtev, ki so za to potrebne. Ravno v naši deželi je nujno, da razdelamo sovisnost med novim svetovnim gospodarskim redom, zanj potrebno pripravljenostjo za aktivno sodelovanje pri desetletja trajajočem procesu prerazdeljevanja in vračanja med prvim in tretjim svetom in bojem za družbene alternative v Zvezni republiki.

5. Problemi dejanske *enakopravnosti spolov* in odvrnitve od vseh mehanizmov družbenega zapostavljanja žensk so v Godesberškem programu obravnavani samo skrajno površno, z omejevanjem na formalne vidike enakopravnosti in enakosti možnosti. Nasprotno pa novi program stranke ne bi smel le analizirati vse kompleksnosti spolno pogojene diskriminacije ženske kot obsežnega stanja, ki posega na vsa področja družbene prakse. Posebno skrbno bi bilo treba prikazati tudi izvotlitev že doseženih pozicij (recimo v izobraževanju) in obsežnejšo prizadetost vseh življenjskih področij ženske zaradi krize in možnosti za premagovanje te krize s starim sistemom. Obratno pa je treba opozoriti končno tudi na posebni interes žensk, njihovih avtonomnih kot tudi njihovih socialnodemokratskih ali sindikalnih organizacij za izoblikovanje »novega človeka« kot najvišji vodilni cilj socializma (pri čemer bi bilo treba vsako programsko poglavje te vrste prej legitimirati s temu odgovarjajočimi spremembami ravnanja in prakse v stranki sami).

Sumarično naštevanje deficitov Godesberškega programa, ki nikakor ni popolno, nasproti vprašanjem, ki so danes postala neizogibna za vsakega socialnega demokrata, se nam spreminja v seznam zahtev glede novega temeljnega programa stranke. Onstran vseh znotrajstrankarskih opredelitev vidim ravno v tem najprepričljivejši izraz za nujnost, da se lotimo izdelave takega programa. Če jemljemo ta nova vprašanja resno, potem nujno sledi, da nikakor ne smemo koncipirati bodočega programa kot »nazaj k Erfurtu in Heidelbergu« niti ne zgolj na zunaj pomlajeno novo varianto Godesberškega programa, kot »Godesberg II«.

JANKO JERI

Desetletnica prvega zamejskega Slovenskega raziskovalnega inštituta

Pričevanje in beležka

Zunaj je bilo čemerno, deževno decembrsko popoldne. Nasprotno pa je bila prijetno osvetljena in inventivno urejena Gregorčičeva dvorana v tržaški ulici sv. Frančiška naravnost idealni kraj za intimno in širše ubrano razmišljanje, denimo, o šestdesetih letih, ko je postopoma nastajal in zdaj že deset let plodno deluje Slovenski raziskovalni inštitut (SLORI). Razen nekaterih – sami znani obrazi, ki sem jih srečeval na občnih zborih, sestankih Raziskovalnega odbora, kongresih in strokovnih posvetih, prijateljskih srečanjih. Mnoge pa sem bolj ali manj poznal že od šestdesetih let naprej, ko sem se začel podrobneje publicistično in znanstveno ukvarjati z vprašanji, ki tudi danes tvorijo v glavnem osrednjo študijsko tematiko SLORI-ja. Sicer pa nisem bil sam iz matične dežele. Na jubilejno slovesnost sem pripotoval skupaj s profesorjema Adolfom Bibičem in Vladimirjem Klemenčičem, medtem ko je bil četrti član prof. E. Petrič poklicno odsoten (vsi člani Raziskovalnega odbora). Če že imensko omenjam naš »delež«, moram omeniti tudi deset t. i. dopisnih članov SLORI-ja (neitalijanskih državljanov), ki so jih sprejeli na VI. rednem občnem zboru leta 1980 (A. Bibič, S. Devetak, J. Jeri, M. in V. Klemenčič, A. Malle, S. Peterlin, E. Petrič, G. Radosi in C. Trampuž). Iz SR Slovenije sta bila prisotna dr. Jože Korber in prof. Marko Belavič.

Za okroglo mizo (14. decembra 1984), ki je bil uvod v X. občni zbor, smo sedeli

Viljem Černo, Vladimir Klemenčič, Mirko Primožič, Stanislav Renko, Aljoša Volčič (predsednik upravnega odbora SLORI), Vladimir Vremec, avtor tega zapisa in Dar-ko Bratina, sedanji ravnatelj SLORI-ja, ki jo je tudi strnjeno in smiselno usmerjal. Kot je zapisal kronist o tem srečanju, se »govorniki niso omejili na slavospeve inštitutu, temveč prej obujali nekatere spomine glede njegovega nastanka, posredovali pričevanja, ugotavljali razmere, v katerih SLORI deluje in dajali sugestije za nadaljnje delo« (tako Primorski dnevnik 15. 12. 84). Sam se še dobro spominjam, s kako natančnostjo in potrpežljivostjo mi je pokojni Zorko Jelinčič na »licu mesta« na tržaškem Krasu razkazoval, kako je potekalo odtujevanje slovenske zemljiške posesti po zadnji vojni, na čemer je pozneje temeljila tudi izčrpno dokumentirana in v marsičem izvirna monografija s to tematiko. Moram reči, da si je INV (Inštitut za narodnostna vprašanja) v Ljubljani že takrat posebej prizadeval, da bi pritegnil čimveč kvalificiranih sodelavcev iz vrst slovenske narodne manjšine v Italiji, saj brez njihove pomoči ni bilo mogoče stvarno proučiti aktualne in za življenje manjšine ključne pojave, ki so presegali klasične »pravnozgodovinske okvire« strokovnih razglabljanj o stvarni in učinkoviti zaščiti prizadete manjšinske skupnosti. Veliko so nam pri tem pomagali, če nekatere naštejemo: že omenjeni Z. Jelinčič, pa nato, po abecednem redu – Engelbert Besednjak, Jože Dekleva, Boris Race, Stanislav Renko; ustanovitelj SLORI-ja, če ga tako označim, Karel Šiškovski.; pa Albin Škerk, Drago Štoka, Frane Tončič, čeprav so bili nekateri izmed njih predvsem politiki, publicisti, pravniki. Slednji so namreč tudi s svojimi strokovnimi prispevki »oralni ledino« in s tem prispevali (bolj ali manj neposredno) k uspešni uveljavitvi zamisli o osnovanju strokovnega telesa, ki bi sistemsko proučevalo razpوتا in težave pri utrjevanju narodnostne biti naših rojakov onstran naše zahodne meje.

»Nujno je nepristransko, skrbno, potrpežljivo iskanje prave resnice, nenehno razisko-

vanje vseh 'manjšinskih' sestavin, od materialno politično-socioloških elementov do sedanje stopnje narodnostne zakoreninjenosti in zavednosti.« sem med drugim razmišljal leta 1966 (Sodobnost, št. 12, 1966); trenutno pa smo v glavnem v položaju, ko nekaterim ključnim procesom sledimo le delno, sporadično, približno, ko o kolikor tolikšni preciznosti lahko govorimo le v parcialnih primerih, kar vse neizbežno vodi k ad hoc improvizacijam in k včasih dvomljivemu poenostavljanju, od tega pa je do napaknih vrednotenj, izhodišč le še majhen korak... Res je, do nekaterih podatkov se bo težavno dokopati, nemara včasih kakenga vidika ne bo mogoče povsem jasno izluščiti, vendar brez takega matematično dognanega, stvarnega fundamenta ni mogoča sinteza, ni moč prodreti posameznim procesom pod kožo; nemogoča pa je tudi meritornejša presoja, kaj v dani situaciji, konfliktnem žarišču lahko pospeši ali pa ohrani narodno življenje in skladen razvoj manjšine.«

In drugje (Teorija in praksa, št. 1. 1970): »... skoraj ni mogoče dovolj poudariti, kako nujno je, da bi za začetek ustvarili okostje narodnostnega katastra (tako sem si takrat zamišljal – op. J. J.) in zbrali stvarne podatke iz prve roke vsaj za tista področja, ki so usodnega pomena za narodno ohranitev in skladno rast slovenske zamejske skupnosti. Dolžnost matične dežele je, da s svojimi znanstvenimi in drugimi institucijami takim prizadevanjem pomaga, kolikor more. Zadnji čas je namreč, da bi se čimprej dokopali do strokovnega, dognanega prereza vsaj najbolj v živo zarezanih vprašanj, med katere nedvomno sodi tudi vprašanje geneze in stopenj (obsega) asimilacije v novejšem razdobju. Kakor koli se je utegnejo zdeti npr. zgodovinske študije kot primerjava zanimive tudi za današnji čas, bi vendarle, upoštevajoč sedanje razmere, v katerih živi slovenska skupnost v zamejstvu, dal vso prednost modernim sociološkim, ekonomskim, pravnim in politološkim raziskavam aktualnega dogajanja:« Sodim, da te ugotovitve, čeprav napisane pred petnajstimi leti, držijo tudi danes.

Osebnost sem spoznal pokojnega Karla Šiškoviča, če se ne motim, leta 1962, čeprav sem že prej bral nekatere njegove časnikarske in publicistične zapise. Neposredno sva sodelovala nekaj let na INV. Del X. občnega zbora SLORI lani decembra je bil po-

svečen prav njemu in njegovemu delu. Imel sem torej dovolj možnosti, da sem lahko med drugim ovrednotil prodornost njegovih strokovnih in siceršnjih metod, načrtov za proučevanje tako prepletene in občutljive manjšinske problematike. Spomnim se, da mi je ob priložnosti pripovedoval o dokumentu vodstva KPI, pri katerega redakciji je sam sodeloval, z dne 24. maja 1961, ki je že takrat med drugim zahteval »zagotovitev popolne enakopravnosti v pravicah med Slovenci in Italijani na vseh področjih gospodarskega, socialnega, političnega in kulturnega življenja«, če se omejim na odlomek iz tega pomembnega besedila. K. Šiškovič je poglobljeno dojel vso kompleksnost manjšinske problematike, »ki ne more biti omejena (povzemem po njegovem pogovoru za Delo 5. 3. 1977) le na strogo narodnostno problematiko v smislu prava, jezika, šole, kulture, tradicij, zgodovine, etnografije itd., pač pa se mora razširiti na prostorska, družbena, gospodarska in druga vprašanja, ki jih družbeni razvoj danes postavlja vsaki, tudi najmanjši družbeni skupnosti.« In še druga Šiškovičeva misel o nujnosti lastne znanstvene ustanove: »Upam si trditi, da je inštitut nastal iz čisto določenih potreb in zaradi določene dinamične stvarnosti, ko se je slovenska narodnostna skupnost začela zavedati svojega jaza in si zastavila za cilj osvoboditev iz paternalističnih oprijemov, da bi začela z lastnega zornega kota in z lastnimi silami avtonomno, tudi s pomočjo naprednih sil v večinski družbi in navzven odprte matične družbene stvarnosti prispevati k reševanju odprtih vprašanj.«

Pa vrnimo se za hip še k preteklosti, genezi (vsaj nekaterih njenih osrednjih ločnic): posebni posluh za ustanovitev strokovnega jedra je pokazala Slovenska kulturno-gospodarska zveza (SKGZ), ki je na IX. rednem občnem zboru (1972) ustanovila referat za raziskave, ki je takoj začel z delom. Na pluralistični zasnovi so začeli zbirati kvalificirane sodelavce, kar je še pospešila napoved sklicanja mednarodne konference o manjšinah v Trstu (julija 1974). 21. junija 1974 so inštitut tudi formalno ustanovili (ustanovnih članov je bilo 25, ki so bili različnih strokovnih usmerjenosti in političnih prepričanj). Osrednji sedež inštituta je bil v Trstu (ravnatelj do mnogo prezgodnje smrti leta 1982 je bil dr. Karel Šiškovič); leta 1976 so odprli sedež SLORI-ja v Gorici in nato še

– v Čedadu (Videmska pokrajina) in naposled tudi v Kanalski dolini – Ovčja vas (1983). Do leta 1980 se je aktivno članstvo štirikratno povečalo (98); prav na zadnjem običnem zboru se je inštitut povečal še za 24 kvalificiranih članov.

Od vsega začetka, kakor ugotavlja jubilejna izdaja SLORI-ja (Slovenski raziskovalni inštitut 1974–1984, Trst, 1984), se je inštitut poslužil nasvetov in izkustev dveh znanstvenih ustanov iz SR Slovenije: Inštituta za narodnostna vprašanja in Inštituta za geografijo v Ljubljani (tu je treba omeniti »prostorski« prispevek V. Klemenčiča). V istem obdobju sta nastala tudi sorodna manjšinska raziskovalna inštituta slovenske narodne skupnosti v Avstriji in italijanske v Jugoslaviji. Z obema je SLORI takoj navezal dobre odnose. Kasneje pa se je to sodelovanje razširilo še na Fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Inštitut za sociologijo, PZE za Etnografijo pri Filozofski fakulteti, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine in Urbanistični inštitut – vsi iz Ljubljane, pa na Inštitut SAZU za raziskave Krasa iz Postojne, Inštitut za mednarodno sociologijo – ISIG – v Gorici in Istituto per la storia del movimento di liberazione nella regione Friuli Venezia Giulia v Trstu. »Vključevanje našega inštituta v širši raziskovalno-institucionalni kontekst«, vrednoti med drugim že omenjeno poročilo upravnega odbora (Trst, 14. decembra 1984), »upoštevajoč naše objektivne omejitve zmogljivosti, pomeni večkrat dodatno organizacijsko breme, a pomeni tudi stalno pridobivanje novih raziskovalnih izkušenj in izzivalno metodološko preverjanje, brez katerega si skoraj ne moremo postavljati razvojnih ciljev.«

In desetletna strokovna žetev? Nekaj podatkov: SLORI se je že takoj po ustanovitvi dostojno predstavil široki strokovni javnosti na Mednarodni konferenci o manjšinah v Trstu s 15 strokovno fundiranimi referati in s tremi publikacijami v več jezikih. Začetek je bil torej obetaven. V tem okviru seveda ni mogoče podrobneje očitati vseh njegovih dosežkov. Razmejimo le posamezne tematske sklope: raziskave v šolstvu, jezikoslovju, o mladini, ki zajema devet enot; raziskave družbene in gospodarske problematike, ki obsega deset enot; pa raziskave pravnih vprašanj, demografije in raziskave v kulturi, etnologiji in narodni zavesti, pač vsestran-

sko razčlenjeni in strokovno poglobljeni pristop. Naj to razvejano dejavnost še dodatno ponazorimo, da je SLORI v tem razdobju izdal 14 knjig in 26 referatov, zvečine v slovenski in italijanski izdaji, in zaokrožim s podatkom, da so člani SLORI-ja v minulih desetih letih nastopili v njegovem imenu na približno 200 znanstvenih srečanjih v Italiji, Jugoslaviji, Evropi in ZDA.

Še beseda o perspektivah. Naj na to odgovorijo raziskovalci SLORI-ja sami: »Prav na podlagi dosedanjih izkušenj (tako sklepno poročilo) smo prišli do določene, deloma že vpeljane filozofije raziskovalnega dela, ki bi jo lahko kratko označili v treh točkah:

a) bazično raziskovalno delo, se pravi vrsta raziskav, ki naj bi bile osnovne znanstvene narave, s pomočjo katerih bi poglobljeno spoznali ne samo bistvene razsežnosti in procese naše narodnostne skupnosti, ampak tudi širšo in splošnejšo problematiko manjšinskega vprašanja, tako kot se razvija tudi v drugih družbenokulturnih in gospodarsko-političnih kontekstih, torej na analitično primerjalen način predvsem v evropskem prostoru. Taka zvrst raziskovalnega dela nedvomno omogoča inštitutu nove možnosti za konkretno sodelovanje z drugimi podobnimi ustanovami – še posebej v mednarodnem okviru – po drugi strani pa na tak način zastavljeno raziskovalno delo nudi našim raziskovalcem trajno razvijanje, manjšini pa lahko zelo dragocene nove ugotovitve in širjenje znanstvenega kapitala;

b) uporabno raziskovalno delo, se pravi vrsta raziskav, ki naj bi bile dejansko tesneje povezane z našo vsakdanjo narodnostno stvarnostjo, vsestransko vpleteno v širši italijanski in slovenski kontekst, rezultati katerih bi bolj neposredno služili pri načrtovanju in odločanju na raznih področjih manjšinskega življenja, na primer v gospodarstvu, kulturi, šolstvu, javnih občinah, zakonodaji itd.

c) hitra raziskovalna pomoč, se pravi SLORI kot »naslov«, na katerega se razne naše organizacije, društva ali posamezniki lahko obrnejo, da sestavijo tisto minimalno gradivo pri srečevanju z vsakodnevnimi težavami ali s vprašanji, ki se nepričakovano pojavijo in na katere je treba hitro, kar se da temeljito in sodobno odgovoriti.«

Pri osebnih pomenkih, izmenjavi gledišč (med drugimi z Darkom Bratino, Aljošo Vočičem, Viljemom Černom, Sergijem Li-

povcem. Ralfom Dolharjem) je bil pogostokrat poudarek prav na odprtosti, sodobnem pristopu, komparativnosti, na preseganju »klasičnih okvirov« raziskovanja splošne in specifične manjšinske problematike (kontinuiteta z izhodišči K. Šiškoviča), kar vse, splošno vzeto, postopoma omogoča SLORI-ju, da se lahko razvije v eno izmed tudi evropsko pomembnejših središč za študij danes za mednarodno (ne le strokovno) javnost vedno bolj zanimivih manjšinskih vprašanj (teoretično in praktično).

Dosedanji dosežki, širjenje strokovnega zaledja (kadri) – vse to utemeljuje pravilnost te napovedi in pričakovanja. SLORI je svoje dosedanje delo dobro in perspektivno zastavil. Matična dežela pa bo v skladu s svojimi znanstvenimi zmožnostmi k tem načrtom in stremljenjem gotovo zavzeto prispevala (kot je to bilo že doslej) svoj delež.

Seveda pa imajo strokovna iskanja ne glede na njihovo znanstveno večplastnost povsem vsebinsko ubrani skupni imenovalec – ohraniti in z izvirnimi prijemi strnjevati (nam vsem Slovencem enako pri srcu) žilavo in tvorno narodnostno identiteto na teh nacionalno izprepletenih območjih.

BOGOMIL FERFILA

Struktura združenega dela

(Ob predstavitvi raziskovalnega ciklusa dr. Bogdana Kavčiča)

Na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo je bila organiziranja predstavitev izjemno aktualnega in zanimivega dolgotrajnega raziskovalnega dela Bogdana Kavčiča. V središču pozornosti avtorjevega orisa raziskovalnih dosežkov in poznejše živahne razprave so bila raziskovalna spoznanja o mestu, izkušnjah, perspektivah, pomanjkljivostih, prednostih itd. samoupravne organiziranosti združenega dela, zlasti glede na njegovo temeljno proizvodno in samoupravno celico – temeljno organizacijo združene-ga dela.

Obdobje trinajstih let, kolikor obstoje temeljne organizacije (uvedli so jih ustavni

amandmani 1979. leta), nedvomno terja kritičen razmislek o dosežkih in pomanjkljivostih, ki so jih prinesli v organizacijsko (ne) urejenost gospodarskega in negospodarskega dela naše družbe.

Kot dokaz za njihovo uspešnost (ki je resda močno prozoren) lahko navedemo dejstvo, da funkcionirajo že kar ugledno dobo, saj smo bili pred njihovo uvedbo navajeni na organizacijske reforme približno vsako četrto leto. Temeljne organizacije so nastale kot rezultat intenzivne družbeno izražene in politično podprte potrebe po preseganju protislovij, ki so se začela pojavljati v naši razvijajoči se družbi: tendence po koncentraciji moči, vpliva in odločanja v rokah vodstvenih struktur, koncentracija družbenega kapitala v bankah, krepitev in osamosvajanje politokratskih struktur, proračunski status skupne potrošnje itd. Pričel se je proces množičnega oblikovanja temeljnih organizacij, ki se je krepil vse do leta 1980 (ko imamo v Sloveniji 2864 TOZD), sledil mu je preobrat, ki se je najprej pokazal v stagnaciji števila temeljnih organizacij, nato pa ugotavljamo postopno upadanje (leta 1983 2887 TOZD, 30. 6. 1984 2871 TOZD).

Takšno usihanje je povzročilo politično zaskrbljenost nad nadaljnjo usodo TOZD (ki je gospodarstvo s politiko večinoma ni delilo), vedno glasnejše pa so postajale tudi znanstvene in druge kritike tozдовskega organiziranja družbenega dela. Raziskovanja so pokazala, da lahko identificiramo tri glavne skupine vzrokov za dezintegracijske težnje (odcepitev in osamosvojitve temeljnih organizacij) oziroma teženje po centralizaciji (ponovna združitve temeljnih organizacij v enovito delovno organizacijo).

Prva (zunanjí vplivi: ekonomska politika, mednarodni odnosi, gospodarske razmere itd.) in druga skupina vzrokov (interesna neusklajenost: teoretično in ponekod tudi praktično smo prišli do pluralizma izražanja interesov, glede njihovega usklajevanja pa smo ostali povsem bosí) sta manj pomembni; ključnega pomena so notranja razmerja in problemi v okviru delovne organizacije. Te lahko podrobneje razčlenimo: problemi, ki nastajajo iz tehnoloških razlogov, saj je povsem odprto vprašanje o optimalni tehnološki velikosti, zaokroženosti temeljne organizacije; ali naj bo temeljna organizacija tudi blagovni, tržni subjekt ali pa naj sodeluje le

v okviru skupnega programa delovne organizacije; katere dejavnosti naj temeljna organizacija organizira sama, katere pa v okviru skupnih strokovnih služb na ravni delovne organizacije; neurejena razmerja med temeljno organizacijo in skupnimi službami, ki jih še potencira zakonska možnost, da se del skupnih služb organizira kot samostojna temeljna organizacija, drugi del pa te možnosti nima; neurejeni dohodkovni odnosi itd.

Kot nasprotno tendenco oziroma integracijske mehanizme bi lahko omenili tehnološko odvisnost temeljne organizacije ob fazni proizvodnji ter možnosti za doseganje boljših poslovnih učinkov v okviru delovne organizacije kot tedaj, če bi temeljna organizacija poslovala sama zase.

Poglejmo na probleme še iz drugih zornih kotov (na nekatere je opozorila tudi razprava).

Glede nastanka temeljnih organizacij je nujno ugotoviti neizbrisen pečat, ki jim ga je vtisnila politično-programsko-pravna zavzetost in ponekod tudi brezglavost pri ustanavljanju temeljnih organizacij povsod in za vsako ceno. Temu ustrezno je bil oblikovan tudi 320. člen Zakona o združenem delu, ki je zelo medlo in neoperativno postavil pogoje za oblikovanje temeljnih organizacij. Črtana je bila tudi zahteva po nujnem strokovnem elaboratu pri ustanovitvi temeljne organizacije (potreben je le pri ustanovitvi delovne organizacije).

Sama vsebina, konceptualna zasnova temeljne organizacije pomeni udejanjenje Marxove vizije združbe svobodnih producentov kot neblagovne in nekonfliktne celote zavestno socialistično opredeljenih delavcev (kar pomeni kontinuiteto pri naših poizkusih uresničevanja posameznih, iztrganih delcev Marxove nerazvite in neoperativne zamisli o bodoči socialistični družbi).

Navzoče, morda celo prevladujoče (seveda v znanstvenih krogih) je mnenje, da temeljne organizacije niso izpolnile svojega poslanstva – integracije družbenega kapitala z združenimi delavci (Lavrnić). Upravljanje je postalo ponekod še bolj odtujeno, direktorji v temeljnih organizacijah lahko še lažje manipulirajo z delavci kot prej, rezultati gospodarjenja so z ekonomskega vidika porazni, delitev dohodka se je še bolj oddaljila od načela delitve po delu, potrošnja na vseh ravneh se je brezglavo povečala ne glede na

zmogljivosti gospodarstva, akumuliranje in investiranje se je skoraj povsem preselilo iz gospodarstva, temeljna organizacija funkcionira kot zaprt sistem itd.

Za vse to kriviti tozdrovsko organiziranost je seveda neupravičeno, delno pa to velja.

Nekateri za takšno stanje krivijo zakonske določbe (raziskava Ekonomskega inštituta in Inštituta za organizacijo in ekonomiko v Sarajevu):

1. Opredelitev temeljne organizacije kot temeljnega subjekta gospodarjenja, kot zaokrožene reprodukcijske celote, ki ima svoje pravice in možnosti, da samostojno nastopa na trgu, skrbi za svoje poslovanje in razvoj.

Smatra se, da je s takšno opredelitvijo temeljna organizacija postavljena v poslovnem pogledu pred delovno organizacijo oziroma v vlogi, ki bi logično morala pripasti delovni organizaciji. Tako opredeljena temeljna organizacija se ne more obnašati drugače, kot se (širi in diverzificira, inovira svojo proizvodnjo), kar je logična posledica zahtev in pogojev, ki jih svojim udeležencem postavlja trg. Postopoma se temeljna organizacija transformira v majhno podjetje suboptimalne velikosti, ki ni sposobno za hiter razvoj in ekspanzijo na domačem in tujem trgu. Spremljevalni pojav takšnih tendenc je tudi osamosvajanje in kompletiranje strokovnih služb na ravni temeljne organizacije in kot edini možni rezultat se pokaže njena odcepitev.

Gotovo je opisano protislovje eden od ključnih problemov, ki ga bo potrebno razrešiti. V velikem številu so temeljne organizacije formalno sestavni del delovne organizacije in so že prerasli v samostojna podjetja. To se dogaja predvsem pri združevanju temeljnih organizacij po načelu komplemenarnosti in tam, kjer proizvodnja ni tehnološko in ekonomsko povezana. Najmanj takih teženj je tedaj, ko gre za povezanost na podlagi fazne proizvodnje, zlasti še, če je bil med njimi postavljen model neblagovnih odnosov (le delovna organizacija nastopa kot tržni subjekt – npr. Novoles, Novo mesto). V takšnem primeru je tudi najbolj ustreza in sprejemljiva neblagovno-humanistična vizija temeljne organizacije, zarisana v normativni sferi, ki pa sicer prihaja v močna antagonistična nasprotja z blagovno strukturiranostjo okolja.

2. Drugi problematični sklop zakonske

regulative vidijo v Sarajevu v koordinaciji in organizaciji dela znotraj delovne organizacije ter v reguliranju dela poslovnih organov. Po eni strani je v zakonu o združenem delu poudarjena nujnost enotne koordinacije in usmerjanja dela temeljnih organizacij v delovni organizaciji, po drugi strani pa avtonomnost dela poslovnih organov ter temeljnih organizacij. Oboje pa, kot kaže, ne more funkcionirati. Za enoten razvoj in rast delovne organizacije je potrebna določena tehnološka in poslovna disciplina temeljnih organizacij – usklajenost oziroma določena podrejenost njihovih delnih programov glede na program delovne organizacije. Prevelika avtonomija poslovnih organov temeljne organizacije je s tega vidika absurda, vendar obstoji, saj poslovni organi formalno odgovarjajo le delavskemu svetu svoje temeljne organizacije, niso pa vezani na instrukcije poslovnega organa delovne organizacije. Ali namesto tega, da se apelira na temeljne organizacije, ne bi bilo bolje, da bi spremenili status njihovih poslovnih organov?

3. Neustrezno je urejena tudi oblika pridobivanja in delitve celotnega prihodka temeljne organizacije (Babič).

Zakon o združenem delu omogoča tako obliko (metodo) pridobivanja skupnega prihodka (delovne in sestavljene organizacije) in njegove razdelitve med temeljne organizacije po poprej dogovorjenih skupnih kriterijih, kot tudi obliko (metodo) pridobivanja prihodka posamezne temeljne organizacije.

Če bi bila temeljna organizacija zaokrožen sistem dela (kot delovna ali sestavljena organizacija), bi bila sprejemljiva prva oblika, ker pa ni, bi bilo nujno predpisati drugo metodo pridobivanja in razdeljevanja prihodka.

Raziskave kažejo, da so tedaj, ko se je temeljnim organizacijam posrečilo dogovoriti za ustrezne kriterije za nedsebojno razdeljevanje skupnega prihodka, te resnično zaživele kot skladno funkcionirajoča in koordinirana celota. Prav v takih primerih so se tudi najbolj približevale svoji normativni zamišljeni vlogi.

Zanimiva je tudi naslednja misel. S temeljnimi organizacijami se delovni proces

razstavi na več delov, ki bi morali sestavljati ekonomski in politični temelj oblasti delavcev, obenem pa bi morali biti tudi ekonomsko in socialno učinkoviti. Z razstavljanjem delovnega procesa se relativizira tudi blagovna narava produkta delovne organizacije v raznih tozdovskih fazah njegovega oblikovanja. Če uredijo medtozdovske odnose na naturalno dogovorjeni podlagi, se konflikti med temeljnimi organizacijami ne kažejo v tako zaostreni (tržnoprofitni) obliki, če pa je vsaka temeljna organizacija tudi samostojni blagovni producent, pa postane okvir delovne organizacije povsem umetna in vsiljena tvorba, ki za temeljno organizacijo pomeni samo dodaten strošek.

Poglavitno je, da se problemov organiziranosti združenega dela lotevamo brez obeh skrajnosti: brez aspiracij po nedotakljivosti črke zakona po eni strani in brez teženj, da bi negirali in podrli že vse začete in postopno izoblikovane dosežke na tem področju po drugi strani.

Otresti se bomo morali birokratsko-voluntaristično poenostavljene miselne sheme, da lahko vse probleme različnih področij, razsežnosti itd. odpravimo s tem, da jih nategnemo na enotno normativno kopito (npr. zakon o razširjeni reprodukciji in minulem delu predvideva in zahteva glede razširjene reprodukcije enak postopek in vsebino odločanja delavcev v organizacijah združenega dela, in sicer ne glede na to, ali gre za gospodarsko ali negospodarsko sfero). Pri vseh teh postavljenih oziroma zamišljenih zahtevah smo šele na začetku neprijetne in dolgotrajne poti.

In kot zadnje, naše izhodišče mora biti realno in znanstveno utemeljeno razgaljeno obstoječe stanje. Za temeljne organizacije lahko rečemo, da so nastale na različne načine, da funkcionirajo v različnih okoljih, z različnimi načini urejanja ali neurejanja medsebojnih odnosov, z različnimi ekonomskimi, socialnimi, samoupravnimi dosežki in pomanjkljivostmi, z močnejšimi razlogi za nadaljnji obstoj in razvoj in tudi brez njih. Šele ob takem strpnem in realističnem izhodišču je smiselno zastaviti prizadevanja za preseganje obstoječih težav.

STANE JUŽNIČ

Lingvistična antropologija

... človek se skuži

govorjenje od druge zvirine loči

Primož Trubar

V založbi Dopolne delavske univerze UNIVERZUM je Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani 1983. leta izdala delo Staneta Južniča *Lingvistična antropologija*. Delo, ki ga dopolnjujejo in smiselno osvetljujejo številne skice, tabele in zemljevidi, obsega 348 strani besedila; dodana je še selektivna tuja in domača bibliografija ter usmerjevalni indeks pojmov in seznam jezikov.

Avtorju, eni izmed osrednjih postavk slovenske politologije, je to že šestnajsta knjiga, kar vse kaže, da doslej piševe teoretična družboslovna bera ni bila skromna. Dosedanjí zajem družboslovnih problemov Staneta Južniča je bil vidno razčlenjen, saj je pisec posegal v problematiko mednarodnega delavskega gibanja, napisal več opaženih in odmevnih monografij o deželah Latinske Amerike, se s politološkega vidika ukvarjal z zgodovino in med drugim napisal delo *Politična kultura*. Ta širina Južničevih znanstvenih iskanj pa ni šla na račun kakovosti pri obravnavanju posameznih problemov. Tudi ko beremo pričujočo (za sedaj) zadnjo Južničevo knjigo *Lingvistična antropologija*, ugotavljamo, da ne gre za prelom z njegovimi prejšnjimi družboslovnimi raziskavami. Nasprotno: gre za svojevrstno kontinuiteto znotraj artikulacije njegovega nedvomno zelo razvejanega družboslovnega rokopisa.

Kot akademski učitelj na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani je avtor tudi oblikoval študijski predmet socialna in politična antropologija, v katerega je zajemal tudi jezikovna vprašanja, ki so seveda pomembna sestavina antro-

pološkega razmišljanja. Nedvomno je tudi umestitev lingvistične antropologije v okvirje podiplomskega študija na tej fakulteti vzpodbujala in usmerjala avtorja, da je iz številnih rudimentarnih zabeležek in zapisanih misli postopoma prehajal v zaokroženo in notranje skladno besedilo, ki se mu je oblikovalo v sociološko in antropološko napisano knjigo, ki je sedaj tudi pred nami. Prenikavemu raziskovalcu je tedaj tudi pedagoški etos in eros vzmet in rodovitno izhodišče za pisanje knjig.

Če bi hoteli v tem zapisu prikazati vsebino Južničeve knjige, potem naj opozorimo, da jo je pisec razdelil v pet poglavij: Preučevanje jezika in njegova opredelitev; Izvor in raznoterost jezika; Človek, kultura in jezik; Jezikovne meje; Stratifikacijska vloga jezika.

V prvem poglavju Južnič opredeljuje jezik ter določa njegove splošne in temeljne značilnosti. Ustavlja se ob disciplinarnih mejah znanosti o jeziku, tako da nam razgrne discipline, ki se ukvarjajo z jezikom, saj je znanost o jeziku stičišče mnogih ved in disciplin. To razpira in vključuje tudi vso plodnost in soodnosnost teoretičnih soočanj (različnih) disciplin in tudi njihovo medsebojno dopolnjevanje. Za »dešifriranje« jezika je nujno pronikati v zelo različna in tudi zelo zapletena področja človekovega sveta. Brez visoko specializiranih znanj o jeziku pravzaprav niti ni mogoče analitično pravljati. Jezik je instrument in hkrati rezultat socializacije in inkulturacije; tedaj: tudi razvozlanje jezika, »tega majhnega uda, ki se hvali z velikimi rečmi«, zahteva interdisciplinarni pristop.

Drugo poglavje Izvor in raznoterost jezika je zastavljeno zlasti v prvih dveh delih (nastanek jezika; vrozenost jezika človeku) izrazito in poudarjeno antropološko. Tretji del tega drugega poglavja pa pokaže na izjemno raznovrstnost jezikov. Vsako razmišljanje o izvoru jezika ne more mimo dejstva, da je človek tesno zvezan s sposobnostjo govora in močjo jezika v svojem očlovečenju ter v razvoju, ohranjanju in (nadaljnem) napre-

dovanju svoje človečnosti. Južnič se antropološko zadira v vprašanje, kako je jezikovna sposobnost posameznika kot pripadnika vrste genetično dana. Teoretično ga vznemirjajo takšna vprašanja, kot so vzročne povezanosti med antropologijo in jezikom, povezanost možganov in jezika. Pa tudi: prehod iz ne-jezika v jezik, saj je komuniciranje z jezikom postalo velika prednost človeške vrste, hkrati pa je bilo to tudi odgovor na selekcijske pritiske v nastajanju te vrste. Kakor v drugih poglavjih tako tudi tu Južnič kaže dobro poznavanje relevantne (zlasti še) tuje literature. Če pravimo, da so v avtorjevi knjigi Lingvistična antropologija plodni vplivi tuje literature, s tem ne želimo trditi, da jo je Južnič povzemal. Nasprotno: do nje zavzema kritično razdaljo, kadar se mu to zdi upravičeno, jo dodatno nadgrajuje in komentira.

Tisti del v obravnavanem poglavju knjige, ki razgrinja raznovrstnost jezikov, je značilen ne le po bogati faktografiji, temveč tudi po sociološkem razčlenjevanju jezikovnega pojava, ki ga Južnič ocenjuje prek optike časa in prostora; torej povezanega s človeško zgodovino in razprostranjenostjo ljudi po vsem svetu. Za bralce bo zanimiv – čeprav le približnosten in v razponu naveden – podatek, da naj bi bilo na svetu od tri tisoč do štiri tisoč jezikov. Seveda je tu še dodati problem: ali štejemo med jezike le standardizirane, po možnosti pisane ter tako »uradno« priznane. Vendar, kot vemo, vsi jeziki tega niso dosegli. Ta del avtorjevih razmišljanj sklepa besedilo, ki se nanaša na razvojno dinamiko jezika ter na klasifikacijo jezikov, tedaj na teme, s katerimi se sicer poglobljeno ukvarja jezikoznanstvo, ki je na Slovenskem doseglo zavidljivo strokovno raven.

Razmišljanjem v tretjem poglavju knjige, ki je v nekem smislu osrednji nosilni steber knjige (Človek, kultura in jezik), je avtor namenil moto: »misli hranijo besede, besede pa oblačijo misli« (modrost iz Jutrovega) in s tem dobro poantiral srčiko svojih, v bistvu jezikovno kulturoloških razpredanj. Cilj Južničeve problemske analize je bil pokazati povezave med mislijo in jezikom. Logična veriga avtorjeve analize v tem poglavju pripelje tudi v problematiko povezav med jezikom in družbeno prakso, od koder potem seveda ni nelogičnega preskoka še v utemeljevanje soodvisnosti jezika in kulture. Kul-

ture pa tudi ni mogoče ločiti od družbe. In vendar je treba kulturo prav v povezavi z jezikom obravnavati kot družbi vzporeden koncept, ki ga sestavlja v družbi naučeno vedenje v procesu inkulturacije. Avtor je tu dovolj dorečen: sem sodijo vedenje, znanje, stališča, vrednote, pa tudi svetovni nazor in znanost. Tu so še izročilo, religija, politika, umetnost. Vse to mora človek interiorizirati, tako da kulturne norme in vzorci postanejo del njegove zavesti. Vse ob vsem: brez jezika te interiorizacije človek ne bi dosegel, jezik kot njen instrumentar pa v takšnih procesih igra več kot vlogo posrednika, ker je tudi sam v kulturo vpleten in z njo vsestransko prepleten. Izhajajoč iz antropoloških sorednic, ki jih je začrtal francoski antropolog Claude Levi-Strauss, naš pisec domače antropološke knjige posebej izpostavlja jezik kot proizvod kulture, kot del kulture in kot pogoj kulture. Tudi v tem izseku svoje knjige se Južnič pokaže kot družboslovni razumnik, ki dobro kombinira svoja znanja in poznavanja več strok – od antropologije prek sociologije do politologije. Njegovo poznavanje in ukvarjanje z Latinsko Ameriko je pustilo sledove tudi pri razgrinjanju jezikovnih problemov in kulture, ko denimo, s smiselnimi vložki o civilizaciji te celine, ilustrira povezanost na črti jezik-kultura.

Različnost jezikovnih sistemov, njihove meje, prelamljanje in presnavljanje je brezbrežna tema četrtega poglavja. Avtor knjige Lingvistična antropologija ugotavlja, da standardizirani, narodni (nacionalni) jeziki obstojajo v nekakšni medsebojni napetosti. Napetosti pa obstoje tudi znotraj jezikovnih skupin. Kot avtorju več zgodovinskih knjig in učbenikov, ki jih je pisal v prvi vrsti s politološkega vidika in imel pred očmi še zlasti potrebe študentov politologije, sociologije in komunikologije, mu zgoraj navedenih ugotovitev ni bilo težko povezovati s politično zgodovino in jih tolmačiti tudi z »jezikovno lojalnostjo«. Tej jezikovni lojalnosti daje avtor zven družbene, politične in kulturne kategorije. Zelo širok premer vprašanj v tem poglavju pisec osredinja na nekaj ključnih tem: jezik in politična zgodovina, jezik in država, mednarodno komuniciranje in jezik. Jezik je v obdobju nacionalizma dobil posebno mesto v politiki; ime jezika je – praviloma – ime naroda. Številni sodobni separatizmi glede na obstoječe državne meje

to ponovno ponazarjajo. V tej zvezi nam avtor ponudi v razmislek primer Baskov, kjer baskovski jezik (euskara) ni le obeležje naroda, marveč je na neki način ta narod sam: Baski sebe imenujejo euskaldonar, kar pomeni »tiste, ki govorijo po baskovski«.

To piševo poglavje priklepa našo pozornost tudi po členjenju jezika kot orodja (in orožja) državne integracije. V obdobju prehoda v kapitalizem je postala komunikativnost v celotnem gospodarskem ustroju zelo velikega pomena. Enoten in nedeljen jezik naj bi to komunikativnost zagovarjal, odpravil pregrade v enotnem gospodarskem prostoru in uniformiral tudi kulturne razsežnosti sistema. Na temelju takšne logike seveda tudi vladajoči razred potrebuje državni jezik in je alergičen in nepriznavalen do več državnih jezikov.

Celovitosti Južničevega besedila je v prid, da se, čeprav bežno, ustavlja tudi ob jezikovnih dilemah Slovencev, ki so se v preteklosti prepletale in zavozlavale tudi z njihovimi državnostvornimi dilemami.

Delo o lingvistični antropologiji seveda tudi ne more mimo nesorazmernega položaja jezikov v današnjem svetu, zlasti še z zornega kota izbora jezika za mednarodno komuniciranje. V tem smislu je izbor jezika sledil logiki, ki se vključuje v prevlado najbolj uspešnih imperialnih jezikov, za katerimi stoje velike jezikovne skupnosti, ki so običajno tudi družbe, obtežene z industrijskim in tudi vojaškim kompleksom.

Južnič sklene svoj raziskovalno iskateljski krog z obravnavanjem stratifikacijske vloge jezika. Tu so v piščevem žarišču sociolingvistične teme. K jeziku pristopa Južnič kot k dejavniku integracije in dezintegracije. Našo politološko pozornost v tem sklepnem poglavju pritegnejo že zlasti razmišljanja o jeziku v politiki, zlasti še glede na to, da je jezik prepleten z vsem, kar je politika in politično. Ta problem je še posebej izostren v sodobnem svetu, ko je jezik politike jezik velike moči.

Naj navržemo, da ni naključje, da tudi sodobno jugoslovansko politologijo vznemirja tema jezik in politika. To odsvita tudi v delu dveh znanih jugoslovanskih družboslovcev. Profesor beograjske fakultete za politične vede Milan Matić se v svojem pred kratkim izdanem delom *Mit in politika* v posebnem poglavju dotika tudi teme »jezik političnih mitov«. Srbski družboslovec Slo-

bodan Inić pa je napisal posebno monografijo »Ali govorite politično« in jo označil kot esej iz aktualne sociologije političnega jezika. Tema je tedaj širše družboslovno aktualna, če ne izgubljam o izpred oči dejstva – tudi Južnič nas na to spominja – da je politični jezik integralni del ideološkega aparata, z vsemi posledicami, ki iz tega izvirajo. Avtorjeva razmišljanja o političnem jeziku bi lahko dobila v knjigi svoje dopolnilo o razmišljanjih, ki se tičejo političnega jezika v naši jugoslovanski samoupravnici družbi. Analiza pojavov, s katerimi se srečujemo pri nas, bi gotovo sodila v lingvistično antropologijo.

Na koncu svoje knjige se pisec sprašuje, kako inventarizirati jezike. V tem pogledu je njegova Lingvistična antropologija skrben vodič za orientacijo v jezikovnem morju človeštva. Jezik, »ki je brez nog, pa teče na tisoče milj«, je v Južničevi knjigi – s pomočjo antropološke govorice – razsvetljen v številnih razsežnostih. Pravo oceno pričujočega dela bi lahko dala lingvistova, antropologova, sociologova, semiologova recenzija. Ta zapis teh ambicij, razumljivo, ni mogel imeti. Želel pa je opozoriti na družboslovni pomen knjige in na avtorjeva znanstvena prizadevanja, ki puščajo nezanimljivo sled v našem znanstveno raziskovalnem prostoru.

Boštjan Markič

MILAN MATIĆ

Mit i politika

Beograd, Radnička štampa 1984, 388 str.

Pod konec leta 1984 je beograjska založniška hiša »Radnička štampa« izdala knjigo »Mit in politika« dr. Milana Matića, profesorja na beograjski Fakulteti za politične vede. Razprava je v jugoslovanski politični znanosti določena novost, saj so bila doslejšnja proučevanja usmerjena pretežno k normativnemu in institucionalnemu vidiku političnih pojavov. V formativnem obdobju, v 50-letih, je jugoslovansko, politološko vedo prežemal esencializem, proučevanje Marxovih filozofskih in drugih neekonomskih del.

Za poznejši razvoj politikologije je značilno, da prevladuje normativizem, metoda, ki ni mogla zagotoviti globljega prodora v družbene plasti in njihovo politično dinamiko.

Avtor razprave se je lotil težkega in zapletenega raziskovanja in ni mogel zajeti prav vseh vprašanj kompleksnega in večpomenkega pojma politične kulture. V štirih poglavjih svoje razprave (O mitu in političnem mitu, Mit in avtoriteta, Politična mitologija nacionalizma, Sodobna družba in politična mitologija) je profesor Matić najprej kategorialno razmejil sorodne pojme: mit religije in obči pojem mita od pojma političnega mita. Poleg razlage Webrove tipologije političnih mitov in tipologizacije vloge mita, je v sklepnih poglavjih operacionaliziral teoretske predpostavke na primeru prakse modernih političnih družb in političnih mitov 20. stoletja.

Ob delu, ki je rezultat daljših teoretskih raziskovanj, je potrebno omeniti še en element, namreč politični realizem, ki izhaja iz pester in bogate avtorjeve politične dejavnosti. Poleg teoretsko-metodoloških izhodišč, ki so pač obvezna za predstavitev stališč v konkretni razpravi, mislimo, da je čas in kraj, da opozorimo na določeno dejstvo, ki je značilno za novejša politološka raziskovanja v Jugoslaviji: na vse večji jezik med teorijo in prakso. In tu ne gre le za vprašanje, ali je raziskovanje lahko apologija obstoječega, ampak se nam na podlagi obstoječih in dostopnih raziskav vse bolj vsiljuje misel, da morajo raziskovalci družbenih pojavov imeti tudi lastne politične izkušnje in s tem tudi objektivnejšo možnost za preverjanje in presojanje uporabnosti lastnih raziskovalnih rezultatov. To ni samo zahteva za marksistično teoretiko, temveč je zahteva sodobne znanosti, ki temelji na dosledno preverjenem pristopu in opredeljenih raziskovalnih ciljih. Samo raziskovalec, ki mu tudi osebna izkušnja daje uvid v politične procese in dejanske odnose v svoji družbi lahko računa, da bo prišel do dolgoročnejših rezultatov v raziskovalnem delu. Prav takšna je tudi dragocena osebna izkušnja avtorja dela »Mit in politika«, in bila mu je gotovo v pomoč pri selektivnem postopku in pristopu k obsežnemu gradivu, ki je bilo podlaga za knjigo.

Temeljna metoda, ki jo je raziskovalec izbral, je metoda teoretske analize idej, kot pomožna metoda pa je uvedena tudi social-

nopsihološka analiza. Ta druga metoda je dala najboljše rezultate pri prodorni analizi političnih slovesnosti kot obredno-mitske oblike utrjevanja oblasti v totalitarnih oblikah vladavin v 20. stoletju. Profesor Matić se je svoje raziskovalne naloge lotil realistično, zavedajoč se zapletenosti problemov, s katerimi se spoprijema sodobna družba kakor tudi raziskovalnega tveganja, ki spremlja takšna raziskovanja. Prav ta realizem je odločilen za raziskovanje mitov, njihove vsebine in pomena za sodobne družbe. Obdobje, ki v njem živimo, je obdobje vsestranskega razvoja tehnike in naravoslovja, pa tudi obdobje kriz, ne samo ekonomske in politične, temveč tudi krize smisla in življenja zgodovine. Avtor v uvodnih poglavjih opozarja na strah pred prihodnjo kataklizmo, zaradi katerega se v širokih plasteh prebivalstva razvija močna potreba po varnosti, izhod pa iščejo najpogosteje v obnavljanju religij in kultov. Mit je možnost in pot za beg. Značilno je, da v ameriški družbi že od sredine 70-ih let opažajo veliko povečanje alternativne politične kulture, ki je zelo napadalna in se izraža skoz različne sekte (avtor navaja primer množičnega samomora pristašev Jima Jonesa v gvajanskih pragozdovih leta 1980). Temeljna raziskovalna postavka je, da so mit prabit kulturnega razvoja človeštva. Na tej podlagi se odpira vprašanje, če so bili miti v najstarejših državah v zgodovini podlaga za legitimnost politične oblasti in če je sploh mogoče družba brez političnega mita? Na podlagi današnjih razvojnih teženj v družbi je zanesljivo mogoče trditi, da v bližnji prihodnosti miti ne bodo izginili kot del politične kulture. Pomen prvih mitov je avtor takole opredelil:

»Nastanek mitov je povezan z velikim in še vedno ne dovolj raziskanim obdobjem primitivnega človeka, ki po mnogih ocenah daleč prekaša obdobje razmeroma raziskane in znane zgodovine človeške civilizacije in kulture. Kot eden prvih kulturnih pojavov so miti uvod in kulturni razvoj človeštva in hkrati pričevanje o naporni poti k razvitejšim oblikam človeške zavesti« (str. 11).

V zvezi s prejšnjim razmišljanjem bi opozorili še na potrebo po razločevanju med klasičnimi in modernimi političnimi miti, do česar profesor Matić ni pozoren. Klasični mit je vseboval pozitivno korelacijo med posameznikom in družbeno skupnostjo: ko je reševal svoje osebne težave, je posamez-

nik reševal tudi probleme skupnosti. Mit moderne dobe (nacističnega voditelja, na primer) pa je po vsebini razdirljen, tako, da se posameznik ali staplja v brezlično množico ali pa se skupnosti upira.

V jugoslovanski politični kulturi obstajata dve tradiciji: demokratska in avtoritarna. Obe se lahko razvijata in dobita odločilen politični pomen, kar je pač odvisno od konkretnih družbenih odnosov. Zato vsebina politične zavesti in mitologija ni samo teoretskega pomena, ampak ima tudi neposredno praktično vrednost. Kadar so porušene redne poti ekonomskih in političnih procesov, se obnavljajo stari miti ali pa nastajajo novi. Posledice so mnogotere, navajamo le dve, za kateri mislimo, da sta najbolj negativni: 1. mladi ljudje sprejemajo mit, ker je to lažje od naporne politične prakse, v kateri se problemi rešujejo le počasi. 2. mlad človek ne more zrasti kot politični subjekt, enakopravni udeleženec v političnih procesih. Zato zapade mitom in predsodkom, zlasti nacionalističnim. Avtor je po pravici pozoren do procesa parcializacije na vseh področjih družbenoekonomske reprodukcije v Jugoslaviji kot vzroku za negativne in deviantne pojave in procese v političnem življenju, posebno v mednacionalnih odnosih. Dodajmo še, da te parcializacije tudi negativno vplivajo na raven družbene zavesti in solidarnosti.

Profesor Matić je odprl novo področje raziskovanja: eno najpomembnejših vprašanj, ki jih to raziskovanje zastavlja, je vprašanje, zakaj obstaja v jugoslovanski družbi bojazen pred komuniciranjem in težnja po zapiranju. Odkrito komuniciranje, demistifikacija političnih mitov in političnega jezika so načini za preprečevanje političnih zlorab. Avtor ugotavlja: »Zato je elementarni pogoj za učinkovito delovanje političnih mitov prav v tem, da jih skupina (skupnost), ki so ji namenjeni, sprejme kot posebne vrste resnice: ne kot resnico v logično-racionalnem smislu, temveč kot resnico, ki ustreza kolektivnim željam, upanjem in bojaznim, torej kot posebno obliko psihološke ali emotivne resnice.« (str. 107).

Delo »Mit in politika« je teoretsko raziskovanje, za katerega je mogoče reči, da je zrelo in koherentno delo zrelega avtorja. Določena neizenačenost je v tistih delih knjige, kjer avtor proučuje psiholingvistični vidik politične govorice, kar mu ni blizu ne

po predmetu prejšnjih raziskovanj in ne po modelu mišljenja. Študija profesorja Matića je zazrta v prihodnost, obrnjena k mladim, ki vse težje dojemajo družbo, v kateri živijo in svet kot celoto.

Opozarja tudi na veliko in nepreseženo slabost jugoslovanskih narodov, upornih po svoji mentaliteti, ki pa se za politične pravice ne borijo z organiziranimi političnimi sredstvi. To je sedanja stopnja naše politične kulture, ki jo je treba preseči, da ne bi iskali vzorov in rešitev v preteklosti. Avtor je opozoril, da so nas v preteklosti »potiskale tuje zgodovine«, za sedanjo stopnjo politične kulture pa smo odgovorni sami sebi.

Dubravka Stajić

Neoružano suprotstavljanje agresiji (sklepna študija)

*(Center OS za strateške raziskave in študije
»Maršal Tito«, Inštitut za strateške raziskave,
Beograd 1984, 140 strani)*

V svetu nasilja, uporabe sile in protinasilja se zdi razmišljanje o zoperstavljanju nasilju brez uporabe sodobne vojaške oborožitve skoraj nenavadno, čeprav zgodovina dosedanjih vojn kaže na udeležbo civilnega prebivalstva v vlogi vojaškega dejavnika. Marksistični koncept oboroženega ljudstva je na znanstveni ravni zastavil možnost sodelovanja celotnega prebivalstva v pravičnem boju – ob izvedbi in zaščiti proletarske revolucije. Med poskuse uresničevanja tega koncepta v praksi sodi tudi jugoslovanski koncept splošne ljudske obrambe in družbene samozaščite, zgrajen seveda v posebnih okoliščinah, na podlagi posebne tradicije in politične kulture ljudstva. Z možnostjo razvoja dveh temeljnih elementov tega koncepta, to je oboroženega boja in drugih oblik boja in vseljudske obrambe proti možnemu napadu na SFRJ, si začrtuje jugoslovanska obrambna strategija svojo pot k udejanjenju koncepta oboroženega ljudstva. Ena izmed bistvenih postavk »Strategije oboroženega bo-

ja«, temeljnega doktrinarnega dokumenta za pripravo in vodenje oboroženega boja v splošni ljudski obrambni vojni (okr. SLOV), ki ga je sprejelo predsedstvo SFRJ leta 1983, je v tem, da kot glavni pogoj za zmago v SLOV jemlje dopolnjevanje in usklajevanje raznovrstnih oblik boja in vseljudske obrambe na taktični, operativni in strateški ravni.

Zamisel o vseljudski obrambi in zaščiti delovanja socialistične samoupravne družbe ob morebitnem napadu je bila s »Strategijo oboroženega boja« sicer natanko opredeljena in razčlenjena v obrambni doktrini, toda to ne pomeni njenega praktično-političnega udejanjenja. Ravno razreševanju dilem in vprašanj iz teorije in prakse vseljudskega boja in upiranja brez uporabe orožja kot komplementarne oblike zoperstavljanja skupaj z oboroženim bojem je bil namenjen raziskovalni projekt »Zoperstavljanje agresiji brez uporabe orožja«, katerega nosilec je bil Center za strateške raziskave generalštaba JLA. Projekt je torej posegel na tisto področje vodenja SLOV, ki skupaj z oboroženim bojem sooblikuje dejanskost jugoslovanskih pogledov na koncept oboroženega ljudstva.

Sklepna študija »Zoperstavljanje agresiji brez uporabe orožja« je tako sinteza raziskovanja oblik boja in vseljudske obrambe, poimenovanih kot *neoborožene oblike boja in upiranja*, in sicer je to sinteza dela na šestih raziskovalnih področjih,¹ ki so zadevala teoretična, pojmovna in zgodovinsko spoznana vprašanja neoboroženosti ter empirične raziskave s pomočjo ankete na vsejugoslovanskem vzorcu, izvedene leta 1981. Zaključna študija je v največji meri namenjena rezultatom s šestih teoretičnih raziskovalnih področij, in skupaj z zaključnimi študijami s teh področij je že dokaj poglobljeno in predvsem široko zastavljeno razmišljanje o različnih vidikih, dilemah, protislovjih in izkušnjah iz upiranja brez uporabe orožja v

mednarodno politični in jugoslovanski teoriji in praksi.

Kot samostojno delo pričujoča sklepna študija »Zoperstavljanje agresiji brez uporabe orožja« zadošča za seznanitev s problematiko in predvsem opozarja na to, da se z vprašanji zoperstavljanja agresiji med prebivalstvom in družbenopolitičnimi ter družbenimi subjekti trenutno bolj ukvarjajo institucije, ki so po svoji temeljni funkciji vendarle namenjene predvsem raziskovanju zoperstavljanja agresiji brez uporabe vojaške sile. Sklepna študija iz zoperstavljanja agresiji brez uporabe orožja poskuša v prvem poglavju izvesti pojmovno določitev in postavitev odnosa med oboroženim bojem in neoboroženim zoperstavljanjem, pri čemer ostaja pri temeljnih stališčih iz zvezne ustave in iz drugih doktrinarnih dokumentov, kot sta zakon o SLO in Strategija oboroženega boja. Tu najdemo teoretično opredelitev zoperstavljanja agresiji brez uporabe orožja ali konkretnije – boja in upiranja agresiji brez uporabe orožja, ki v »najširšem smislu zajema aktivnosti, ukrepe in postopke vseh subjektov SLO in DS, ki se izvajajo organizirano ali spontano, brez uporabe vojaške oborožitve, in ki so usmerjeni na krepitev lastnih obrambnih zmogljivost dežele in na slabitev agresorjevih sil pri preprečevanju doseganja vojaških ciljev.« (st. 19) Odnos med oboroženim in neoboroženim zoperstavljanjem pomeni funkcionalno enotnost, ki se kaže v tem, da sta oba elementa sistema SLO in DS konstitutivna dela enotnega obrambnega mehanizma, da je upiranje brez uporabe orožja nujen pogoj za vodenje množičnega oboroženega boja, in da oboroženi boj povratno vpliva na obseg in intenziteto zoperstavljanja brez uporabe orožja. Zaključna študija jemlje kot samo po sebi umevno, da se ukvarja samo z oboroženo agresijo na SFRJ, ki vodi v splošno ljudsko obrambno vojno Jugoslavije, in se tako ne ukvarja s posebnostmi zoperstavljanja različnim agresivnim dejanjem, ki jih opredeljuje mednarodno vojno pravo.²

Ne razlikuje niti med različnimi vrstami uporabe sile na SFRJ, kot so opredeljene v Strategiji oboroženega boja (specialna vojna, vojaška intervencija, vojna). To, da se je

¹ Sintetična raziskovalna študija iz projekta Zoperstavljanje agresiji brez uporabe orožja je rezultat dela na šestih parcialnih teoretičnih študijah: 1. Pojmovna določitev in klasifikacija neoboroženega zoperstavljanja agresiji (1981), 2. Splošni in posebni pogoji neoboroženega zoperstavljanja agresiji (1982), 3. Izkušnje iz neoboroženega zoperstavljanja V NOV (1982), 4. Izkušnje iz neoboroženega zoperstavljanja v alžirski osvobodilni vojni (1982), 5. Izkušnje iz neoboroženega zoperstavljanja agresiji v vietnamski vojni (1982), 6. Neoboroženo zoperstavljanje v teoriji in praksi (1983).

² Mišljena so agresivna dejanja iz definicije agresije, ki je bila sprejeta na 29. zasedanju generalne skupščine OZN leta 1974 kot Resolucija 3314.

raziskovalni projekt izognil razčlenitvi problematike neoboroženosti v smislu specifikacije zoperstavljanja v različnih okoliščinah v zvezi z mednarodno uporabo sile ali groženj s silo, bi mogli upravičiti z dejstvom, da pomeni šele začetek znanstvenega ukvarjanja s problematiko neoboroženosti, čeprav ne tudi teoretično in praktično politični začetek razmišljanja v tej smeri, in da se tako še ni mogel spopasti z večjo določenostjo na omenjenem področju.

Sklepna študija namenja rezultate raziskovanja njihovi uporabi pri doktrinarnem in sistemskem utemeljevanju in določanju obrambne funkcije jugoslovanske družbe, zato naletimo v drugem poglavju na tedenco »uporabnosti«, ko gre za klasifikacijo možnih oblik zoperstavljanja agresiji brez uporabe orožja v morebitni vseljudski obrambni vojni. »Eden od možnih in za prakso in teorijo sprejemljivih kriterijev klasifikacije je njihovo razvrščanje glede na cilje, ki naj bi bili doseženi s stališča oslabitve in onemogočanja agresije in učinkovitosti lastne obrambe«, je rečeno v sklepni študiji (na strani 27), vendar niso navedeni razlogi, zaradi katerih so se njeni avtorji odločili ravno za to klasifikacijo, ne pa za katero drugo znano in tudi sprejemljivo klasifikacijo oblik boja in upiranja brez uporabe orožja. Po klasifikaciji glede na cilje se zoperstavljanje brez uporabe orožja deli v tri kompleksne skupine oblik:

1. oblike zoperstavljanja agresije brez uporabe orožja, usmerjene na oteževanje sovražnikovega bojnega dejstvovanja in slabitev okupacijskih ukrepov in postopkov (naštete so: psihološko-propagandna dejavnost, zoperstavljanje kolaboraciji, protiobveščevalna dejavnost, dezinformacije in zaslepljevanje sovražnika, diverzije, sabotaže, štrajki, bojkot, oviranje in pasivni odpor);

2. oblike zoperstavljanja agresiji brez uporabe orožja, usmerjene na oskrbovanje in podporo učinkovitosti dejstvovanja lastnih oboroženih sil (naštete so: obveščevalno-izvidniška dejavnost, inženersko-fortifikacijska dela, skrb za izpopolnitev enot, namestitev, prehrano in oskrbo ljudi v oboroženih silah, preskrba materialnih sredstev, zavarovanje premikov ter zvez in skrb zanje);

3. oblike zoperstavljanja agresij brez uporabe orožja, ki so splošnega pomena za vodenje SLOV (torej: oblike idejnopoli-

čnega zoperstavljanja kot idejnopolični boj v območju družbene zavesti, kot informativno-politična dejavnost in kot boj za kontinuiteto družbenopolitičnega sistema, oblike zoperstavljanja brez uporabe orožja v družbenoekonomskem sistemu in družbenih dejavnostih, kot so zdravstvena in socialna zaščita, socialna oskrba, izobraževanje, znanost, kultura, upravni posli in pravosodje ter dejavnost civilne zaščite in sistema za opazovanje in obveščanje).

Sklepna študija vsebuje poleg tega pogoje in izhodišča za zoperstavljanje agresij brez uporabe orožja v SLOV, opredeljene glede na značilnosti agresorja oziroma naravo jugoslovanskega družbenopolitičnega sistema in tematiko vodenja zoperstavljanja brez uporabe orožja. Študija se pred koncem le na kratko dotakne rezultatov empirične raziskave in dokaj ambiciozno opozarja na aktualna vprašanja in dileme nadaljnjega raziskovanja neoboroženosti, pri čemer opozarja posebej na potrebo po raziskovanju stanja družbene zavesti in odnosa delovnih ljudi in občanov do ciljev SLO in DS, na raziskovanje možnosti za praktično ureničevanje kontinuitete družbenopolitičnega sistema na začasno zasedenem ozemlju in na nujnost vzgoje in usposabljanja za neoboroženi boj in upiranje.

V prilogi navaja študija še nekatere zgodovinske izkušnje iz zoperstavljanja agresiji brez uporabe orožja v NOV Jugoslavije ter v vietnamski in alžirski osvobodilni vojni. Prevladujejo zgledi iz domače zgodovine, celo opisovanja osebnih junaštev posameznikov, žal pa je študija dokaj skopa pri povzemanju izkušenj iz boja vietnamskega in alžirskega ljudstva. Že v parcialnih študijah pogrešamo izkušnje iz osvobodilnih in protikolonialnih bojev tudi drugih narodov in ljudstev sveta, ki morda v mednarodni, predvsem pa v jugoslovanski javnosti niso bile tako odmevne, zato pa nič manj učinkovite in poučne. Vzemimo boj Palestincev, zahodnosaharskih nomadov, kitajsko protiimperialistično in državljansko vojno, kubansko revolucijo, gibanja nenasilja Mahatme Gandhija, Martina Luthra Kinga in Alberta Luthulija; pa tudi izkušnje iz nenasilnega boja različnih družbenih gibanj bi mogle obogatiti naša spoznanja o neoboroženosti.

Raziskovalni projekt Zoperstavljanje agresiji brez uporabe orožja je torej dobil sklepno študijo. Upajmo, da pomeni šele

široko razgrnjeni začetek nadaljnjih raziskav, analiz in priprav s tega področja obrambnega delovanja in da jih bodo nadaljevali tako v Centru OS za strateške raziskave in študije, poleg oboroženih sil tudi vse drugi subjekti SLO in DS, in da bo njihova dejavnost odsevala v teoretičnih in praktičnih pripravah za uspešno vodenje SLOV oziroma zoperstavljanje oboroženi agresiji na SFRJ. Celo več – zoperstavljanje agresiji brez uporabe orožja more biti usmerjeno samo na pripravljanje za spopad z agresorjem. Dokler bo veljalo, da je vojna nadaljevanje politike z drugimi sredstvi, bo obstajala tudi možnost, da se politika ne odloči za to sredstvo. Moč SLO in DS ter neuvrščene in miroljubne politike SFRJ se more izkazati ravno v uspešnem odvracanju vojne oziroma agresije iz mednarodnih odnosov, v učinkovitem kljubovanju uporabi sile in politiki s pozicij sile v mednarodnih odnosih, pri čemer so dobro usposobljene in učinkovito opremljene ter organizirane oborožene sile sicer pomembne, toda mimo obrambne in samozaščitne zavesti prebivalstva ter njegove zvestobe ideološki in politični usmeritvi družbenopolitičnega sistema SFRJ ni mogoče iti. V boju za odvracanje groženj s silo in uporabe sile iz mednarodnih odnosov se lahko izkaže moč mirovno naravnanih ljudskih množic.

Ljubica Jelusić

The Relevance of Social Science for Medicine

(Edited by Leon Eisenberg and Arthur Kleinman – izšlo pri D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, Holland [Boston, U.S.A.] London, England, leta 1981)

Zbornik, ki obravnava relevantno med družboslovnimi znanostmi in zdravstvenim varstvom, so napisali predvsem zdravniki iz ZDA. Urednika sta vsebino razvrstila v šest poglavij. Najprej je sociološko razčlenjen odnos zdravnikov kliničnih delavcev do družboslovnih znanosti, nato je na vrsti problematika podpore, ki jo klinični medicini daje socialnomedicinska obravnava zdrav-

stvenih problemov. Avtorji so nato iz družboslovnega aspekta obdelali področje bolezenskega obnašanja, najbolj obsežno pa je poglavje o sodelovanju in usklajevanju odnosov med zdravnikom in bolnikom, pri čemer je v ospredju kulturološko oziroma etnično videnje bolnika. Zajetneje prodrejo v družbo z obravnavanjem družbene slojevitosti v luči zdravstvene prakse, eden ključnih vrhov celotnega zbornika pa je nedvomno marksistična analiza sistemov zdravstvenega varstva v razvitejših kapitalističnih državah. Delo sklenejo s prispevkom o pomenu gospodarskih gibanj za razmere v nacionalnem zdravstvenem varstvu.

Dolgo je že tega, odkar se je za evrocentrično medicino, predvsem za tisto iz razvitejših meščanskih demokracij, pojavila krilatica »we know more and more about less and less«. Pomanjkanje integracijskih silnic je postalo več kot očitno tako na ožjem strokovnem področju, ko je treba človeka uveljaviti kot celovito naravno bitje, prav tako pa tudi v širših družbenih razsežnosti, ko človeka obravnavamo kot naravno in družbeno bitje hkrati. Avtorji pričujočega zbornika posegajo prav v te vrzeli sistema zdravstvenega varstva, saj že uvodoma navajajo, da se želijo z interdisciplinarno obravnavo družboslovja in medicine dokopati do praktično uspešnejšega in racionalnejšega uresničevanja zdravstvenega varstva. Vsekakor je treba ugotoviti, da je sinteza, ki jo v obrisih in pravzaprav s posameznimi prebliski ponujajo, dejansko tista nova pot sodobnega razvoja zdravstvenega varstva, ki bo prinesla njegovo polno družbeno uveljavitev.

Vendar morajo avtorji to, kar kritizirajo, dejansko tudi sami uporabljati. Ko so v kritičnem razmerju do dejanskosti, so veliko bolj prepričljivi, kot pa takrat, ko morajo izpeljati praktično premoščanje navzkrižij zdravstvenega varstva v ameriški družbi. Delna izjema je analiza zdravstvenega varstva z marksističnim instrumentalizmom.

Očitno je nadalje, da je atomiziranost v medicini iz strokovnega aspekta tolikšna, da so tudi takšni stiki z družboslovjem izkristalizirali zelo konkretne rezultate. Nobenega dvoma pa ni, da bi se z uveljavljanjem ustrežnejše celovitosti izhodišč lahko dokopali tudi do večjih racionalizacij in do več konkretnih rešitev pri uresničevanju zdravstvenega varstva. Zanimivo je, da v sklepnih

poglavjih najdemo prav poskuse teh celovitih obravnav, saj je izrecno naveden jasen dvom o sposobnosti sedanjega sistema zdravstvenega varstva v ZDA, da bi obvladoval nacionalno patologijo, dokler bo družba ostala to, kar je. V teh besedah je popolnoma jasen zametek celovitega izhodišča, da je revolucioniranje sistema zdravstvenega varstva slej ko prej neposredno odvisno od revolucioniranja družbe kot celote. To pa je gotovo eno ključnih protislovij vseh avtorjev v zborniku, saj za večino opredelitev velja, da se v ameriških razmerah razvijajo v smeri interesa manjšine. V svoji temeljni posledičnosti pa to ne pomeni drugega kot še ene varovalke tamkajšnjega družbenega produkcijskega odnosa oziroma lastninskih razmerij.

Poglejmo nekaj teh opredelitev.

1. V enem od prispevkov nas avtorji seznanjajo s tezo, da lahko kulturne in družbene spremembe vodijo v strese in da so s tem podlaga za bolezni srčnih venčnih žil. To je gotovo vprašljivo, saj je še največji vzrok bolezni srca in ožilja pravzaprav življenje samo. Zato bi se bilo treba tudi vprašati, ali morebiti ni večji stres to, da določene kulturne in družbene spremembe odlagamo oziroma zaviramo.

2. Nadalje najdemo tezo o socioterapiji visokega krvnega pritiska. Avtor sodi, da je te patologije na Japonskem veliko manj zaradi tega, ker so tam izredno kakovostni medčloveški odnosi. Poleg tega, da gre načeloma za idealizacijo določenih družbenih razmer, smo zopet pred prijemom, s katerim obsežno strokovno in družbeno problematiko izdatno minimaliziramo. S tem sploščimo povsem jasne življenjske dipole, kot so subjektivno-objektivno, posebno-splošno itd., iz česar dobimo bolj ali manj neuporabne recepte. Pri tem pa kaže opozoriti, da je to pravzaprav doktrinarno izhodišče ameriškega družboslovja, saj je takšnih pristopov v zborniku resnično zelo veliko. V enem teh primerov je na primer neposredno navedeno, da pri povzročanju bolezni nimajo odločilne vloge družbeni dejavniki, marveč način, kako te objektivne okoliščine subjektivno sprejemamo in obravnavamo. Nobenega dvoma ni, da si s takšnimi idealističnimi izhodišči ne moremo pomagati pri dejanskem premagovanju problemov.

Kljub opredelitvam, da je treba organiziranost delovnih ljudi in prebivalcev na de-

lovnih mestih oziroma v življenjskem okolju pustiti pri miru, se slej ko prej pojavi tudi oblikovanje tako imenovanih družbenih ukrepov v zvezi z obvladovanjem zdravstvenih problemov. Avtorji jih razvijajo v delovnem in življenjskem okolju telesno in duševno motenih oseb. Navzkriže je očitno, saj gre za populacijo, kjer je družbeni pristop vsekakor najmanj prodoren, kjer ima zaradi povsem objektivnih razlogov majhno možnost za odmevnost, širše družbeno uveljavljanje in s tem tudi vzdrževanje. Instrumentarij največjega dometa in razsežnosti je tako naravnani v objektivno najmanj dinamični del delovnih ljudi in krajanov. Nekako takšen občutek se poraja, kot da bi z dirkalnim bolidom ob največji prometni konici »hiteli« po 10 kg kvasa, ker bi radi jedli kruh.

3. Izredno pomembno problematiko so avtorji načeli pri zdravstveni vzgoji. Zatrjujejo, da je to dejansko neraziskano področje, v katerem družboslovne znanosti še niso opravile svoje vloge. Ugotavljajo, da bolnika še vedno ne poznamo dovolj takrat, ko se sooča z nastopom bolezni. Gre za njegove kulturne, etnične in druge navade. Tem razsežnostim se mora zdravstvena vzgoja prilagajati, če hočemo, da bo učinkovita. To je eden temeljnih prispevkov pričujočega zbornika, posebej tudi zaradi tega, ker so te ugotovitve podprte z nekaterimi dosežki v psihiatriji. Povsem enaka izhodišča so po avtorjevih sklepih potrebna tudi za uspešno zdravljenje in nego bolnika na domu ter tudi za uspešno samozaščitno dejavnost delovnih ljudi in krajanov.

4. Ni odveč navesti, da so se spoprijeli tudi s statičnimi stališči do razvoja zdravstvenega varstva. Pri tem so poudarili švedske izkušnje, kjer so zaradi zanemarjanja prestrukturiranja dospeli v krizo. Sodijo, da je treba na vsak način premoščati enostransko reševanje zdravstvenih problemov in upoštevati tako širše družbene interese kot tudi interese stroke.

5. Enega največjih dosežkov v smislu neposrednega prispevka družboslovnih znanosti k izvajanju zdravstvenih storitev so avtorji razvili z metodo »profil pod vplivom bolezni«. V bistvu to ni posebna novost, marveč predvsem kvantitativna obdelava obstoječih anamnestičnih podatkov. Presenetljivo je, da so ugotovili daleč večjo diagnostično natančnost te metode, kot pa jo na primer sicer premoremo s sedanjo medicinsko opre-

mo. Odstotki natančnosti se vzpenjajo čez 90%, kar je nedvomno izjemna in dejansko revolucionirajoča racionalizacija zdravstvenega varstva. Nikakor ni odveč poudarjati, da je to velika možnost za vse sisteme, ki so pod izdatnejšim vplivom evrocentrične medicine.

6. V poglavju Marksistična analiza sistemov zdravstvenega varstva v razvitih kapitalističnih družbah zdravnik Howard Waitzkin iz Oaklanda v Kaliforniji najprej ugotavlja rastoče stroške in padajočo dobrobit na področju zdravstvenega varstva. Nadalje argumentirano prikazuje, da je zdravstveno stanje veliko bolj kot od sistema zdravstvenih ustanov odvisno od širokih in kvalitativnih družbenih sprememb. Zaradi pomembne razsežnosti je treba omeniti njegove naslednje ugotovitve: »Padec obsega določenih bolezenskih zdravstvenih stanj, kar je izdatno povezano z izboljšanimi družbenogospodarskimi razmerami, je sicer najbolj pomemben dogodek v zgodovini človekovega zdravja, vendar imamo samo kar najbolj nejasne in splošne predstave o tem, kako se je to zgodilo in na kakšen način družbenogospodarska blaginja in upadanje obsega določenih bolezni ubirata skupno pot.«

Nadalje opozarja, da so osrednji generatorji povečevanja deleža nacionalnega dohodka za zdravstveno varstvo poleg zdravstvenih delavcev zlasti dejavnosti v tako imenovanem »medicinskem industrijskem kompleksu«, v katerem zavzema farmacevtska industrija glavno vlogo. Ko ugotovi, da je temeljno družbenogospodarsko gibalno v ameriškem zdravstvenem varstvu alokacija na podlagi tržnih zakonitosti, Waitzkin izrecno poudarja, da po tej poti ni možno razvijati racionalnega in nacionalnega zdravstvenega varstva. S posameznimi neposrednimi primeri povsem jasno in nedvoumno opozarja, da imajo veliko iracionalnosti pri izvajanju zdravstvenih storitev, da so obremenjeni s toliko in takšno opremo, da je vse skupaj ne samo strokovno, ampak že tudi družbenogospodarsko postalo nesprejemljivo. Njegova teza pa je, da brez temeljne spremembe politični in gospodarski ureditvi ne bo možno vplivati na zasuk v razvoju in uresničevanju elementarnih pravic na področju zdravstvenega varstva. Nedvoumno je prikazal, da sta enakost in svoboda pri uveljavljanju proklamiranih pravic tudi iz aspekta zdravstvenega varstva predvsem

enakost in svoboda za tiste, ki imajo nekaj pod palcem. Docela pa to postane jasno ob pogledu zdravstvene statistike, saj sta zdravstveno stanje in obseg uresničevanja zdravstvenih storitev slej ko prej neposredno odvisna od gmotnega položaja bolnikov.

Avtor je v svojem prispevku pomembno razčlenil nekatere razsežnosti možnega razvoja sistema zdravstvenega varstva v ZDA. Odločno se je zavzel za prestrukturiranje zdravstvenega varstva v smeri krepitve osnovne zdravstvene dejavnosti, pri čemer je izrecno navedel dosežke in izkušnje v Jugoslaviji. Z enako vnemo poudarja proces premoščanja problema birokratizacije v zdravstvenem varstvu. Ob tem razvije tezo, da v ZDA potrebujejo poenotene zdravstvene smotre; s tem se zavzema za podružbljeno nacionalno zdravstveno varstvo. Vse skupaj pa skuša skladno s svojimi predhodnimi ugotovitvami tudi operacionalizirati. Na družbenogospodarskem področju ga razčlenjevanje pripelje do zasnove samoupravnih interesnih skupnosti, pri čemer se prav tako opredeli za organizacijsko načelo uporabnikov iz izvajalcev. Ugotavlja potrebo po doslednem lokalnem nadzoru nad izvajanjem zdravstvenega varstva, ob določenih vprašanjih pa spodbuja tudi širšo nadzorno funkcijo. Ves čas je zvest izhodišču, da sistem temelji na lokalnih zdravstvenih programih.

Vendar v svojih izjavah govori tudi o proračunu, v katerem naj bi se sredstva združevala na podlagi progresivnih davkov in razporejala lokalnim zdravstvenim ustanovam glede na potrebe in izvajanje storitev. Tu pa je treba ugotoviti, da tiči zanka, saj centralizacija pri razporejanju sredstev pomeni tudi centralizacijo v sistemu nasploh. S takšnim inštrumentarijem so tudi v razmerah čez lužo verjetno neuresničljivi smotri, ki jih v svojem prispevku Waitzkin sicer celostno razvije. Svoje pogumne in vitalne poglede je avtor sklenil s poglavjem Sistem zdravstvenega varstva in politični boj, v katerem govori o »stranki množic« in o »dejavnosti na mnogih frontah«. Hkrati navaja, da je to dolgoročni boj. Lahko pa še dodamo vprašanje, koliko so te zdravilne ideje pravzaprav dejansko vplivne v glasni, drveči in obilni družbi informatike in samozaščitne propagande, ki jo v tolikšnem obsegu premorejo v ZDA.

Nikola Krstić

Pogledi (Skopje)

št. 7-8/1984

Socializem in mir: ALEKSANDAR GR-LIČKOV: Socializem in mir; MARIO TE-LO: Nekatere predpostavke za mirovno po-litiko v zahodnoevropski levici; LILY MARKU: Komunizem in razmerje med voj-no in mirom; MAREK TI: Problemi naših nuklearnih razmer: kriza nadzorstva oboro-ževanja; ARMANDO KORDOVA: »Pax Americana« v Srednji Ameriki in medna-rodna ekonomska kriza; *Intervju:* LUCCA-NA KASTELINA: Neodvisnost in neuvr-ščenost mirovnega gibanja kot protitež in odpor blokovski logiki; *Pogled:* NIKOLA TODORČEVSKI: Socializem in problemi miru; *Razprava o predlogih sklepov 13. seje CK ZKJ:* ĐOKO TOZI: ZKJ in njena enot-nost; BORO PETKOVSKI: Družbena kriti-ka – njena vsebina in razsežnosti; SVETLA-NA ANTONOVSKA: Nekateri temeljni poudarki iz razprav in dejavnosti vodstev in organizacij ZK; *Članki:* JOSIP ŽUPANOV: Odpiranje k ekonomiji – bo tokrat uspelo! BORIS BLAŽEVSKI: H konceptiji dolgo-ročnega razvoja SR Makedonije; SOFIJA TODOROVA: O nekaterih dejavnikih, ki podirajo funkcioniranje enotnega jugoslo-vanskega tržišča; RISTO FOTOV: Transna-cionalne družbe in dežele v razvoju; *Pogledi, prikazi.*

Savremenost (Novi Sad)

št. 12/1984

V žarišču: Javno informiranje in družba; SERGEJ FLERE: Normativni model javne-ga informiranja v naši družbi; MILOŠ MARJANOVIĆ: Časovne dimenzije izpo-stavljenosti medijem; SLADANA ĐURA-NOVIĆ: Navezanost na posamične vrste medijev; JAROSLAV TURČAN: Razširje-nost in branost tiska; AGNEŠ KARTAG-ODRI: Spremljanje tujega radia in TV pro-grama; SERGEJ FLERE: Zapletenejši ka-

zalci izpostavljenosti Vojvodincev masovne-mu komuniciranju in javnemu informiranju; *Pogledi in mnenja:* DUŠAN IČEVIĆ: Za-vest, spontanost in samodejavnost; MIRO-SLAV RADOVANOVIĆ: Predmet in me-sto teorije sodobnih socialnih problemov v sedanjosti; SPASOJE BJELICA: Pri-pombe k metodologiji raziskovanja ZKJ; PROKOPIJE MILENKOVIĆ: Nekatere di-leme in problemi, povezani z združevanjem na vojvodinskem podežlju; *Spoznavanja:* MILAN MALI: Socialistično samoupravlja-nje in avtonomija Vojvodine v misli Stevana Doronjskega; DUŠA POPOVIĆ: Kiss Ernő (1909–1941); MARIJANA PAJVANČIĆ: Ustavnost in politika; TOMISLAV PERIĆ: Sovjetski marksizem; AGNES HELLER: Etični nazori Lukacsa; DOBRILLO ARANI-TOVIĆ: Jugoslovanska kritika stalinizma (izbrana bibliografija – II. del).

Marksizam u svetu (Beograd)

št. 10–11/1984

Delavski razred v kapitalističnih državah: ERIK OLIN WRIGHT: Splošni okvir anali-ze razreda; ADAM PRZEWORSKI: Pre-raščanje proletariata v razred: proces nastajanja razreda od »Razrednega boja« Karla Kautskega do najnovejših sporov; MI-CHAEL BURAWOY: K marksistični teori-ji delovnega procesa: Braverman in po-njem; HORST KERN, MICHAEL SCHU-MANN: Industrijsko delo in delavska za-vest; RUTH MILKMAN: Žensko delo v tovarni in industrijska struktura: kontrola in konflikt zaradi »položaja« v avtomobilski in eletroindustriji; JOSEF MOOSER: Razpad proletarskih miljejev; MICHAEL BUR-AWOY: Med delovnim procesom in državo; MIKE DAVIS: Zakaj je ameriški delavski razred drugačen? GUNNAR OLOFSON: Razred in razredna organizacija; ERIC HOBBSBAWM: Ali je napredovanje dela za-ustavljeno? WALTER KOPRI: Delavski razred v kapitalizmu blagostanja.

**MRMAK, dr. Ilija: Education in the Long-run Development of Slovenia
Teorija in praksa, Ljubljana 1985, Vol. XXII, No. 3, p. 192–207**

The need for a comprehensive planning of education – in accordance with the needs of the long-term development of the society – is emphasised by the author. This is the only way in which influence on the quality of our economy can be exerted and quicker social and cultural social development achieved. Therefor a methodology embracing all, not only technical and technological, but also cultural and humanistic factors, should be employed in long-term planning. Analysing the published projects of the long-term planning of education in Slovenia, he stresses the weaknesses of those projects which do not embrace all the important aspects of the planning as well as the unacceptable tendencies of narrowing the field of education since this does not lead to an increasingly higher educational structure of the employed (which is already today lagging behind the one in the developed countries).

He advocates in particular the development of the lowest and highest levels of educational structure with special regard to post graduate study, on which modern development is based. Particular attention is devoted to the importance of study of adults, in general and to the on-the-job-training in particular.

UDC 321.01 (497.1)

**MUHIĆ dr. Fuad: On the Relationship between State and Party Federalism
Teorija in praksa, Ljubljana 1985, Vol. XXII, No. 3, p. 257–264**

The origin of the ideology of party federalism is critically analysed by the author. Trends of federalization in the Yugoslav League of Communists seem to emerge whenever its organs (on different levels) advocate some empirical interests which can not be proved as true, historical ones. In its intimate essence party federalism is inseparably connected with nationalism imbued with bourgeois ideas according to which the nation is the last resort for individual and group existence, while the community of nations only a historical possibility, the implementation of which is not indispensable. This ideology refers to the principles of socialist self-managment which, in economic as well as political relations among Republics and Provinces, exclude the possibility of majorization; the same relations should be in the Party. This solution should eradicate the to-day unnecessary differences existing between the organizational provisions spelled out in the Yugoslav Constitution and the ones in the LCY Charter. This platform, established in its pure form, would, according to the author, lead to a statutory legalization of republican and provincial etatism and party federalism.

MRMAK, dr. Ilija: Izobraževanje v dolgoročnem razvoju Slovenije
Teorija in praksa, Ljubljana 1985, let. XXII, št. 3, str. 192–207

Avtor opozarja na potrebo po celovitem načrtovanju izobraževanja – v skladu s potrebami dolgoročnega razvoja družbe; ugotavlja, da brez tega ne bomo bistveno vplivali na kakovost in sestavo gospodarstva in dosegli hitrejšega socialnega in kulturnega razvoja družbe. Zagovarja tako metodologijo snovanja dolgoročnih planov izobraževanja, ki bo upoštevala ne le tehnično-tehnološke, marveč tudi socialne, kulturne in humanistične dejavnike razvoja. Skoz konkretno analizo objavljenih projekcij dolgoročnega razvoja izobraževanja v Sloveniji opozarja na slabosti tistih projekcij, ki ne upoštevajo vseh pomembnih vidikov načrtovanja, kot tudi na nesprejemljive težnje po zoževanju vzgojno-izobraževalnega sistema; to upočasnuje dvig izobrazbene strukture zaposlenih, ki že danes močno zaostaja za strukturo zaposlenih v razvitih državah. Zavzema se za razvoj najnižjih in najvišjih ravni izobrazbene strukture – zlasti za podiplomsko izobraževanje, ki je temelj za usposabljanje nosilcev sodobnega razvoja. Posebej poudari pomen izobraževanja ob delu in izobraževanja odraslih nasploh.

UDK 321.01 (497.1)

MUHIĆ, dr. Fuad: O odnosu med državanim in partijskim federalizmom
Teorija in praksa, Ljubljana 1985, let. XXII, št. 3, str. 257–264

Avtor kritično razčlenjuje izvore ideologije partijskega federalizma. Ugotavlja, da se federalizacija ZKJ poraja tam, kjer njeni forumi na različnih ravneh zagovarjajo nekatere empirične interese, ki pa se ne morejo legitimirati kot dejanski zgodovinski interesi. V svojem intimnem bistvu je partijski federalizem neločljivo povezan z nacionalizmom, prežet z meščanskimi nazori, ki vidijo v narodu zadnje zatočišče za individualno in skupinsko eksistenco, v skupnosti narodov pa le zgodovinsko možnost, za katero ni nujno, da se uresniči. Ta ideologija se nadalje sklicuje na načela socialističnega samoupravljanja, ki v gospodarskih in političnih odnosih med republikami in pokrajinama izključuje možnost majorizacije; taki odnosi naj bi veljali tudi v partiji. S tem naj bi odpravili za današnji čas že nepotrebne razlike med organizacijskimi določili ustave SFRJ in statuta ZKJ. Avtor zaključuje, da bi taka platforma, če bi se uveljavila v čisti obliki, pomenila uvod v statutarno legalizacijo republiškega in pokrajinskega etatizma in partijskega federalizma.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Osrednja tema naslednje številke: 40. obletnica zmage

Vinko Hafner: Zveza komunistov, komunisti in komunizem

Ivan Kristan: Kontinuiteta v razvoju političnega sistema nove Jugoslavije

Marjan Senjur: Odprta vprašanja medrepubliškega gospodarskega razvoja v Jugoslaviji

Lojze Sočan: Razvojna preobrazba Slovenije

Janez Malačič: Razvoj prebivalstva Slovenije v povojnem obdobju

Vinko Trinkaš: Rezultati dela

Rudi Čačinovič: Razmišljanje ob prehojeni poti zunanje politike Jugoslavije

Branko Ziharič: Premislek o slovanskem zgodovinopisju

Anton Bebler: O mejnikih vojaškega razvoja nove Jugoslavije

Milan Korać: Teze za kritiko kritike »sporazumevajoče ekonomije«

Kultura, politika, gospodarstvo: na vprašanja uredništva odgovarjajo slovenski kulturni in javni delavci: Polde Bibič, Alenka Gerlovič, Vladimir Kavčič, Jože Osterman, Sergij Pelhan, Tone Peršak, Dimitrij Rupel, Janez Strehovec, Franc Šali, Bojan Štih, Milenko Vakanjac

Dokumenti časa: Ponatis nekaterih tekstov iz Slovenskega zbornika 1945; Edvard Kardelj o revoluciji, samoupravljanju in neuvrščenosti

Thomas Mann: Kultura in politika (prevod)